

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRK DÜŞÜNCE TARİHİNDE ALİ FUAD BAŞGİL

Kübra KOÇ

Yüksek Lisans Tezi

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Sosyometri

ARALIK 2021

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

TÜRK DÜŞÜNCE TARİHİNDE ALİ FUAD BAŞGİL

**Tez Yazarı
Kübra KOÇ**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet FIRAT**

**ARALIK 2021
ELAZIĞ**

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım “TÜRK DÜŞÜNCE TARİHİNDE ALİ FUAD BAŞGİL” Başlıklı Yüksek Lisans Tezimin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

31.12.2021

Kübra KOÇ

ÖN SÖZ

Türk düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan Ali Fuad Başgil'in hayatı, inanç ve düşünce yapısı onu, Türk okurunun gözünde farklı bir yere taşımıştır. Başgil, döneminde ortaya koyduğu pratik bilgilerle Türk toplumunun karşı karşıya kaldığı sorunlara çözüm önerileri sunmuştur. Bununla birlikte Başgil'in çalışmaları, Türkiye'de eksik olan hürriyet ve demokrasi literatürünün giderilmesinde ve ortak bir hürriyet ve demokrasi anlamının yerleşmesinde son derece önemlidir. Ele aldığı konular bu alana ilişkin en feyizli kaynakları oluşturmaktadır. Dolayısıyla dün, bugün ve yıllar sonra da çalışmalarıyla ülkesine ve tüm insanlığa hizmet etmeye devam edecek olan Başgil'in hayatı ve fikri yapısı çalışmanın konusu oluşturmaktadır.

Çalışmada, tecrübelerinden faydalandığım, yerinde eleştiri ve yönlendirmeleriyle çalışmanın hazırlanmasına katkı sağlayan, aynı zamanda beni bu konuya yönlendiren değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fırat'a gönülden teşekkür ediyorum. Ayrıca tez hazırlama sürecinde manevi desteğiyle sürekli yanımda olan sevgili ablam Hatice'ye sonsuz teşekkür borçluyum.

Kübra KOÇ
ELAZIĞ, 2021

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
SİMGELER VE KISALTMALAR	VIII
1. GİRİŞ	1
1.1. Literatür Özeti.....	3
2. MATERYAL VE METOD.....	7
2.1. Araştırmanın Konusu.....	7
2.2. Araştırmanın Amacı.....	7
2.3. Araştırmanın Önemi	7
2.4. Araştırmanın Problemi.....	8
3. TÜRKİYE’DE 1940-1960 ARASI SİYASAL DÖNÜŞÜM	9
3.1. Tek Parti Dönemi ve Takip Edilen Politikalar.....	9
3.2. Demokrat Partinin Kuruluşu.....	14
3.3. 14 Mayıs 1950 Seçimleri: Beyaz İhtilal	15
3.4. Demokrat Parti Dönemi ve Yapılan İcraatlar	17
3.5. Demokrat Parti’nin İcraatlarına Dönük Eleştiriler.....	18
3.6. Darbeye Giden Süreç.....	20
3.7. 27 Mayıs İhtilali: Demokrat Hükümetin Yıkılması	24
3.8. 27 Mayıs 1960 İhtilali Sonrası Yaşanan Gelişmeler	25
3.8.1. Yeni Partilerin Kuruluş Süreci	26
4. BİR HUKUKÇU-SOSYOLOG: ALİ FUAD BAŞGİL	29
4.1. Hayatı.....	29
4.2. Siyasi Hayatı ve İlmi Faaliyetleri	32
4.3. Kişiliği ve Fikri Yapısı	38
4.4. Ali Fuad Başgil’in Başlıca Eserleri	40
4.5. Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti	41
5. ALİ FUAD BAŞGİL’İN GÖRÜŞLERİ/FİKİRLERİ	44
5.1. Hükümet Nedir?	44
5.2. Demokrasi Nedir?	48
5.2.1. Demokrasi ve Ekseriyet.....	53
5.2.2. Demokrasinin Üç Temeli: Hürriyet-Müsavat-Adalet.....	55
5.2.3. Demokrasi ve Sosyal Adalet	56

5.3. Hürriyet Nedir?	57
5.4. İnsan Hakları.....	62
5.5. İnsan Hakları ve Hususi Hayat	65
5.5.1. İnsan Hakları ve Devlet Organları.....	65
5.6. Hak ve Hürriyetin Teminatı.....	66
5.7. Din Nedir?	68
5.8. Din Hürriyeti.....	69
5.9. Din Hürriyeti ve Bundan Doğan Hakların Hudutlanması Meselesi	71
5.9.1. Din Hürriyetinin Düşmanları.....	72
5.9.2. Din Hürriyeti ve Bundan Doğan Hakların Teminatı ve Korunma Çareleri; Laiklik Prensibi.....	73
5.10. Türkçe Meselesi.....	75
6. SONUÇ.....	78
KAYNAKLAR.....	81
ÖZ GEÇMİŞ	

ÖZET

TÜRK DÜŞÜNCE TARİHİNDE ALİ FUAD BAŞGİL

Kübra KOÇ

Yüksek Lisans Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Aralık 2021, Sayfa: VIII + 85

Türkiye'nin büyük siyasî ve toplumsal dönüşümler yaşadığı bir sürece bizzat tanıklık etmiş olan Ali Fuad Başgil (1893-1967) eğitimci, hukukçu-sosyolog, siyasetçi ve bilim adamı gibi birçok kimlikle tanınan önemli bir şahsiyettir. Türk milletini çok seven Başgil, onun ilerlemesini, refah ve huzura ulaşmasını, demokratik hususlar çerçevesinde gelişmesini istemiş ve bu konuda büyük bir gayret sarf etmiştir. Hükümet, anayasa, demokrasi, Türkçe meselesi, din ve laiklik, 27 Mayıs ihtilali ve nedenleri, hürriyet gibi daha pek çok konuyu kaleme alarak kamuoyunda büyük bir yankı uyandırmıştır. Bu anlamda söyledikleri ve yazdıkları, hem Türkiye'nin siyasi ve toplumsal dönüşümünü görmek hem de onun fikri tekâmül seyrini anlamak açısından önemlidir. Sonuçta hukuk, siyaset ve düşünce alanındaki fikir ve eylemleri ile Ali Fuad Başgil, Türkiye'de önemli bir yere sahip olmuştur. Türkiye'nin demokrasi, ilim ve medeniyet gelişimine büyük bir katkı sağlamış ve ele aldığı kavramlarla, ülkemizde bu alana ilişkin önemli bir literatür boşluğunu doldurmaya çalışmıştır. Onun fikirleri, mücadelesi ve eserleri, yaşadığı dönemin ve hatta bugünün olumsuzluklarının kaynağını göstermede temel bir referans oluşturmaktadır. Bu bakımdan eserleri bir belge niteliği olarak görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Ali Fuad Başgil, Hükümet, Demokrasi, Hürriyet, Sosyal Adalet, İnsan Hakları, Din, Laiklik, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti.

ABSTRACT

ALİ FUAD BAŞGİL IN THE HISTORY OF TURKISH THOUGHT

Kübra KOÇ

Master's Thesis

FIRAT UNIVERSITY

Graduate School of Social Sciences

SOCIOLOGY

December 2021, Pages: VIII+85

Ali Fuad Başgil (1893-1967), who personally witnessed a process in which Turkey was going through great political and social transformations, is an important figure known with many identities such as educator, lawyer-sociologist, politician and scientist. Başgil, who loves the Turkish nation very much, wanted it to progress, reach prosperity and peace, develop within the framework of democratic issues and made a great effort in this regard. The government aroused a great repercussion in the public by writing on many issues such as the constitution, democracy, the Turkish issue, religion and secularism, the May 27 revolution and its causes, and freedom. In this sense, what he said and wrote is important both to see Turkey's political and social transformation and to understand its intellectual evolution. As a result, Ali Fuad Başgil had an important place in Turkey with his ideas and actions in the fields of law, politics and thought. He made a great contribution to the development of democracy, science and civilization in Turkey and tried to fill an important literature gap in our country with the concepts he discussed. His ideas, struggle and works constitute a basic reference in showing the source of the negativities of his period and even today. In this respect, his works can be seen as a document quality.

Keywords: Ali Fuad Başgil, Government, Democracy, Liberty, Social Justice, Human Rights, Religion, Secularism, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti.

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

AP	: Adalet Partisi
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
ÇEV.	: Çevirenler
DP	: Demokrat Parti
HFYC	: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti
MBK	: Milli Birlik Komitesi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Savunma Teşkilatı)
S.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

1. GİRİŞ

Türkiye’de 1930’lu yıllardan bu yana hala güncelliğini yitirmemiş ve özellikle siyasal zeminde tartışma konusu olmaya devam eden devlet, sosyal devlet, demokrasi, insan hakları, hürriyet, din ve laiklik gibi konular, Başgil’in ilmi kariyerinin zirvesine ulaştığı 1938 yılından vefat ettiği 1967 yılına kadar esas çalışmalarını oluşturmaktadır. Bir anayasa hukuku profesörü olarak Başgil, o yıllarda yeni kurulan devletin en temel meselelerine eğilmiştir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra mevcut düzenin değişmesiyle birlikte demokrasi havası Türkiye’de de esmeye başlamıştır. Fakat demokrasiye geçiş süreci Türkiye’de oldukça sancılı geçmiştir. Bu hususta Başgil’in çalışmaları Türk demokrasinin yerleşmesinde ve gelişmesinde katkısı oldukça büyüktür. Her dönem farklı meselelere uzanan Başgil’in fikirleri bu anlamda bir bütünlük arz etmektedir. Ele aldığı kavramlarla demokrasinin yalnızca siyasal bir rejim olmadığını ve bu suretle her sahada tatbik edilebileceğini göstermesi, özellikle de buna yönelik fikirlerini daima hukuki bir zemine oturtması Başgil’i kalıcı ve güncel kılmaktadır.

1893’te Samsun’un Çarşamba ilçesinde doğan Ali Fuad Başgil, ilk ve orta eğitimini burada tamamlamıştır. Lise eğitimine İstanbul’da başlamış fakat Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması nedeniyle yarıda kesmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas cephesinde 4,5 yıl kadar yedek subay olarak görev yapmıştır. Askerlik hizmetini bitirdikten sonra eğitimini tamamlamak üzere Paris’e gitmiştir. Paris’te Buffon Lisesi ve Grenoble Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ni bitirmiş ve sonrasında Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde doktorasını vermiştir. Bunun yanında Paris Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümü ile Paris Siyasi İlimler Merkezi’ni bitirmiştir. Ayrıca Lahey Devletler Hukuku Akademisi’nden de mezun olmuştur. Son derece başarılı bir kariyer ile Türkiye’ye dönen Başgil, İstanbul Üniversitesi’nde uzun yıllar anayasa hukuk derslerini vermiştir. Bununla beraber çeşitli hizmet ve görevlerde de bulunmuştur. 1939 yılında ise ordinaryüs profesör olmuştur. 27 Mayıs 1960 Darbesi’nden sonra MBK tarafından üniversiteden uzaklaştırılan 147’ler listesinde yer almıştır. 15 Ekim 1961’de AP listesinde Samsun Senatörü seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı’na adaylığını koyduysa da askeri kesimden gelen tehdit ve baskılarla adaylığını geri çekmek zorunda kalmıştır. Tekrar siyasete atıldığı 1965 seçimlerinde İstanbul milletvekili seçilmiştir. Vefat ettiği 1967 yılına kadar bu görevi devam ettirmiştir.

Vatanına ve ilme âşık olan Başgil, yaşadığı dönemde memleketinin meselelerine ilgisiz kalmamıştır. Dönemin siyasal ve sosyal olaylarını konu edinen eserleri, yazıları ve faaliyetleri hem bilgilendirme hem eleştiri hem de nasihat niteliğindedir. Onun doğu-batı ekseninde geliştirdiği görüşleri ve fikirleri toplumda büyük ilgi ve alaka uyandırmıştır. Dolayısıyla tez çalışmasının konusunu müstesna bir kişilik olan Ali Fuad Başgil’in hayatı ve fikirleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışma dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde çalışmanın kapsamına ve yöntem bilgisine yer verilmiştir. Başgil hayatı, inanç ve düşünce dünyasıyla yakın düşünce tarihimizde özgün düşünürlerden biridir. Bu nedenle çalışma, Ali Fuad Başgil'i daha yakından tanımak ve hükümet, demokrasi, hak, hürriyet, dil, din ve laiklik kavramlarını ele alışındaki özgün yaklaşımını incelemeyi amaç edinir. Ayrıca bu kavramların doğru anlaşılması ve uygulanması hakkında bir bilinç oluşturmak da çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Böylece çalışma ile düşünce ve eylem adamı olan Başgil'i daha iyi tanımak, anlamak ve yakın düşünce tarihimize yaptığı katkıları ortaya koyulması hedeflenmiştir.

İkinci bölümde Ali Fuad Başgil'in zihinsel kavramlarını oluşturan siyasi ve sosyal konjonktürel yapıyı bilmek ve onun bu anlamdaki mücadelesini ve hizmetini anlamak adına yaşadığı dönemin şartlarına yer verilmiştir. Bu yaklaşım doğrultusunda 1940-1961 yılları arası gelişmeler; tek parti ve demokrat parti dönemleri ile 27 Mayıs 1960 ihtilali ve sonrasındaki parti kurma girişimleri ana hatlarıyla incelenmeye çalışılmıştır. Nitekim her fikir adamı gibi Başgil'de yaşadığı devrin en çok konuşulan ve de tartışma konusu olan konularını ele alıp analiz etmeye ve bu doğrultuda çözüm önerileri sunmaya çalışmıştır. Başgil'in çalışmalarının mahiyetini tam olarak anlamak ve ortaya koymak ise dönem incelemesini zorunlu kılmıştır.

Üçüncü bölümde Başgil'in hayatına yer verilmiştir. Bu kapsamda eğitim hayatına ve bu süreçte etkilendiği kişilere, memuriyet yıllarına ve hizmetlerine, 1938 senesinden itibaren girdiği ilmi faaliyetlerine ve onu Türk siyasi hayatında popüler yapan Cumhurbaşkanlığı adaylığına, kişiliği ve fikri yapısı ile eserlerine ve son olarak aktif olarak yer aldığı HFYC'indeki faaliyetlerine değinilmiştir.

Dördüncü bölümde ise Başgil'in siyasal ve düşünsel yapısı ile ele aldığı kavramlara yer verilmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin siyasal ve sosyal gündemine uzun yıllardır yer etmiş hükümet, demokrasi, hak, hürriyet, din, laiklik gibi meseleler Başgil'in perspektifinden ele alınarak derinlemesine analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak hükümet kavramına ve iyi (demokrasi) ve kötü (oligarşi) hükümet şekillerine yer verilmiştir. Bu sayede demokrasiye neden ihtiyaç duyulduğu ve demokrasiyi diğer hükümet şekillerden ayıran özelliklerin neler olduğu ortaya koyulmuştur. Daha sonra Başgil'in demokrasi anlayışı ele alınarak rejimin ekseriyet prensibi ile hürriyet, adalet, eşitlik, sosyal adalet ve maneviyatçılık kavramları ile olan ilişkisi incelenmiştir. Yine Başgil'in görüşleri çerçevesinde hak ve hürriyet kavramları ele alınmıştır. Hürriyetin ifade ve ihtiva ettiği mana açıklanmış ve hürriyet hakkındaki yanlış düşüncelere de bir açıklık getirilmiştir. Hak kavramının ise felsefi ve siyasi temellerine değinildikten sonra insanın en tabii hakları olan yaşama, müsavat, hürriyet ve mülk haklarının ne olduğu açıklanmıştır. Ayrıca insan haklarının hususi hayat ve devlet organları ile olan ilişkisi de açıklanmıştır. Bu konuyla ilgili son olarak hak ve hürriyetin teminatı meselesinde Başgil'e göre alınması gereken tedbirlere yer verilmiştir. Din ve laiklik bahsine gelindiğinde Başgil'in din anlayışından hareketle din ve vicdan hürriyeti, din hürriyeti prensibinden doğan haklar ve bu hakların hududlanması meseleleri ile din hürriyetini

koruma çaresi olarak laiklik prensibi ele alınmıştır. Başgil'e dair ele alınan son konu ise dil meselesidir. Türkçe meselesinde en büyük mücadeleyi ve hizmeti veren Başgil'in dil politikası hakkındaki kanaatini bilmek ve özellikle de o dönem yaşamış bir fikir adamının gözünden görmek, yıllardır konuşulan bir mesele hakkında bilinçlenmemizi sağlayacaktır.

1.1. Literatür Özeti

Teze başlarken, Ali Fuad Başgil'in fikirlerini bir bütün olarak ele alan çalışmaların neredeyse yok denilecek kadar az olması bilinen bir husustu. Yapılmış çalışmalar Başgil'i yalnızca belli kavramlar (liberalizm, muhafazakarlık, milliyetçi gibi) üzerinden ele almaktadır. Oysa Başgil çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Kendisini her alanda geliştiren bu şahsiyetin yalnızca bir görüşü üzerinde durmak onu ve yaşamı boyunca verdiği mücadeleyi anlamaktan uzak olacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada ilk olarak Başgil'i ortaya çıkaran çalkantılı döneme, daha sonra Başgil'in hayatına ve son olarak uzun zaman hakkında konuşulmaya ve tartışılmaya devam edilecek hükümet, demokrasi, hürriyet, insan hakları, din ve laiklik kavramlarının Başgil'in perspektifinden ele alınmıştır. Sonuç olarak bu çalışma ile bugün hala yaşadığımız birçok meseleyi, Başgil'in 50 yıl önce ortaya koyduğu görüşler ışığında çözüme kavuşturmak veya metod olarak ortaya koymak, onun olaylara karşı nasıl bir tavır sergilediğini göstermek ilgili araştırmacılara rehberlik edecektir.

Ali Fuad Başgil ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, Başgil'in toplumsal etkisinin oldukça yüksek olduğu ve araştırmacıların bu konuya ilgi ve meraklarının giderek arttığı görülmektedir. Bu bağlamda Ali Fuad Başgil üzerine yapılmış çalışmaların bazıları aşağıda sunulmuştur.

Fatma Kahraman Kurban (2019)'ın "*Ali Fuad Başgil Liberal? Muhafazakâr? Liberal Muhafazakâr*" adlı yüksek lisans tezinin birinci bölümünde, Başgil'in hayatı ve entelektüel gelişimi ele alınmıştır. İkinci bölümde ise ideoloji olarak liberalizm ve muhafazakarlığın ortaya çıkışındaki belirleyici olaylara ve temel prensiplere yer verilmiştir. Daha sonra da Türkiye'nin siyasi tarihinde liberalizm ve muhafazakarlığın etkisi incelenmiştir. Son bölümde ise liberalizm ve muhafazakarlık ekseninde Ali Fuad Başgil'in Türkiye'nin siyaset gündemine uzun yıllardır yer etmiş meseleler hakkındaki düşünceleri incelenmiştir. Bu çalışmadan şu sonuçlara ulaşılabilir:

- Başgil, kanun üstünlüğü prensibi üzerinde durarak, demokrasi bilincinin yerleşmesini sağlamıştır.
- Başgil, batılılaşma hayaliyle atılan adımların toplumda açtığı yaraları göstermeye çalışmıştır.
- Ele aldığı eserlerle kamuoyunda sesi duyulan bir fikir adamı olmayı başarmıştır.
- Kendisini milliyetçi, maneviyatçı, hürriyetçi, terakkici ve muhafazakâr olarak tanımlamıştır. Bu anlamda hem liberal hem de muhafazakarlık geleneğinin temsilcisi olarak değerlendirilebilir.

Ramazan Mıstak (2007), “*Ali Fuad Başgil Hayatı ve Siyasi Fikirleri*” isimli yüksek lisans tezinde Başgil’in hayatını, yaşadığı dönemi ve dönem içerisinde sergilediğı tutum ve siyasi fikirlerini ele almaktadır. Çalışma ilk olarak demokrasinin Türkiye’deki gelişimine yer vermiştir. Daha sonra Başgil’in hayatına, akademik faaliyetlerine, hizmetlerine ve görevlerine, eserlerine ve yazılarına yer vermiştir. Son olarak Başgil’in siyasi fikirlerine; demokrasi, din, laiklik, hürriyet konularına değinmiştir. Bugün hala güncelliğini koruyan birçok konu Başgil’in perspektifinden ele alınmış ve bu sayede onun Türk siyasi hayatındaki önemi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Behice Başer (2011)’in “*Ali Fuad Başgil’de Demokrasi ve Laiklik*” başlıklı yüksek lisans tez çalışması iki bölümden oluşmaktadır. Genel olarak demokrasi ve laiklik kavramlarını Başgil’in perspektifinden ele almayı amaçlayan bu çalışmanın birinci bölümünde kavramların tarihsel süreç içerisindeki gelişimine yer verilmiştir. İkinci bölümde ise kavramlar Başgil tarafından nasıl ele alınıp yorumlandığı ve başka hangi kavramlarla ilişkilendirildiğı ortaya koyulmuştur. Buna göre Başgil’in idealindeki demokrasi anlayışı hem teknik boyutuyla hem de dayandığı prensipler açısından kuru bir rejimden ibaret olmadığı görülmektedir.

Arif Aşçı, 2000 yılına ait olan “*Ali Fuad Başgil Bibliyografyası*” isimli kitabında Başgil’in hayatı, hizmetleri, akademik faaliyetleri, siyasetteki duruşu ve muhalefeti ve bu duruş ve muhalefeti ortaya çıkaran siyasal zemini anlatmaya çalışmıştır. Bununla birlikte kitapta Başgil’e ait tüm eserlerin ve yazıların listesini de bulmak mümkündür. Ayrıca onu konu alan çalışmalara da yer verilmiştir. Bu anlamda Başgil’i tanımak açısından kitap faydalı bilgiler içermektedir. Ayrıca kitap Başgil’i ilim ve fikir hayatına kazandırması açısından da oldukça ehemmiyetlidir.

Tarih Okulu Dergisi’nde (TOD) Şubat 2019’da yayımlanan “*Türkiye’de Liberalizm Hareketlerine Öncü Bir Model Olarak Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*” başlıklı makale Yakup Kaya ve Rezzan Yücer tarafından ele alınmıştır. Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, demokrasi ve özgürlük minvalinde aksiyoner bir niteliğe sahip olan oluşumlardan birisidir. Ali Fuad Başgil ve Ahmet Emin Yalman öncülüğünde kurulan bu cemiyet, 1947-1950 yılları arasında hürriyet, özgürlük ve demokrasi temalı birçok faaliyette bulunmuştur. Cemiyet üyeleri, 1948 yılında yayın hayatına sundukları Hür Fikirler Mecmuası ile hürriyet ve demokrasi ile ilgili düşüncelerini topluma ulaştırmak istemişlerdir. Makalede, ülkedeki siyasi gelişmelerde ve demokrasinin ülkede yerleşmesinde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin gösterdiği çaba analiz edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, Türkiye’deki liberal hareketler içerisinde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti önemli bir yere sahip olmuştur. Cemiyet üyelerinden bazıları 1950 seçimlerinde meclise Demokrat Parti milletvekili olarak girmiş ve hükümette yer almıştır. Doğal olarak ülkede demokrasi ve hürriyet fikrinin yayılmasında başat rol oynamışlardır.

Gökhan Karakurt (2017)’un “*Ali Fuad Başgil’in Liberalizm Anlayışı*” başlıklı yüksek lisans tez çalışması, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde liberalizm kavramının tanımı, nasıl ortaya çıktığı, çeşitleri ve ilkelerine yer verilmiştir. İkinci bölümde, Türkiye’de ki liberalizm

hareketlerine ve Başgil'in hayatına değinilmiştir. Son bölümde ise liberalizm kavramının Başgil tarafından nasıl yorumlandığına ve kavrama temel teşkil eden ilkeler açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak Başgil'in fikirleri Türkiye'deki liberalizm hareketlerine öncülük etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Münevver Eryılmaz (2019) "*Ali Fuad Başgil ile Osman Turan'ın Din ve Laiklik Anlayışlarının Karşılaştırılması*" adlı yüksek lisans tez çalışmasında, Türk düşünce tarihinde önemli yere sahip bu iki ilim adamının siyasi tarihimizin içinde din ve laiklik olguları ile ilgili olarak, görüşlerinin farklılaştığı noktaları ele almaktadır. Bu çerçevede ilk olarak laiklik ve din ilişkisinin Batı'da ve Türkiye'de gelişimi ele alınmıştır. Daha sonra Başgil ve Turan'ın hayatı ve görüşlerine yer verilerek bu iki düşünürün konuyla ilgili görüşleri karşılaştırılmıştır. Bu doğrultuda iki büyük mütefekkirin modernleşme sürecinin önemli parametreleri olan din ve laiklik kavramlarını toplumsal gerçeklik olarak yorumlayışları farklılık gösterse de muhafazakâr düşüncenin sahip olduğu din, devlet, düzen, ahlak, sınırlı akıl gibi ana temalara vurgularında benzerlikler görülmektedir.

Liberal Düşünce Dergisi'nde 2019 yılında Davut Dursun'a ait "*Ali Fuad Başgil'in Hür Fikirler Mecmuası'ndaki Yazıları*" adlı çalışmaya bakıldığında, Başgil'in içinde yer aldığı Hür Fikirler Yayma Cemiyeti'nin "neşir vasıtası" olarak yayın hayatına giren Hür Fikirler Mecmuası'ndaki yazıları hala güncelliğini ve önemini korumaktadır. Başgil'in Hür Fikirler Mecmuası'nda toplam yedi ayrı yazısı yayımlanmıştır. Bu yazılar demokrasi, temel haklar, hürriyetler ve iktidarın sınırlandırılması ile ilgilidir. Bu noktada Başgil, adil, hakka ve hukuka dayalı, hürriyeti gözetten bir demokrasinin tesisine önemli bir fikri katkı yapmıştır.

Uluslararası medeniyet çalışmaları dergisinde yayımlanan Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre Tansü ve Dr. Öğr. Üyesi Neslihan Bolat Bozaslan'ın "*Bir Milliyetçi Demokrat Olarak Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil*" adlı çalışmasına bakıldığında Başgil, daha çok muhafazakarlık, milliyetçilik ve liberalizm konuları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bakımdan kendini milliyetçi, maneviyatçı olarak tasvir eden Başgil'in, muhafazakarlık ve liberalizmi ahlaki bir görüş etrafında buluşturmuş olması onun, Türk düşünce tarihinde önemli bir yer edinmesini sağlamıştır.

Ali Gedizli (2001)'nin ele aldığı "*Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'in Fikri Yapısı*" adlı yüksek lisans çalışmasında Başgil'in şahsi hayatı, fikirleri, ele aldığı eserler, yaşadığı dönemin şartları ve siyasi hayatından bilgilere yer verilmiştir. Bu çalışmadan şu sonuçlara ulaşmak mümkün.

- Herkes tarafından kabul görmüş bir kişilik olup fikirleriyle toplumu aydınlatmıştır.
- Fikri yapısının en önemli özelliği fertçi görüşleridir.
- Eğitime dair görüşleri gençlerin başarılı olmasında yol gösterici niteliktedir.
- Başgil tam bir milliyetçi olup milliyetçiliğin de maneviyatçı olduğu görüşündedir.

Alper Bağcılar (2017)'in "*Ali Fuad Başgil Perspektifinden Anayasal Meseleler (1933-1967)*" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında bir anayasa profesörü olan Başgil'in 1933-67 yılları

arasındaki siyasal meselelere karşı ortaya koyduğu fikirler temel alınmıştır. Bu doğrultuda çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Başgil'in hayatına, ikinci bölümde tek parti dönemine, üçüncü bölümde Başgil'in fikirleriyle aktif olarak yer aldığı 1944-60 yılları arası döneme ve son olarak dördüncü bölümde 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin Başgil tarafından nasıl değerlendirildiği ve Başgil'in aktif olarak siyasette yer aldığı döneme yer verilmiştir. Nihai olarak çalışmada hem o dönem Türkiye'nin en önemli meseleleri ele alınmış hem de bu meselelerin yorumlanması ve çözülmesinde Başgil'in fikirleri referans alınmıştır.

Bir başka çalışma ise Emrullah Kılıç'ın “*Maneviyatçı Bir Ufuk: Ali Fuad Başgil*” adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada Başgil'in maneviyatçı felsefesi işlenmiştir. Onun maneviyatçı anlayışı dış etkilere karşı bir kontrol unsurudur. Bu bakımdan o batıyı anlamakla beraber batılı olanı geleneksel olanla birleştirerek var olmanın mücadelesini vermiş bir ilim adamıdır. Bugün o hem İslamcı hem de merkez sağ diyebileceğimiz bir siyasetin oluşmasında önemli etkiler bırakmıştır.

2. MATERYAL VE METOD

2.1. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın konusunu, ülkemizde hak, hürriyet ve demokrasi fikrinin yerleşmesi ve gelişmesi için aktif olarak çalışmalarda bulunan ve ayrıca bu konulardaki çalışmalara da öncülük etmiş olan Ali Fuad Başgil'in hayatı ve fikirleri oluşturmaktadır. Bunun yanında Başgil'in yaşadığı devrin siyasi olaylarına da yer verilmiştir. Bu suretle tek parti ve çok partili hayata geçiş dönemi, demokrat parti dönemi ile 27 Mayıs İhtilali ve sonrasında yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Sözü edilen konuların bilgisini ortaya koymak için ise Başgil'in eserleri temel kaynak olarak alınmıştır.

2.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmadaki amaç;

- Bir hukuk, fikir ve siyaset adamı olan Ali Fuad Başgil'in, fikri coğrafyasını incelemek,
- Türkiye'nin bilim, siyaset, eğitim, din, demokrasi ve hürriyet mücadelesindeki önemli katkılarını ortaya koymak,
- Kavramları ele alışındaki özgün yaklaşımı incelemek,
- Günümüz problemlerine getirdiği çözüm önerileri ortaya koymak,
- Ali Fuad Başgil'in hiç bilinmeyen ya da az bilinen hayatına dair bilgiler vermek,
- Başgil'in çok partili süreçteki yeri ve yaptığı muhalefetiyle yönetim veya parti-içindeki etkisini ortaya koymaktır.

2.3. Araştırmanın Önemi

Ali Fuad Başgil kişiliği, fikirleri ve mücadelesiyle günümüze ışık tutmaktadır. Bugün hala çok sevilen ve fikirlerine hürmet edilen bir düşünürdür. Bu nedenle çalışma olarak Ali Fuad Başgil'in seçilmesindeki en büyük etken akademik düzeyde yeterince çalışılmamış olmasıdır ve onun içinde bulunduğu fikri çalışmalarıyla Türk düşünce tarihine yapmış olduğu katkılardır. Başgil Türkiye'nin büyük siyasi ve toplumsal dönüşümler yaşadığı bir sürecin en büyük gözlemcisidir. Dolayısıyla Başgil'i ele alan çalışmalar Türkiye'nin gelişimini anlamak açısından önemlidir. Yine Başgil'in ele aldığı konular hukuktan siyasete, kültürden sosyal yaşantıya kadar geniş bir alana yayılmaktadır. Hak ve hürriyetin teminatı, anayasanın üstünlüğü ve anayasa yargısına dair düşünceleri, bireysel hak ve hürriyetler, demokrasi, milliyetçilik konularında ortaya koymuş olduğu görüşler, Türkiye'nin halen güncel sorunları olup ve bu sorunların çözümünde yol gösterici niteliğindedir. Dolayısıyla her alanda büyük etkiler bırakmış bu şahsiyeti yakından tanımak ve anlamak gerekir.

Bu çalışmanın sonucunda Başgil'in düşünce yapısına dair elde edilen çıkarımlar, onun bireysel hak ve özgürlükler, demokrasi, hukukun üstünlüğü, din, laiklik, devlet anlayışına dair

önemli fikirler elde edilmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca Türk siyasi ve akademik hayatında önemli bir isim olarak Başgil'in düşüncelerinin incelendiği bu çalışmanın, Başgil'e dair olan literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.4. Araştırmanın Problemi

Ali Fuad Başgil üzerine yapılan çalışmalar, genellikle onun akademik ve siyasi kimliğini konu edinen tezler ve hayatını anlatan biyografilerdir. Bu çalışmalarda Başgil'in fikri hayatı belli yönleriyle ele alınmış fakat din inanç gibi maneviyatçı yapısına, zihin yapısına nelerin ve kimlerin kaynaklık ettiği, siyasi kimliğinin yanı sıra maneviyatçı kimliğini siyasi zeminde, içinde bulunduğu parti ve politikalarda nasıl kullandığına yeterince yer verilmemiştir. Oysa Başgil'in, en önemli özelliği bulunduğu dönemde yaşanan hadiselerle karşı verdiği reaksiyonlar olmakla birlikte batılılaşma ve komünizmin ortaya çıkardığı içtimai meselelere karşı ortaya koyduğu maneviyatçı felsefesidir. Bu özelliğiyle Başgil, Türkiye'nin hem siyasi hem de düşünce tarihine katkı sağlamış, olaylara yaklaşımı ve yorumlaması o dönemin konjonktürüne ışık tutmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin siyasi hayatını ve demokrasi mücadelesini ele almak isteyenler Başgil'i yakından bilmeleri gerekir. Ancak onu sadece eserleri üzerinden anlamak ve tanıtmak yeterli olmayan bir çaba olur. Başgil'i hayatı ve icraatlarıyla ele almak onu daha anlaşılır kılacaktır. Buradan hareketle bu eksiklikler dikkate alınarak çalışmada Başgil'in bireysel yaşamı, politik hayatı, eserleri, dönemin konjonktürel şartlar içindeki siyasi yaklaşımı ve fikri evreni üzerinde durulmuştur.

2.5. Araştırmanın Yöntemi

Ali Fuad Başgil, Türkiye'nin yetiştirdiği önemli ilim ve fikir adamlarından biridir. Başgil, Osmanlı'nın yıkılması, Millî Mücadele yılları, Celal Bayar, Adnan Menderes, 27 Mayıs 1960 darbesine ve sonrasına yani Türkiye siyasi tarihinin kritik yıllarına tanıklık etmiş ve siyasi tecrübesi ile Türk siyasi tarihinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Bu çalışmada Başgil'in hayatı, şahsiyeti özellikle de fikri yapısı incelenirken öncelikle eserlerinden yararlanılmıştır.

Çalışma teorik bir çalışma olduğundan literatür taramasına dayalı betimsel ve tarihsel yöntem kullanılmıştır. Kaynak taramaları yapılarak tez ve sürekli yayınlardaki makaleler ile internet ortamındaki kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu çerçevede yöntemde rasyonellik ve nesnellik hareket noktaları olmuştur. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde çalışmanın kapsam ve yöntem bilgisine yer verilmiştir. İkinci bölümde, Başgil'in yaşadığı dönemin şartları; tek parti dönemi, çok partili hayata geçiş dönemi, demokrat parti dönemi ve son olarak darbe sonrası yeniden parti kurma girişimleri ele alınmıştır. Bu sayede Başgil'in fikirlerini oluşturan zemini görmek de mümkündür. Üçüncü bölümde, Başgil'in hayatına; eğitim hayatı, memuriyet yılları ve hizmetleri, akademisyenlik yılları, onu Türk siyasi hayatında popüler yapan Cumhurbaşkanlığı adaylığına değinilmiştir. Dördüncü bölümde, Başgil'in siyasi ve düşünsel yapısı ile ele aldığı kavramlara yer verilmiştir.

3. TÜRKİYE’DE 1940-1960 ARASI SİYASAL DÖNÜŞÜM

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1-2 Kasım 1922 gecesi yaptığı oturumda önemli bir karar almıştır: Saltanatın kaldırılması ve bir yıl sonra ise Cumhuriyetin ilan edilmesi. Mustafa Kemal ise yeni kurulmuş olan rejimi yerleştirmek ve güçlendirmek için bir parti kurmayı uygun görmüştür. Böylece CHP’yi 1923 sonlarına doğru kurmuştur (Başgil, 2017a: 34,35). Bu tarihten itibaren CHP, 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar, 27 yıl boyunca ülkenin hem ‘hükümet partisi’ hem de ‘tek partisi’ olmuştur (Uyar, 1998: 51).

Daha sonra Birinci Dünya Savaşı yıllarına denk gelen ve koskoca bir imparatorluğu faciaya sürükleyen parti kavgaları, fikir ayrılıkları ve faydasız çekişmeleri ortadan kaldırmak için Mustafa Kemal, bütün milleti yeni bir partinin kadrosunda birleştirmek istese de Kazım Karabekir, Cafer Tayyar ve Ali Fuat Cebesoy gibi isimlerin muhalefet etmelerine mâni olamamıştır. Ekim 1924’de bu hareket “Cumhuriyetçi Terakkiperver Fırka” adıyla karşıt bir partinin kurulmasıyla neticelenmiştir. Ancak parti, halkın dini duygularını kullanma gerekçesiyle Başvekil İnönü hükümeti tarafından bir kararnameyle kapatılmıştır (Başgil, 2017a: 35).

1930’da ise Mustafa Kemal’in isteği doğrultusunda silah arkadaşı Fethi Okyar tarafından “Serbest Cumhuriyet Fırkası” adıyla bir muhalefet partisi kurulmuştur. Ancak devletin güvenliğini tehdit etmekle itham edilerek Fethi Bey tarafından parti dağıtılmıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye’de 1946 yılının başlarına kadar (Milli Kalkınma Partisi kurulacak) tek parti yönetimini sürdüren CHP, Mayıs 1950’ye kadar iktidarı 27 sene elinde tutmuştur. Türkiye’de tek parti yönetiminin birinci faslı, Atatürk’ün vefatıyla (10 Kasım 1938) kapanmıştır (Gedizli, 2001: 1).

1923-1950 yılları arasında çok partili yaşama geçmek için üç kez girişimde bulunulmuştur. Bunlardan birincisi; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (17 Kasım 1924), ikincisi; Serbest Cumhuriyet Fırkası (12 Ağustos 1930), üçüncüsü; Milli Kalkınma Partisi (18 Temmuz 1945). Bu üç muhalefet denemesi çeşitli sebeplerden dolayı başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da son muhalefet denemesi (Demokrat Parti 1946) başarıyla sonuçlanmıştır.

3.1. Tek Parti Dönemi ve Takip Edilen Politikalar

Atatürk’ün 1938’de ölümü üzerine Büyük Millet Meclisi, İsmet İnönü’yü Cumhurbaşkanı seçmesiyle Türkiye’de tek parti yönetimin ikinci faslı başlamıştır. Bununla birlikte İsmet İnönü aynı zamanda Cumhuriyet Halk Parti’si Genel başkanı da olmuştur. CHP’nin 26 Aralık 1938’de toplanan 1. Olağanüstü kurultayında İnönü, Atatürk’ü; partinin “Ebedi Şefi” kendisini de “Milli Şef” olarak ilan etmiştir (Aydemir, 2011: 39). Bu tabir aslında “Milli Şef” olarak yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu yıllar, İsmet İnönü’nün yüceltildiği ve kendisine övgüler yağdırıldığı yıllar olmuştur (Uyar, 1998:252). Bu duruma örnek teşkil eden; yeni basılan para ve devlet dairelerindeki İnönü resimleri gösterilebilir (Ölçer, 1973: 49-63).

İnönü'nün devletin başına geçtikten sonraki ilk icraatı, Bayar'ı ve Atatürk'ün yakın mesai arkadaşlarını bir kenara atarak parti ve devlet başkanlıklarını şahsında toplamak olmuştur. Cumhurbaşkanı seçilen İnönü, Atatürk'ün ölümünden sonra hükümette birtakım tasfiyeler yapmıştır. Aslında İnönü'nün ilerde kurulacak hükümet açısından etrafında güvenilir adamları yerleştirme düşüncesi olduğu aşikârdır (Uyar, 1998: 249). Bununla beraber İnönü, çağdaşları Musolini ve Hitler'in kurdukları diktatörlük modeline benzer bir yol tutmuştur (Başgil, 2017a: 37).

Kuruluş yıllarında uygulanan kademe kademe değiştirme metodu İnönü döneminde yerini zorla değiştirme metoduna bırakmıştır. Bu dönemde muhalif görüşlere ve halkın manevi değerlerine karşı takınılan baskıcı yaklaşım, toplumda memnuniyetsiz bir havanın oluşmasına neden olmuştur. CHP'nin genel sekreteri Recep Peker'in üniversitelerde verdiği derslerde devriminin, sosyal yapıdaki geri, kötü ve zararlı olan her şeyin bir daha geri gelmemek üzere atılması olduğunu belirtmiştir (Karpaz, 2010: 159). Bu bakımdan CHP'nin ittifak ve terakkiye benzediğini söylemek mümkündür. Her ne kadar örgüt yapısı arasında farklılıklar olsa da toplum üzerinde kurulmak istenen 'vesayet' açısından ittifak ve terakki gibi merkeziyetçi ve otoriterdir (Uyar, 1998: 51).

Atatürk, rejimini devamlı olarak altı siyasi prensip üzerine oturtmuştur ve partinin bu prensiplere sıkı sıkıya bağlı kalmasını istemiştir. Ancak İnönü bu altı prensipten yalnızca üçünü dikkate almıştır; devletçilik, laiklik ve milliyetçilik (Başgil, 2017a: 38-40).

İsmet İnönü devletçilik prensibini hem siyasi hem iktisadi sahada uygulamıştır. Ona göre siyasi sahada "Her şey devlet içinde, hiçbir şey devlet dışında ve hiçbir şey devlete karşı" anlayışıyla devletin otoritesini arttırmak için kuvvet dâhil her yola başvurulabilirdi. Devletçilik, iktisadi manada ise özel teşebbüsü zayıflatarak devletin tekelciliği haline gelmiştir (Başgil, 2017a: 38).

Laikliğe gelince İnönü, laiklik prensibini batıdaki anlamıyla anlamamıştır. Batı'da laiklik, *"devlet ile kilisenin birbirinden ayrılmasını ifade eder; yani, biri dünya işlerini diğeri de ahiret işlerini düzenler"*. İnönü ise laikliği, din ile mücadele olarak görmüştür ve böylesi bir görüşün amacı pekâlâ açıktı; her türlü dini faaliyet önünde durmak, bu faaliyetlere girişilenleri en alçak hakaretlere maruz bırakmak ve hatta dinin emirlerini yerine getirenleri Anadolu'nun içlerine kadar sürgün etmek, dine karşı yakınlık duyanları gerici, karşısında duranları ise aydın ve ilerici göstermek (Başgil, 2017a: 39).

Milliyetçilik prensibindeki kanaati ve hareketi ise şöyle olmuştur; İnönü yazılan ve konuşulan Türkçe'ye daha milli bir karakter vermek için Türkçe'nin yabancı dillerin istilasına (özellikle Arapça ve Farsça) uğradığını iddia etmiştir. Dildeki yabancı kelimeler temizlenerek yerine sözde Türkçe kelimeler yerleştirilmiştir. Daha sonra telaffuzu ve anlaşılması zor olan bu kelimeleri kullanma mecburiyeti getirilmiştir. Ne yazık ki bu görüşün uygulanmasıyla birlikte anne-baba ile çocuklar, halk ile devlet memurları arasında birbirini anlamamalar veya yanlış

anlamalar, günlük sıradan olaylar haline dönüşmüştür. Netice itibariyle Türkçe kendi zenginliğini kaybederek fakirleşmiştir (Başgil, 2017a: 40).

CHP'nin takip ettiği dil politikası, ilk olarak eleştirilen konuların başında yer almıştır. Girişilen bu kampanya, Ali Fuad Başgil tarafından 1944 sonlarına doğru sert bir makale serisi olarak İstanbul gazetelerinde yayımlanmıştır. Bu makaleler “Türkçe meselesi” adlı bir broşürde toplanarak ‘Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin yardımıyla 1948’de Tan Neşriyatı arasında yayınlanmıştır. Daha sonra 1945 yılında sürekli bir çığ gibi büyüyen tenkitler her taraftan CHP hükümetine saldırmıştır. Yine bu dönemde Başgil, “Despotizmin Felsefesi” başlığı altında bir makale serisi yayımlayarak dönemin hükümetine göndermelerde bulunmaya devam etmiştir (Başgil, 2017a: 49-51, 2018b: 151).

CHP'nin eğitim alanındaki uygulamaları, tartışılan bir diğer konu olmuştur. Bu anlamda İnönü döneminde açılan Köy Endüstrileri, irtica ve taassuba karşı mücadelenin temel noktası olmuştur (Jaeschke, 1990: 68). Bu amaçla İsmail Hakkı Tonguç’un bir makalede yer alan yazısı, yürüttükleri projenin hedefini açıklamaktadır; “*Ümit edelim ki, yarının dünyası imanını göklerden gelecek görünmez kuvvetlerle ve fizik ötesi fikirlerle beslemesin. Eğer onun kuvvetli ve mesut bir temeli olsun istiyorsak biz insanlar yenedünyaya şamil, ihtirassız, yalansız, insani, rasyonel ve taze bir din vermeliyiz...*” (Başaran, 2003: 32).

Bu konuda özellikle Tonguç’un Köy Endüstrilerindeki öğretmenler için “*Devrimin bütün dinamizmasını yükleniyor, sarıklı köy hocasının yerini almaya çalışıyordu*” ifadeleri yetiştirilecek insan tipini göstermektedir (Tonguç, 1947: 419). Dolayısıyla bu öğretmenler sıradan öğretmenler olmayıp devrimi gerçekleştirmek için çalışan, köylüye her alanda örnek olacak ve devrimci nesiller yetiştirecek kişiler olduğu görülmektedir (Uyar, 1998: 257). Ancak Köy Endüstrilerinde yetiştirilen çocukların daha sonra hem köyün önderi hem de ideolojik tartışma merkezi haline gelmesi bu kurumların zamanla yıpranmasına neden olmuştur (Turan, 1999: 46,47).

Başgil, Köy Endüstrilerinde din dersine yer verilmemesi ve tek kitap uygulamasının hangi vahim sonuçlara yol açabileceğini ‘Demokrasi Yolunda’ adlı eserinde şöyle ifade etmektedir (Başgil, 2019: 96); “*Mekteplerde tek kitap demek eski dini taassuba dayanan medrese ve manastır iskolastisizminin bir taassup şeklinde yeniden, daha feci bir surette hortlaması demektir. Bu usul, saltanat süren bir parti politikasının tahsil ve terbiyeyi kendi menfaatlerine alet etmesinden başka bir şey değildir. Tek devlet kitabı sisteminin ne milliyetçilik ne de laiklik ile asla alakası yoktur...*”

Yine İkinci Dünya Savaşı sırasında ‘savaş ekonomisi’ uygulanmıştır. Bu hususta hükümet tarafından devamlı arttırılan vergiler, halkı ekonomik ve sosyal bakımdan zor durumda bırakmıştır. Özellikle 11 Haziran 1945’te Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun kabul edilmesi hem halkın CHP’ye karşı memnuniyetsizliğinin artmasına hem de parti içi ve dışında kırılmaların yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum aynı zamanda çok partili hayata geçişe zemin oluşturmuştur (Şahin ve Tunç, 2015: 39).

İnönü döneminde gerek CHP'nin kendi içinde gerek muhalefette gerekse de halk nezdinde tartışma konusu olan belli başlı olumsuz politikalar kısaca şunlardır; Seçim Kanunu, Köy Endüstrileri Kanunu, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Toprak Mahsulleri Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu, Milli Korunma Kanunu. CHP'nin faaliyetlerine yönelik tenkitlerin gittikçe büyümesi ileriki zamanda bazı şahsiyetlerin partiden istifa etmesine (Celal Bayar) ve yaptıkları eleştirilerden dolayı partiden ihraç edilmesine (Refik Koraltan, Adnan Menderes, Fuat Köprülü) sebep olmuştur. Daha sonra bu dört kişinin muhalefet partisini kurdukları görülecektir. Tek parti yönetiminden duyulan hoşnutsuzluklar ise bu muhalefet partinin toplumsal tabanını güçlendirecektir.

1940'lardaki siyasal atmosferden etkilenen Türkiye'de muhalif birçok dergi ve gazete yayın hayatına girmiştir. Ancak bu dönemde basın üzerinde sıkı bir denetim söz konusu olduğu için hükümet tarafından bu dergiler, gazeteler sık sık kapatılmış ve dahi gazete yöneticileri tutuklanmıştır (Uyar, 1998: 121,122).

Aynı şekilde bu dönemde devrim kanunlarına aykırı olduğu düşünülen birçok faaliyetlerle mücadele edilmiştir. Bunlar; Arap harfleriyle eğitim vermek ve dersane açanlara cezai yaptırım uygulamak, Arapça ezan okuyanların adliyeye sevk edilmesi, Kılık Kıyafet Kanunu gereği medeni olmadığı düşünülen kıyafetlerin (peçe, çarşaf) yasaklanması, her türlü İslami oluşum ve dini cemiyetlerin yasaklanması, dini propaganda yaptıkları gerekçesiyle bazı kitapların yasaklanması ve evde bulundurulmasına izin verilmemesi vb. anlaşılabileceği üzere İnönü döneminde devrim kanunlarının korunması için büyük tedbirler alınmıştır. Hiçbir şekilde taviz verilmeyen bu kanunların uygulanması için devletin ayrıca otoriter gücü kullanılmıştır.

Bu politikaların uygulandığı İnönü döneminde, toplumsal tabanda büyük tepkiler oluşmuştur. Halk politikaları eleştirdiği gibi yasaklara da direnmiştir. Hükümetin, halkın fikirlerine, dini görüşüne karşı tavrı hoşgöründen uzaktır. Bu dönemde laiklik sert bir biçimde uygulanmış ve laiklik karşıtı oluşumlara fırsat verilmemiştir. Bu anlamda özellikle eğitim ve kültür politikası gereği dine hiçbir şekilde taviz verilmemiştir (Esenkaya, 1995: 134). Özellikle bu dönemde dünyada otoriter ve totaliter rejimlerin gittikçe yayılmaya başlamasıyla CHP, kendi iktidarlığını pekiştirmek ve devrimlerin yerleşmesini sağlamak amacıyla eğitim, kültür, ekonomi alanlarındaki kalkınma çalışmalarını otoriter bir yönetimle gerçekleştirmeye çalışmıştır.

1938-1946 yılları arasında Türkiye'de yaşanan bütün kötü hadiseler artık halkın tepkisine yol açmıştır. Halkın memnun olmadığı ve devamlı şikâyet ettiği CHP rejimi ya da İsmet İnönü, çağdaşları olan İtalyan, İspanyol ve Alman diktatörleri gibi algılanmıştır (Gedizli, 2001: 3).

Tek parti yönetimine karşı milletin memnuniyetsizliği 1945 yılından itibaren ifade edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde CHP idaresinden yüz çeviren halk, değişim taleplerinde bulunmuş ve demokrasi mücadelesini başlatmıştır. Bütün yaşanan olumsuzluklar, çok partili hayatı zorunlu kılmıştır. Böylece tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş için hazırlıklar başlamıştır. Türkiye'de siyasi, sosyal, iktisadi ve mali vaziyetler gibi iç etkenler ile Cumhuriyet'in temelinde

yer alan liberal fikirler çok partili sisteme geçişi hazırlamıştır. Bu sisteme etki eden dış etken ise demokrasinin dünyada hâkim bir ideoloji haline gelmesidir (Karpaz, 2010: 225).

Bilhassa İkinci Dünya Savaşı, demokratik devletlerin zaferiyle sonuçlanmasından sonra demokratik yönetimleri ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla demokrasi unsuru Batı’da önemli bir yer işgal etmiştir. Özellikle Birleşmiş Milletler, 1945’te ABD’de gerçekleştirdiği toplantı (içinde Türk heyetinin de bulunduğu 50’den fazla ülke katılmıştır) sonrası yayınladığı bildiride demokratik ilkeler ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte Sovyetler Birliği’nin, 19 Mart 1945’te Türkiye’ye bir nota vererek yapılan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının 7 Kasım 1945’te süresinin biteceğini ve bir daha yenilenemeyeceğini bildirmesi, boğazlar konusunda ortak bir komisyon kurulmasını istemesi ve Türkiye’den toprak talep etmesi gibi dış politikada yaşanan gelişmeler Türkiye için birer tehdit olmuştur. Bu hususta Türkiye hem batılı devletlerin desteğini almak hem de iç politikadaki uygulamaların çıkardığı hoşnutsuzluk, ikinci dünya savaşı sonrası yaşanan ekonomik sorunlar ve parti içinde yaşanan bölünmelerden dolayı çok partili hayata geçmiştir (Çufalı, 2005: 55-67).

1945 yılı başlarında İsmet İnönü tarafından çok partili hayata geçiş kararının alınmasındaki en büyük etken Türk-Sovyet ilişkilerinde savaş havasının egemen olması ve Türkiye’nin, Sovyetler Birliği’nin tehdidine karşı Batılı müttefiklerin desteğini kazanmaktır (Kara-İncioğlu, 2016: 278). Bunun yolu ise demokrasinin egemen olduğu bir ortam oluşturmaktır.

19 Mayıs 1945’de İsmet İnönü’nün yaptığı şu konuşması “*Memleketimizin siyasi idaresi cumhuriyette kurulan halk idaresinin bir istikamette ilerlemesi ile devam edecektir. Harp zamanının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. Büyük Millet Meclisi’nin kudretli elinde olan millet iradesi demokrasi yolundaki gelişmesine devam edecektir.*” Türkiye’de yeni bir dönemin başlayacağını sinyallerini vermiştir (Akandere, 1998: 357).

İsmet İnönü, muhalefet partisinin kurulmasına izin vermiştir fakat istediği sistem rekabetçi ve çoğulcu bir parti sisteminden uzak kalmıştır. Kurulacak olan muhalefet partisi hem Cumhuriyetin prensiplerine bağlı kalacak hem de geçmişteki tek parti idaresinin meşruluğunu sorgulamayacaktır. Buradan da anlaşılacağı üzere İnönü’nün demokrasi söylemi havada kalmış ve tamamen kendi kontrolü altında hareket edecek bir muhalefet partisinin kurulmasını arzu etmiştir (Karpaz, 2010: 235).

Demokrasi için yaratılan bu elverişli ortam ile CHP yönetimine yapılan tenkit ve muhalefet hareketlerinden 6 Haziran 1945’de İstanbul’da “Milli Kalkınma Partisi” adında ilk muhalefet parti doğmuştur. Fakat parti programı İslam Birliği ve Ortadoğu Müslüman memleketleri federasyonu fikrine dayandığı için kayda değer bir alaka görmemekle birlikte aynı zamanda 1946 seçimlerinde hiçbir mebus çıkaramamıştır (Başgil, 2017a: 52).

3.2. Demokrat Partinin Kuruluşu

1 Kasım 1945’de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün TBMM’nin açılış konuşmasında hükümet partisi karşısında bir partinin olmamasının bir eksiklik olduğunu belirtmiş ve memleketin ihtiyaçları ile hürriyet ve demokrasinin işlemesi başka bir siyasi partinin kurulmasını gerekli kılacağını söylemiştir. Bu konuşmadan yaklaşık bir ay sonra bu teşebbüsü görmek mümkündür (Kuru, 1996: 6).

1943 seçimlerinden sonra milletvekilliğinden istifa eden Celal Bayar, 1945 yılının sonlarına doğru da Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü ile CHP’den ihraç edilmişlerdir. Asıl muhalefet partisini oluşturan bu dört arkadaş, daha sonra bazı önemli şahsiyetlerin desteğini kazanmıştır. Böylelikle 7 Ocak 1946’da bu teşebbüs, Demokrat Partinin kurulmasıyla neticelenmiştir (Başgil, 2017a: 52,53).

CHP meclis grubunda 7 Haziran 1945’te görüşülen “dörtlü karar” önergesi, DP’nin kuruluşunda önemli bir yeri olmuştur (Çavuşoğlu, 2018: 339). Çünkü önergeyi verenler, CHP’nin uyguladığı siyasetten rahatsız olmuş olanlardır. Dolayısıyla bu muhalif kişiler ile demokrat partiyi kuranların aynı kişiler olduğu görülmektedir (Ahmad, 2015: 30).

Demokrat partinin kuruluşu halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. DP kurulduktan sonra hızlı bir şekilde gelişmiş ve geniş halk kitlelerin desteğini kazanmıştır. Bu nedenle CHP bu gelişimi durdurmak için iki tür önlem almıştır. Bunlardan ilki; halkın sempatisini kazanmak ve DP’ye olan kaymaları durdurmak için tek dereceli seçim usulünün kabul edilmesi. Diğer de henüz 6 aylık bir geçmişi olan DP’nin teşkilatlanmasını imkân vermemek için 1947 yılında yapılması gereken seçimlerin bir yıl erkene alınması (Erdem, Duman ve Pehlivan, 2014: 15,16).

21 Temmuz 1946 yılında yapılan seçim mücadelesi Demokrat Parti’nin aleyhine sonuçlanmıştır. Fakat ilk defa CHP’nin karşısında güçlü bir muhalefet partisi yer almıştır. Halkın büyük bir çoğunluğu demokrat partinin yanında olmuştur. Bunların arasında “köylüler, toprak ağaları, aydınlar ve işçiler” bulunmaktadır. Bunun nedeni ise demokrat partinin halkın büyük bir kısmını memnun edeceği düşüncesidir. Oysa parti programı ve nizamnamesi henüz olmayan DP’nin halka sunduğu şey yalnızca CHP’ye yönelik tenkitleridir (Karpaz, 2010: 253).

1946 seçimlerinden yeni bir meclis doğmuştur. Daha önceki meclisin (1920-1923 yılları arasında Ankara’da toplanan ilk TBMM) bütün mebusları, tek partinin adamları olduğu için çıkarılan kanunlar ve özellikle de Ceza Kanunu başta olmak üzere antidemokratik bir karakter taşımıştır. Bu yüzden eski mecliste eleştiriler hiç duyulmamıştır. Ancak bu yeni mecliste Demokrat grup, demokrasinin yolunu açmak için bu kanun ve hükümlerin kaldırılmasını istemiştir. Bu istek meclisteki iki grup arasındaki ilk çatışmayı fitillemiştir (Başgil, 2017a: 62-64).

Bunun üzerine iktidar ve muhalefet arasındaki tartışma ve gerginliklerin uzlaşarak giderilmesi adına CHP’nin yayınladığı ‘12 Temmuz Beyannamesi’ demokrasi mücadelesinin

önemli bir sonucudur. Bu beyanname ile meclise girmiş bir partinin şikâyetleri kapsamında değişme taleplerinin meşru olduğu gösterilmeye çalışılmıştır (Erdem ve diğ., 2014:17).

Böylelikle beyanname, demokrat partiye geniş bir hareket alanı sağlamış ve iki parti konum bakımından eşit hale gelmiştir (Karpas, 2010: 257). Bütün bu gelişmeler İnönü'nün, geçmiş yılların hatasını telafi etmek ve bunları unutturmak adına daha ılımlı bir siyaset takındığını ortaya koymaktadır (Erdem ve diğ., 2014:17). Bunda, sarsılmaz sanılan CHP iktidarının 1946 seçimlerinde ilk darbeyi almış olmasının rolü de büyüktür. Çünkü ilk defa bir parti CHP iktidarının varlığına bir tehdit olarak algılanmıştır.

Demokrat parti ilk demokrasi mücadelesini bu seçimlerde vermiştir. Bu noktada yaşanan önemli gelişmelerden bir tanesi CHP' nin ikinci olağanüstü kurultayında aldığı karar olmuştur. Bu karara göre İsmet İnönü'ye verilen Milli Şef, "Partinin Değişmez Başkanı" unvanının kaldırılmış olmasıdır (Gedizli, 2001: 5). Yaşanan önemli bir diğer gelişme ise yeni bir seçim kanunun çıkarılmış olmasıdır (Başgil, 2017a: 71).

3.3. 14 Mayıs 1950 Seçimleri: Beyaz İhtilal

1946 yılında Türkiye, çok partili siyasal hayata geçmiş ve bu yılın temmuz ayında yapılan genel seçimlerde ilk defa tek dereceli seçim sistemi kullanılmıştır. Ancak "açık oy kapalı sayım" yöntemi kullanıldığı için bu seçimlerin sonuçları da pek güvenilir olmamıştır. Bu yüzden 1950 seçimlerinden önce yeni seçim kanunuyla birlikte oylar gizli kullanılmış ve sayımı açık yapılmıştır. Bununla beraber seçimler için yargı güvencesi de getirilmiştir. Bu yöntem, 1950 seçimlerinde 27 yıllık CHP iktidarının sonunu hazırlamıştır (Uyar, 1998: 199).

Türkiye'de 14 Mayıs 1950 seçimleri tarihi bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu seçimlerde CHP iktidarı büyük bir hezimete uğramıştır. Böylece halk duyduğu memnuniyetsizliği, 27 yıllık iktidarı değiştirip tek parti yönetimine son vererek göstermiştir (Gedizli, 2001: 5).

İktidar değişikliğini Şevket Süreyya Aydemir şöyle ifade etmiştir (Aydemir, 1988: 11); *"1950 Türkiye'sinde hem de normal seçimler yoluyla sular dalgalanmıştır. Suların dibinden suların yüzüne yeni insanlar, yeni davalar çıkmıştır. Evet, yeni insanlar ve yeni davalar. 1923'ten beri süre gelen nizam-ı âlem başka bir nizam-ı âleme dönmüştür. Bu bir ihtilal mıydı? Bu bir inkılap mıydı? Bu seçim zaferine derhal geniş manalar verdiler; Beyaz İhtilal. Bütün inkılâpların en önemlisi 14 Mayıs İnkılâbıdır..."*

Eroğul 'a göre DP'nin 14 Mayıs 1950 seçimlerindeki başarısı şuna bağlıdır (Eroğul, 1990: 48): *"İktidarın izni, hatta teşviki ile muhalefete girdikleri bir gerçektir. Ancak hiçbir zaman Fethi Bey gibi iktidarın uysal bir aracı olmaya yanaşmadılar. Rejim dışına düşmemek şartıyla, mümkün olan en ciddi muhalefeti yürüttüler. Böylece hem iktidarın elini zorladılar hem de halkın güvenini kazandılar."*

İsmet İnönü, 1950 seçimlerinden sonra Cumhurbaşkanlığı'ndan istifa etmiştir. Bunun üzerine Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar oy çokluğuyla Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Aynı gün Adnan Menderes, Celal Bayar tarafından yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir (Zafer, 23 Mayıs 1950, Sayı: 387).

1950 seçimleri yalnızca hükümette bir el değişikliği ile sonuçlanmamıştır. Aynı zamanda bu seçimler, hükümet tarafından yapılacak amme hizmetlerinin görülmesinde yeni bir metot da getirmiştir. Daha önceki CHP iktidarı metot olarak “zirveden kaideye” formülünü kullanarak baskı ve zulümle idare etme yoluna gitmiştir (Başgil, 2017a: 75). Bu yeni parti ise aksine metot olarak *“Dürüst seçimlerle iktidarı yeni bir hükümete devretmek, vatandaşı devletin emrine değil, devleti vatandaşın hizmetine koymak, devlet kapitalizmine son vermek, bazı vergileri kaldırmak veya indirmek, vatandaşa çalışma ve ticari teşebbüs hakkı sunmak, hayat seviyesini yükseltmek, aile bağlarının güçlendiği, gençlere milli ve dini eğitim vermek suretiyle halkın ahlak seviyesini yükseltmek.”* anlayışıyla hareket etmiştir (Karpas, 2010: 307).

14 Mayıs 1950 seçimleri, siyasetin sosyolojik tabanını değiştirmesi açısından önemlidir. Daha önce toplumsal değerleri, amaçları, talepleri dışlayan ve bu anlamda toplumdan bağımsız formüle edilen düşünceler mevcuttu. Daha doğrusu halkla bütünleşemeyen bir yönetim söz konusuydu. Ancak bu seçimlerle ‘devlet için halk’ değil, ‘halk için devlet’ anlayışıyla toplumsal çıkarların ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda demokrasi ile birlikte toplum ağırlıklı bir siyasal yönetime geçiş olmuştur. Başka bir ifadeyle; birbirine yabancılaşmış olan iki yapı arasında (yöneten-yönetilen) karşılıklı bir uyumun kurulması, yönetimin paylaşılması ve fikirlerin bütünlük sağlaması açısından bu seçimler son derece önemlidir.

Gerçekten 1950 seçimleri ile Türkiye’de demokrasiye dayalı bir yönetim anlayışının doğuşundan söz etmek mümkündür. Fakat demokrasinin tezahür ettiği alan yalnızca çok partili hayata geçiş ile sınırlı kalmıştır. Çünkü partiler arasındaki rekabetin demokratik bir düzende işlediği pek de söylenemez (Erdoğan, 2017: 101).

1950 seçimlerinden sonra darbe söylentileri de yayılmaya başlamıştır. Seçimlerden kısa bir süre sonra bazı subayların iktidara bağlı olmayacakları görülmüştür. Bu yüksek rütbeli subaylar İnönü’ye giderek ‘verilecek bir emri olup olmadığını’ sormuşlardır. Bundan da anlaşılabacağı üzere bu grup, seçimlerle iktidara gelen rejimi devirme isteğindeler. Bu teklifi İnönü, halkın tepkisinden korktuğundan kabul etmemiştir. Menderes ise bu hadiseden sonra ordu içindeki yüksek rütbeli subaylar arasında birtakım değişikliklere gitmiştir. Ancak bu değişiklikler subaylar arasında pek memnun karşılanmamıştır. Durumu iktidara karşı kullanmak isteyen İnönü ise, ülke genelinde yönetimden kaynaklı huzursuz bir havanın egemen olduğunu göstermeye çalışmıştır (Başgil, 2017a: 160).

Başgil, subayların İnönü’ye karşı olan bu yaklaşımını şu şekilde açıklamaktadır; İnönü, Başvekil ve Reiscumhur olduğu süreçte yıllarca kendi itibarını arttırmaya çalışmıştır. Bunun için

okullar, gazeteler ve tarih kitaplarında devamlı kendi ismini duyurmuştur. Bununla birlikte devlet kurumlarından en küçük işletmelere kadar kendi resmini astırmış ve dahi paraların üstünde Atatürk'ün resmini kaldırarak kendisinininkini koydurtmuştur. Böylece İnönü hakkında 'devletin başında bulunması elzem olan bir adam' efsanesi yaratılmıştır. Dolayısıyla yıllarca yapılan bu propaganda faaliyetlerinin, subayların İnönü'ye bağlanması bakımından amacına ulaştığı görülmektedir (Başgil, 2017a: 160,161).

3.4. Demokrat Parti Dönemi ve Yapılan İcraatlar

1950 seçim sonuçları Demokrat parti için, artık verilen sözlerin icraata dönüştürülmesini anlamına gelmektedir. Aynı zamanda sonuçlar halk için de her anlamda rahat edecekleri huzurlu ve özgürlükçü bir ortamın da müjdesini vermektedir. Eğitim, ekonomi, siyaset, kültür, fikir, basın gibi geniş bir yelpazede vaat edilen liberalleşme, birçok kesim tarafından uygulanması beklenen bir harekettir (Saka, 2015: 75).

Demokrat partinin iktidara gelişiyle birlikte üç yeni karar alınmıştır; birincisi Atatürk döneminde çıkarılan kanunla ezan Türkçe okutulmuştur. Demokrat Parti ise bu kanunu kaldırarak ezanın nasıl okutulacağına dair kararı din adamlarına bırakmıştır. İkincisi dini tedrisat ile ilgilidir. Buna göre, daha önce laiklik adına dinin eğitim ve öğretimin bütün derecelerinden kaldırılmış olması yerine dini eğitim, anne-babanın isteğine bağlı kılınmıştır. Üçüncüsü ise İnönü devrinde değiştirilen ve bu yüzden anlaşılması zor olan Anayasa metninin ilk haline getirilmesidir. Elbette bu kararlar halkın çoğunluğu bakımından memnuniyetle karşılanırsa da halk partililer arasında protesto şeklinde karşılanmıştır. Sonuç olarak iki taraf arasında çatışmaya neden olmuştur (Başgil, 2017a: 77).

Demokrat parti iktidarı, Türkiye'de iktisadi ve içtimai sahalarda büyük gelişmeler kaydetmiştir. Bilhassa 1950-1954 yılları arasında hükümetin, ziraatın gelişmesi için aldığı tedbirlerle beraber tarım ürünleri üretimi artmış, az sayıdaki traktör ve diğer ziraat makinalarına yenileri eklenerek üretim desteklenmiştir (Cumhuriyet, 2 Haziran 1954). Gelişmelere bununla sınırlı kalmamıştır. Ulaşım, sanayi, ticaret alanlarında da önemli gelişmelere imza atılmıştır. Demokrat Parti liderleri, liberal ekonomi görüşünü savunarak yabancı sermaye girişini serbest bırakmıştır (Gedizli, 2001: 5).

Bu amaçla 'Türkiye Sınai Kalkınma Bankası' kurulmuştur. Yine bu dönemde Batı ile ilişkiler geliştirilmiştir. Türkiye Kore'ye asker göndermiş ve 1952'de NATO'ya üye olmuştur (Asker, 2013: 28).

1950-1955 yılları arasında demokrat parti iktidarı tarımsal faaliyetlerin gelişmesine ayrıca önem vermiştir. Bu süreçte şehirler ve köyler sıhhi bakımdan ele alınmış iyi giden mevsimlerin de etkisiyle memleketin her bölgesi ekilip biçilmiştir. Liberal sistem uygulanmış ve bu sayede ihracat ve ithalat artmıştır. Bu ise ülke ekonomisini geliştirerek işsizliği azaltmıştır. Yine üniversite ve

binlerce köy mektebi açılmıştır. Barajlar ve büyük limanlar inşa edilmiş devlet, bölge ve köy yolları çok daha iyi bir şekilde iyileştirilmiştir. Sanayi alanında büyük başarılar atılmış ve çok sayıda fabrikalar kurulmuştur. Şehirler hızla imar edilmiştir. Bununla beraber belki de en önemli husus halk ile idare arasındaki mesafenin kaldırılarak karşılıklı itimadın kurulmuş olmasıdır (Başgil, 2017a: 82-90).

Bütün bu gelişmeler, yaklaşan seçimlerde Demokrat parti için bir zafer kaynağı olmuştur. Böylelikle 2 Mayıs 1954 seçimlerinde Demokrat Parti seçim sistemin etkisiyle de oyların %57'sini ve milletvekilliklerinin %93'ünü (504) almıştır. Dolayısıyla sonuçlar, DP için geniş bir hareket alanı sağlamıştır (Erdem ve diğ., 2014: 37).

Başgil'e göre bu seçimler ile halk, tamamen CHP'den ayrılmıştır. Aynı zamanda seçim sonuçları CHP için, hiçbir zaman demokratik yollarla iktidara gelemeyeceğini de ortaya koymuştur. Bu sebeptir ki CHP, iktidar olmak için başka yollara başvuracak ve her fırsatta hükümete yüklenecek sebepler bulmayı da ihmal etmeyecektir (Başgil, 2017a: 104). Bu sebeple 1954 yılından sonra beliren iktisadi sıkıntıları ve DP'nin içine düştüğü siyasi hatalar muhalefet tarafından kullanılarak iktidarı gerek içinde parçalamak gerek halkı iktidara karşı tahrik etmek için durmadan ağır eleştirilere maruz bırakacaktır (Kaya, t.y.).

1954 seçimlerinden sonra meclisteki çoğunluğunu arttıran Demokrat parti, bu çoğunluğu kullanarak bir dizi kanuni tedbir almıştır. Bunun nedeni ise muhalif seslerin gittikçe artması ve bu muhalif seslere gerekçe sayılan iktidarın demokratik niteliğini zamanla yetirmiş olmasıdır. Bu amaçla özellikle 1954-57 yılları arasında muhalefet, basın, yargı, sendika ve üniversite için bir takım kısıtlayıcı tedbirlere başvurulmuştur. Bu durum aynı zamanda iktidarın tavrından rahatsız olanların bir iş birliği içine girmesini de bir sebep olmuştur (Atayakul, 2007: 319).

3.5. Demokrat Parti'nin İcraatlarına Dönük Eleştiriler

Demokrat parti 1953 yılında Türk Milliyetçiler Derneği'nin bütün şubeleriyle kapatmıştır. Oysa bu dernekler kuruluş amaçları bakımından oldukça önemlidir. Öğrencileri kendi bünyesinde toplayan bu tür dernekler, komünist faaliyetler karşısında durarak milli değerlerin savunuculuğunu üstlenmiştir. Dolayısıyla DP'nin dernekleri kapatması hem komünist faaliyetlerin yayılmasına hem de öğrenci çevresinden gelebilecek destekten kendini mahrum bırakmasına neden olmuştur (Başgil, 2017a: 100-102).

Zira 1954 yılında soğuk savaşın etkisiyle de artan ekonomik sıkıntılar, komünist örgütlerin hareketlenmesine neden olmuştur. Özellikle Sovyetler tarafından organize edilen bu örgütler dünyada olduğu gibi Türkiye'de de öğrencileri etkisi altına alarak faaliyet alanı bulmuştur. Refah ve özgürlük söylemleri altında yapılan propaganda hareketleri, DP hükümetini hedef almıştır. Bu ortamdan faydalanan muhalefet, öğrenci örgütleriyle daha da yaklaşarak DP iktidarına karşı bir güç merkezi oluşturmaya çalışmıştır. İktidar ise girişilen bu faaliyetler karşısında aldığı önlem,

muhalefet ve basına getirdiği yasaklar olmuştur. Fakat bu tedbir, çözümden ziyade gerginliklerin artmasına sebebiyet vermiştir (Koç, 2010: 183).

Demokratların 1954 seçimlerinden sonra halkın siyasi tercihlerinden dolayı Malatya ve Kırşehir illerini cezalandırması mecliste büyük tartışmalara neden olmuştur. Buna göre Osman Bölükbaşı'na oy veren Kırşehir ili, ilçe haline getirilerek Nevşehir'e bağlanmıştır. İnönü'nün seçim bölgesi olan Malatya ise Malatya ve Adıyaman olarak ikiye ayrılmıştır (Asker, 2013: 77). Bu uygulamaların mecliste tartışıldığı sırada Osman Bölükbaşı'nın sarf ettiği sert sözler, meclisin manevi şahsiyetine suç sayılmasından ötürü dokunulmazlığının kaldırılarak mahkemeye sevkinin istenmesi siyasi bir hata olmuştur (Başgil, 2017a: 111).

1954 yılında CHP mallarının hazineye devredilmesini sağlayacak bir yasa tasarısı hazırlanmıştır. Böylece iktidar döneminde CHP kasasına para aktarılmasına hizmet eden 'Halk Evleri'nin kapatılması gündeme gelmiştir. Aynı tarihlerde millet partisinin kapatılması, basına yapılan baskılar gibi hadiselerin yaşanması Demokrat partiyi, daha önceki CHP iktidarının yaptığı hatalara düşmesine neden olmuştur (Tunçay, 1989: 179).

Demokrat parti, 1950 seçimlerinden sonra yeni 'Basın Kanunu' ile basın için daha özgürlükçü bir ortam sağlamıştır. Bu sayede hükümet ve basın arasında yakın ilişkiler kurulmuştur. Ancak bu olumlu ilişkiler çok uzun sürmemiştir. 1953'de yapılan düzenleme ile mebus ve bakanlara karşı yapılan hakaretler savcının takibine bırakılmıştır. 1954 yılında yeni çıkarılan kanun ise özgürlükleri daha da bir sınırlamaktadır. Buna göre yasa, neşir ve radyo yoluyla işlenen suçlar hakkında ağırlaştırılmış cezaları öngörmektedir. Ayrıca kanun, itham edilen gazetecilere iddialarını ispat etme hakkı da tanımamaktadır (Yıldız, 1996: 487-492).

Demokrat partinin 1957 seçimlerine kadar aldığı kısıtlayıcı tedbirler arasında devlet memurlarını politikadan uzaklaştırarak amme hizmetlerinin daha iyi yürütülmesini sağlayacak 'kamu görevlilerinin hizmet sürelerini bakılmaksızın emekli edilmeleri' hakkındaki yasa tasarısının kabul edilmesi, üniversite profesörlerinin siyasi kuruluşlarda eylemli olarak görev almalarını engelleyecek 'üniversite öğretim üyelerinin bakanlık emrine alınmaları' hakkındaki yasa tasarısının kabul edilmesi, siyasal partilerin seçim döneminde eylemlerini ön gören 'toplantı ve gösteri yürüyüşleri' hakkındaki yasa tasarısının kabulü yer almaktadır. Bütün bunlar ise eleştiri konusu olmuştur (Turan, 1999: 97,100,112).

1955 yılında ortaya çıkan Kıbrıs meselesinden kaynaklı 6-7 Eylül olaylarının yaşanması, sıkıyönetim ilan edilmesi ve ortaya çıkan ekonomik bunalımlar iktidarın güç kaybetmesine neden olmuştur. Bu güç kaybının daha vahim sonuçlara yol açmaması için 1958 yılında yapılacak seçimler bir yıl erkene alınarak 1957 yılında yapılmıştır (Erdoğan, 2017: 103).

27 Ekim 1957'de yapılan seçimlerde DP oyların %47,70'ini alarak meclis çoğunluğunu sağlamış olsa da 1954 seçimlerine kıyasla oyları %50'nin altına düşerek büyük kayıplara

uğramıştır. CHP ise bu seçimlerde oyların %40,82'sini alarak büyük bir başarı sağlamış ve milletvekili sayısını 6 kat arttırmıştır (Turan, 1999: 134).

Halkçılar, 1957 seçimlerinden sonra hücumlarını daha da bir arttırmışlardır. Bunun nedenini üç şeye bağlamak mümkündür. Birincisi, büyük umutlarla seçimlere giren CHP'nin, seçim sonuçlarından umduğunu bulamaması. İkincisi, bütün olumsuzluklara rağmen DP'nin iktidarlığını muhafaza etmesi. Üçüncüsü ise önceki seçimlere oranla DP'nin oylarının düşmesi ve CHP'nin oylarının yükselmesi. Bu ise CHP için girilen 'iktidarı zayıf düşürme çabalarının' sonuç verdiği anlamına gelmektedir.

3.6. Darbeye Giden Süreç

1958 yılının başlarından itibaren Demokrat partinin ekonomik kalkınma ve dış politikada gösterdiği başarılarla rağmen güç kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde muhalefet ve basın sert eleştirilerine maruz kalmış ve meclis hemen hemen her gün arbedelerin yaşandığı bir yer haline gelmiştir. Bu tartışmaların meclisten sokağa taşınmasıyla iktidar ve muhalefet ilişkileri kriz noktasına sokmuştur (Başgil, 2017a: 115,116).

Öte yandan muhalefet basınından gelen eleştiriler sertleştikçe, iktidar da bir o kadar sert tedbirlerle karşılık vermiştir. 1960 yılına doğru giderken gerginleşen siyasal ortamla birlikte basın davaların arttığı da görülmektedir. Gazeteler belli aralıklarla sürekli olarak kapatılmış ve gazetecilerin çoğu tutuklanmıştır. Nitekim iktidara göre muhalefet basınından gelen eleştiriler, hakikatten uzak olup olayların fena maksatlarla yönlendirilmesidir (Yıldız, 1996: 503).

İktidarın muhalefete karşı aldığı her türlü tedbirin temelinde 1958'de Irak'ta gerçekleşen ihtilalin etkisi büyüktür. Bu olay iktidarın endişelerini arttırmıştır. Böylelikle DP hükümeti, iktidarı korumak ve devam ettirmek adına çözüm olacağına inandığı kısıtlayıcı tedbirlere başvurmuştur (Atayakul, 2007: 432).

Bu dönemin önemli olaylarından biri 'dokuz subay' hadisesidir. Buna göre ordu içinde hükümete karşı bir darbe girişiminde bulunmak isteyen dokuz subayın hazırlıkları, kendisinin de içinde yer aldığı Binbaşı Samet Kuşçu tarafından ihbar edilmiştir. Bunun üzerine Menderes Hükümeti'nce bu subaylar hakkında soruşturma açılmıştır. Fakat delillerin eksik olması ihbarın güvenilirliğini zayıf düşürmüştür. Böylece ihbarın asılsız olarak değerlendirilmesi ve orduyu isyana teşvik etmesi suçundan Samet Kuşçu, iki yıl hapis cezasına mahkûm edilirken diğer subaylar da beraat etmiştir. Şimdilik ihtilal faaliyetleri sekteye uğramış olsa dahi konunun yeterince tahlil edilmemesi ve gereken önlemlerin alınmaması ise daha geniş bir yapılanmayı beraberinde getirmiş, söz konusu 27 Mayıs askeri darbesinin yaşanmasına neden olmuştur (Erdem ve diğ.,2014: 46,47).

1958 yılında İnönü, iktidara karşı bir güç birliği kurmak için siyasi partilere, aydınlara ve halka bir çağrıda bulunmuştur (Koç, 2010: 191). Böylece partiler arası birleşmeler meydana gelmiştir. Türkiye Millet Partisi Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne, Hürriyet Partisi ise CHP'ye

katılmıştır (Kuru,1996: 10). Demokrat partinin ‘Şer Birliği’ olarak tanımladığı CHP’nin güç birliğine karşı kurduğu ‘Vatan Cephesi’, siyasi ortamı daha kızgınlaştırmıştır. Kurulan örgütlerle birlikte halkın politikaya dahil edilmesinin sağlanması, toplum içinde kutuplaşmaya neden olmuştur.

1959 yılının sonlarına doğru halkçıların propaganda seyahatlerinde meydana gelen hadiseler darbe sürecini iyice hızlandırmıştır. CHP’nin DP’nin ‘Vatan Cephesine’ karşı başlattığı ve “Büyük Taarruz” olarak da bilinen bu propaganda gezileri, Uşak’tan Kayseri’ye kadar uzanan geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Bu süreçte Adana ve Konya mitinglerinde yaşanan çarpışmalarda birçok kimsenin yaralanması ve Uşak’ta İnönü’nün başına atılan taş, olayların iyice uçtan uca kaynamasına neden olmuştur. Sonrasında gazetecilerin tutuklanması, üniversite öğrencilerin eylemleri, İnönü’nün Kayseri’ye girişinin engellenmesi iktidar ve muhalefet arasında tartışmaları alevlendirmiştir (Önal, 2015: 521).

Gelişen olaylar karşısında DP’lilerce 18 Nisan 1960 günü kurulmasına karar verilen ve 27 Nisan’da meclisteki çoğunluğun kabulü ile kanunlaşan ‘Tahkikat Komisyonu’ siyasi partiler, basın ve üniversite kesiminde büyük protesto fırtınaları yaratmıştır. Buna göre Dâhili Nizamnamenin 177. Maddesi gereği 15 kişiden kurulan komisyon, başta CHP olmak üzere siyasi partilerin yıkıcı ve gayri meşru siyasi faaliyetleri hakkında incelemelerde bulunabilecek ve bunlarla ilgili tedbir ve karar alma hakkına sahip olacaktır. Keza aynı şekilde komisyon, neşir yoluyla kanun dışı faaliyetlerde bulunan, halkı teşvik ve tahrik etmek amacıyla yalan haber yapan bir kısım basının, yasaya uygun hareket etmeyen gazete ve dergilerin yayını yasaklayabilecektir. Kısacası Komisyon, Ceza ve Askeri Muhakeme Usulü Kanunu ile Basın ve diğer kanunlarda Cumhuriyet savcısı, sulh ve sorgu hâkimi ile askeri adli amirlere tanınan bütün hak ve yetkilere sahiptir. Bununla birlikte tahkikatın gizli yürütüleceği, bu gizliliğe riayet etmeyen ve komisyon kararlarına muhalefet olanlara ceza hükümlerinin uygulanacağı ve kararların kesin olup bunlara itiraz edilemeyeceği belirtilmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi..., 1241).

Bu bakımdan komisyonun çok geniş yetkilere haiz olduğu görülmektedir. Selin Esen’e göre amacı ve işlevi meclise bilgi vermek olan bir Komisyonun herhangi bir önlem alması yanlıştır. Buradaki Komisyonun amacı bilgi edinmek veya vermekten öte olup CHP ve muhalif basının yok edilmek istenmesidir (Esen, 2010: 177). Tahkikat komisyonu kararı ile daha önce demokrasi ve hürriyet ile özdeşleşen DP’nin demokrasi anlayışına olan güven kaybolmuş ve ‘1946 ruhu’ nu yitirdiğine inanılmıştır (Atayakul, 2007: 433).

Tahkikat Komisyonu’nun mecliste müzakere edildiği sırada İsmet İnönü’nün sarf ettiği şu sözler “Eğer bir idare insan haklarını tanıtmaz, baskı rejimi kurarsa, o memlekette ihtilal behemehal olur. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam” bir ihtilalin habercisi olmuştur (Tunçay, 1989: 187).

Tahkikat komisyonun kabul edilmesinden sonra yaşanan hadiseler mecliste sarf edilen sözlerin yersiz olmadığını gözler önüne sermektedir. Kanun, bir taraftan muhalefet cephesinden sert sözlerle eleştirilirken diğer taraftan hukuk profesörlerince anayasaya aykırı olduğu tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Özellikle bazı hukuk profesörlerinin verdiği demeçlerin gazetelerde yayınlanması, gençlik örgütlerini hareketlendirirken üniversite öğrencilerini de tahrik etmiştir. Böylece ülkede ardı arkası kesilmeyen protesto gösterileri düzenlenmiştir.

Şüphesiz bütün bu gelişmelerde, CHP'nin 27 yıllık iktidarından sonra muhalefet partisi konumuna düşmesi ve bunu kabullenemeyişinin rolü büyüktür. Bu nedenle muhalefet partisinin sahip olması gereken sorumluluktan hep yoksun kalmıştır. Buna bir örnek olarak, darbenin ön ayağını oluşturan tahkikat komisyonun kabul edilmesinden sonra TSK'yı kışkırtması ve basın yoluyla 'anayasa çiğneniyor', 'ülke elden gidiyor' gibi sürekli ülkede bir bunalım olduğu izlenimini vermesi gösterilebilir. Bu tavır ve eylem ise darbe sürecinin adım adım gerçekleşmesini sağlamıştır (Kaya, 2004: 39).

Öyle ki Tahkikat Komisyonu'nun kabul edilmesinden hemen sonraki gün öğrencilerin bir kısmının İstanbul Beyazıt Meydanı'nda toplandığı, bir kısmının ise Merkez Bina bahçesinde ve Atatürk heykeli önünde hükümet ve polisler aleyhinde nutuklar attığı görülmüştür. Olaylara müdahale etmek isteyen polisler ve öğrenciler arasında yaşanan arbede, bazı öğrencilerin ölümüne ve yaralanmasına neden olmuştur. Bu elim hadiseler iktidar ve üniversite arasındaki ilişkileri bir hayli gerginleştirmiştir. İktidar tarafından gerginliği azaltmak üzere İstanbul Üniversitesi'ni bir aylığına tatil edilmiş, sıkıyönetim ilan edilmiş ve olaylara basın yasağı getirilmiştir (Göney, 2011: 276,277).

İstanbul'da vuku bulan hadiseler büyük tepkiler gösterilmiştir. Bu amaçla bir gün sonra Ankara Hukuk Fakültesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğrenci hareketleri yaşanmıştır. Daha sonra olaylar Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü ve Erkek Sanat Enstitüsü ile İzmir İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi'ne sıçramış ve gösterilerde sürekli 'menderes istifa', 'İsmet Paşa çok yaşa' 'hürriyet' nidaları yükselmiştir. Nisan ayındaki öğrenci gösterileri, Mayıs ayına girerken olağan hızıyla devam etmiştir. 555 K. (5. Ayın, 5. Günü, saat 5'te Kızılay'da) parolasıyla zaman zaman Kızılay Meydanı toplanan öğrencilerin gösterileri, 24 Mayıs'ta harp okulu öğrencileri ile devam etmiştir. Sonuç olarak bu öğrenciler, bu yürüyüşten üç gün sonra uzun zamandır ayak sesleri duyulan ihtilal teşebbüsünde de kullanılmışlardır (Göney, 2011: 282,283,286).

Gerçekten Türkiye'deki öğrenci hareketleri rejim ve demokrasi meselesi haline getirilmiş ve bütün müesseseleriyle yalnız iktidar değil aynı zamanda devlet de zorlanmaya çalışılmıştır. Özellikle üniversitelerdeki ilim kisvesine bürünen politikacıların beyan ve davranışları, öğrencileri harekete geçirerek olayları sürekli bir üniversiteden diğerine sıçramasına neden olmuştur. Günbegün ihtilale giden Türkiye'de ordu, basın, üniversite, muhalefet kısacası bütün taraflar bu ihtilalin zeminini hazırlamıştır (Göney, 2011: 275,276).

Mayıs olaylarından kısa bir zaman önce Başvekil Adnan Menderes, telefonla aradığı Profesör Ali Fuad Başgil'e "*Nasihatlarınıza her zamandan daha çok ihtiyacımız var.*" diyerek Ankara'ya davet etmiştir. Bunun üzerine Ankara ya giden Başgil ile Atıf Benderlioğlu, Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Refik Koraltan gibi birçok vekil Çankaya Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde bir toplantı yapmak üzere bir araya gelmişlerdir. Burada Başgil, İstanbul'da yaşanan hadiselerden ve gazeteye verdiği ancak yayınlanmayan beyanatından bahsetmiştir. Büyük tartışmalara ve ayaklanmalara neden olan tahkikat komisyonu için de Celal Bayar'ın "*Bu vaziyet karşısında ne yapmalıyız? Ve sayın profesör bize ne gibi tavsiyelerde bulunabilir?*" Sorusu üzerine şöyle bir öneride bulunmuştur; "*Son derece ihtiyatlı davranmanızı tavsiye ederim, sayın reisicumhur. Önce, Anayasa'ya tamamen uymadığına göre, Salahiyat Kanunu'nun hükümlerini tatbik etmemelisiniz. Bu bakımdan tekrar gözden geçirilmesi için kanunu derhal Meclise geri göndermelisiniz. Bilhassa gençliğe karşı çok sert tedbirlere başvurmamalısınız.*" (Başgil, 2017a: 131-138).

İstanbul'daki üniversite binasında yaşanan öğrenci ayaklanmaları, asker ve subaylarla öğrencilerin kucaklaşma hadisesi bunu destekler niteliktedir. Dolayısıyla buradaki memnuniyetsizlik çerçevesi, oldukça geniş bir hal almıştır. Başgil, durumun böyle bir hal almasının nedenini Menderes'e söylediği şu sözlerle ifade etmektedir; "*Haklı veya haksız, halkın büyük ekseriyetinin sağlam desteğine dayanmayı düşünerek, memleketin üniversite profesörleri, yazarlar, gazeteciler ve subaylar gibi uyanık ve faal kuvvetlerini idare etmeyi, kısacası, Türkiye'nin cevherini işlemeyi ihmal ettiniz. Bu işin daha üzülecek tarafı zannımca, biraz daha uzlaştırmacı, biraz daha tatlı bir tavır takınmanın bu kuvvetleri size kazandırmaya kâfi geleceği idi.*" Başgil burada iktidarı, hatalı bulduğunu göstermiştir (Başgil, 2017a: 138-141).

Daha sonra Ali Fuad Başgil, Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fatin Rüştü Zorlu'nun beraber yaptığı beşli görüşme gerçekleştirilmiştir. Burada hükümetin içinde bulunduğu çıkmazdan nasıl kurtulabileceği konuşulmuştur. Başgil'e göre bunun yolu; "*Her şeyden önce Menderes Kabinesi derhal istifa etmelidir. Bundan sonra, mümkün olduğu nispette, muhalefete de birkaç bakanlık vererek, meclisteki mutedil şahsiyetlerden yeni bir kabine kurmalıdır. Böylece, bir nevi koalisyon kabinesi, daha doğrusu milli birlik kurulmuş olacaktır. Bu yeni hükümet, kendisinden öncekinin takip ettiği politikayı bir yana bırakarak tam bir serbesti içinde kararlarını alacak ve meclise, Anayasa'ya aykırı olduğu iddia edilen kanunların, bilhassa Salahiyetler Kanunu'nun tadilini teklif edebilecektir. Bu şekilde hareket edilince, artık muhalefet, hükümeti itham etmek için bir bahane bulamayacak ve siyasi tansiyon düşecektir.*" Ancak bunu yapmak bir zayıflık göstergesi olabileceği veyahut bir çözüm sağlamayacağını düşünenler olmuştur. Sonuç olarak iktidarda kalınmış ve bu yanlış kararın neticesi iktidarı faciaya sürüklemiştir (Başgil. 2017a: 141-146).

3.7. 27 Mayıs İhtilali: Demokrat Hükümetin Yıkılması

26-27 Mayıs gecesi Harp Okulu öğrencileri silahlanarak darbe hazırlıklarına girişmişlerdir. Sabahın 4'ünde plan gereği önce PTT ve Ankara radyosu, daha sonra da tespit edilen diğer yerler ele geçirilmiştir. PTT'nin işgali sırasında patlayan silah sesleri halkı, durumdan haberdar etmeye yetmiştir. Eş zamanlı olarak İstanbul ve Ankara'da gerçekleşen müdahalede, bütün önemli noktalar ele geçirilmiş ve yalnızca bir buçuk saat içinde gerçekleşmiştir. Hükümet üyeleri, Refik Koraltan ve bütün milletvekilleri tutuklanarak harp okuluna gönderilmiştir. İktidarın silahlı kuvvetlerce ele geçirildiği Ankara radyosundan ilan edilmiştir. Daha sonra veteriner General Burhanettin Uluç ve komite üyesi Ahmet Yıldız eşliğindeki genç subaylar Çankaya köşküne gidip Celal Bayar'ı tutuklayarak onu da harp okuluna göndermişlerdir (Başgil, 2017a: 168-170).

Hadiseler cereyan ederken Eskişehir'de bulunan Başvekil Adnan Menderes ise sekreteri aracılığıyla Ankara'da olup bitenleri öğrenmiş ve bunun üzerine Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Tahsin Yazıcı Kütahya'ya gitmek üzere hemen yola çıkmışlardır. Bu sırada radyolarda sürekli olarak iktidarın ele geçirildiği, bütün hükümet üyelerinin tutuklanarak harp okuluna gönderildiği tekrar edilmiştir. Kütahya'da vali ile görüşme sırasında bir grup subay tarafından menderes ve arkadaşları Ankara'ya götürülmüştür. Bir süre sonra buradan da Yassıada'ya sevk edilmişlerdir (Başgil, 2017a: 170-173). Böylece Cumhuriyet tarihin ilk darbesi yapılarak 10 yıllık Demokrat Parti iktidarı düşmüştür (Gedizli, 2001: 6,7).

Kurmay Alparslan Türkeş'in 27 Mayıs günü sabah saat 05.25'de okuduğu tebliğde darbenin yapılış gerekçesi açıklanmış ve en kısa zamanda kurucu bir meclisin kurulacağı ve tekrar seçimlere gidileceği belirtilmiştir; *"...Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla TSK memleketin idaresini ele almıştır. Bu harekâta silahlı kuvvetlerimiz partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimleri yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan bu teşebbüs hiçbir şahsa ve zümreye karşı değildir..."* (Hürriyet, 27 Mayıs 1960).

Gerçekten Cumhuriyet tarihi boyunca TSK'nın 27 Mayıs ihtilaline kadarki olan dönemde siyasete dâhil olduğu hiç görülmemiştir. Bu yüzden TSK'nın bizzat askeri müdahalede bulunması ve 27 Mayıs Askeri İhtilali'nin yaşanması bir ilk olduğu gibi kara bir leke olarak demokrasi tarihinde de yerini almıştır (Çavuşoğlu, 2018: 334).

27 Mayıs 1960 baharında yapılan askeri müdahale için her ne kadar Demokrat partinin içine düştüğü hatalar neden olarak gösterilmişse de darbe komutanlarından Alparslan Türkeş, durumun yalnızca bundan ibaret olmadığını belirtmiştir. Çünkü Türkeş; Demokrat parti hükümeti olsun ya da olmasın darbenin yapılacağını ve bu darbe fikrinin tek parti döneminde oluştuğunu söylemiştir (Türkeş, 1995: 13).

Öte yandan Milliyet gazetesinin darbe hakkında yayınlanan bir yazı serisi, 1957 yılında gizli bir komitenin kurulmuş olduğuna işaret etmektedir. Bu komitede Ahmet yıldız, Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı, Alparslan Türkeş ve Numan Ersin gibi daha pek çok subay yer almıştır. Bu komite 1957 seçimlerinden önce hareket etmeyi düşünmüş fakat aralarındaki bazı fikir ayrılıkları yüzünden bir müddet (1960 yılına kadar) beklemek zorunda kalmışlardır (Başgil, 2017a: 164, 165).

Bununla ilgili Türkeş'in cumhuriyet gazetesinde yer aldığı şu sözleri, açıklamaları destekler niteliktedir (Cumhuriyet, 17 Temmuz 1960); *"Atatürk inkılapları yerinde saymadılar gerilediler, politikacılar dini istismar ettiler, son devirde her iki parti de istismar yolunu tuttu... Bizim hürriyet mücadelemiz yeni değildir. III. Selimle beraber başlamıştır ama bizden 50 sene sonra hürriyet mücadelesine başlayanlar bizden ileridedir zira bizim yenileşme faaliyetlerimiz hep durmuştur. Mesela Japonya ya da Finlandiya. Midesini düşünen, şarlatan siyasetçiler. Aslında bu ihtilal 1957'de olabilirdi ama başka devletleri taklit ediyor düşüncesi bize hep tiksindirici olmuştur."*

3.8. 27 Mayıs 1960 İhtilali Sonrası Yaşanan Gelişmeler

27 Mayıs askeri ihtilalinden sonra darbenin hukuksal zeminini oluşturmak için darbe lideri Orgeneral Cemal Gürsel Ankara'ya çağırılmıştır. Amaç; bir tür ara rejim idaresi kurularak Demokrat parti mensuplarını yargılamak, biran evvel sivil hayata geçmek ve idareyi seçimlerle iktidara teslim etmek. Bu gaye ile darbe kadrosu, İstanbul ve Ankara Üniversitesi hukuk fakültesindeki bazı hocalardan bir anayasa hazırlamalarını istemişlerdir (Börklüoğlu, 2017: 17).

İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın başkanlığında beş hukuk profesörü ertesi gün bir bildiri yayınlamışlardır. Bu bildiride müdahalenin haklı gerekçesi olarak; tahkikat komisyonunun kurulmasından dolayı DP hükümeti anayasaya aykırı davrandığı ve bu yüzden meşruluğunu kaybettiği belirtilmektedir. Bildiri ordu tarafından kabul edilince Demokrat partinin çalışmaları durdurulmuş ve sonrasında parti kapatılmıştır (Zürcher, 2003: 352 akt Şimşek, 2015: 2954).

Bununla birlikte 27 Mayıs askeri darbesini gerçekleştiren subaylar tarafından kısa sürede 38 üyeden oluşan bir Milli Birlik Komitesi (MBK) oluşturulmuştur. Komite Başkanlığı'na Cemal Gürsel getirilmiştir. MBK, darbe sonrası ilk hükümeti Cemal Gürsel'in başkanlığında kurmuştur. Bu hükümet Kurucu Meclis (6 Ocak 1961) açılana kadar görev yapmıştır. Bu dönem Meclisin yasama ve yürütme yetkisi geçici olarak Milli Birlik Komitesi'ne geçmiştir. 27 Mayıs sonrasında komitenin icraatları arasında; silahlı kuvvetler ve üniversite bünyesindeki tasfiyeler, Yassıada yargılamaları, siyasal partilerin kurulması, seçim sonuçlarının değerlendirilmesi yer almıştır (Yücel, 2001:159, Özdemir, 1989: 197,198).

Yassıada'da Demokrat partililerin yargılandığı en önemli dava Anayasa İhlali Davası'dır. Nitekim Yüksek Adalet Divanı'nın Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan için aldığı idam kararı bu davanın neticesi itibariyledir (Emiroğlu,2011: 24). Celal Bayar ise yaş (65)

haddinden dolayı idam edilmeyip cezası müebbet hapis cezasına çevrilmiştir. MBK tarafından tasdik edilen Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın infaz kararı, 16 Eylül 1961 Cumartesi sabahı uygulanmıştır. Adnan Menderes'in infazı ise bir gün gecikerek 17 Eylül'de gerçekleştirilmiştir (Cumhuriyet, 16 Eylül 1961, Yücel, 2001: 164-166).

Darbe sonrasında MBK'nın özellikle önem verdiği hususlardan bir tanesi de müdahalenin herhangi bir kişi, zümre veya partiye karşı olmadığı gibi yine bunların güdümünde de yapılmadığını belirtmek ve bu konuda da yanlış bir izlenimin doğmasına izin vermemek olmuştur. Müdahalenin amacı olarak ise kardeş kavgasını önlemek olduğu ileri sürülmüştür (Börklüoğlu, 2017: 19).

27 Mayıs ihtilalinden sonra hükümet ve anayasanın feshedilmesiyle her türlü siyasal faaliyet yasaklanmıştır. Bu nedenle Kurucu Meclis, darbe dönemini sona erdirmek ve Türkiye'yi yeniden normal siyasal hayata geçirmek için yeni anayasa hazırlığı için çalışmalara başlamıştır. Hazırlanan taslak halk oylamasıyla 9 Temmuz 1961'de kabul edilmiştir. 1961 anayasasıyla birlikte partilerin siyaset sahnesine yeniden katılması sağlanmıştır (Gedizli, 2001: 8).

3.8.1. Yeni Partilerin Kuruluş Süreci

Ali Fuad Başgil hatıralarında, partilerin kuruluşuna dair ilk teşebbüslerin kimlerden geldiğini şöyle açıklamaktadır (Başgil, 2018: 91,92):

“Parti kurma yolunda ilk ciddi teşebbüs benim bildiğime göre Memleketçilerden çıkmıştır. Bunlar fikir adamı, hukukçu, emekli asker... Kuracakları partinin memleketçi adını da benim Yeni Sabah'ta ki yazılarımdan birinde Garpçı- Memleketçi diye yaptığım bir tasniften istihsal etmişlerdir. Elemanlarda fikir ve tasavvurlar mükemmeldi. Eksik olan bu elemanları birleştirip bu tasavvurları gerçekleşme yoluna koyacak bir liderdir. Bu sebeptendir ki Memleketçi Parti kurulduktan sonra da beklenen inkişafı gösteremedi.

İkinci ciddi teşebbüs Adaletçilerinki olmuştur. Ortada henüz partinin adı ve programı bile yokken, Tahsin Demiray-Muhtar Yazır grubu teşebbüse geçmiştir. Bu teşebbüs kurulacak Adalet Partisi'nin ilk çekirdeği olmuştur. 1961 Ocak ayı başlarında tevkifimin hemen ertesi günü parti faaliyetlerine izin verilmiş, yeni partiler kurulmaya başlanmıştır.”

1960 Darbesi'nden sonra DP, anayasayı ihlal suçunda kapatılmıştır. Bununla birlikte demokrat partilere siyaset yasağı konmuş ve ‘Demokrat’ isminin kullanılmasına dahi izin verilmemiştir (Çavdar,1985:2089). Dolayısıyla DP kapatıldığı için ülkenin siyasal hayatında meydana gelen boşluğu doldurmak için eski demokratlar ve yeni şahsiyetler bir çalışmanın içerisine girmiştir. Bu amaçla başka bir isim altında DP'nin dağılmış örgütünü kendi saflarına çekerek yeniden bir çatı altında toplanmayı hedef edinmişlerdir (Tokin, 1965: 105). Bu durum, partilerin varlıklarına anlam kazandırmak ve tabanda siyasi bir zemin bulmaya çalışmak için demokrat partinin adını kullanmak istemeleri şeklinde de ifade edilebilir (Demirtaş, 2000: 56).

Böylece darbe sonrasında DP'nin oy tabanı birçok politikacı tarafından paylaşılacak istenmiştir. Bu ciddi miras için arka arkaya siyasi partiler kurulmaya başlanmıştır (Çavdar,2013:110). Ancak miras paylaşımı daha çok üç parti arasında geçmiştir. Bunlardan ilk ikisi Samsun'da yeni kurulmuştur; Adalet partisi ve Yeni Türkiye partisi. Diğerisi ise hali hazırda Cumhuriyetçi Köylü Millet partisidir (Ahmad, 2015: 179, Hürriyet,14 Şubat 1961).

Adalet partisi, mahkeme kararıyla kapatılan Demokrat partinin devamı olarak merkez sağda kurulmuş ilk partidir (Kuru, 1996: 13). Parti, 27 Mayıs 1960 darbesinin yapıldığı dönemde Genelkurmay Başkanı olan ve darbe sonrası emekliye sevk edilen Ragıp Gümüşpala başkanlığında kurulmuştur. Bu konuda bir Amerikalı siyaset bilimcisi, AP'nin DP'nin devamı niteliğinde olan bir kuruluş olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir; “*Adalet Partisi gerek personeli gerek program ve gerek halka seslenişi itibarıyla Demokrat Partinin, ne kadar mümkünse o kadar benzeri olan halefidir*” (Weiker, 1967: 11).

Partinin “Adalet” ismini alması ise oldukça manidardır. Çünkü parti Yassıda mahkemelerinin sürdüğü sırada kurulmuştur. Parti ismi ile Demokrat partililere yapılan muamelenin memnuniyetsizliği dile getirilerek bir adalet arayışı içinde oldukları belirtilmiş ve DP tabanına önemli mesajlar verilmek istenmiştir (Cumhuriyet, 4 Şubat 1961, Bilgiç, 1998: 50). Bu mesajın yönü ve içeriğine bakıldığında; demokrat parti tabanını kendi parti tabanına yönlendirme şeklindedir. Bu amaçla AP kendi içsel politika ve siyasal pozisyonu ile DP arasında bir bağ kurmaya çalışmıştır. Bu sayede AP'nin takınacağı politik tavır, kendisine politik bir güç kazandırmış olacaktır (Demirtaş, 2000: 56).

Yeni anayasanın kabulünden sonra Kurucu Meclis 15 Ekim'i seçim tarihi olarak belirlemiştir. Böylece 27 Mayıs askeri darbesinden sonra ilk seçimler 15 Ekim 1961'de yapılmıştır. Seçimlere var olan CHP ve CKMP dışında yeni kurulmuş olan AP ve YTP de katılmıştır (Kara, 2004: 57).

15 Ekim 1961'de gerçekleştirilen milletvekili genel seçim sonuçlarına bakıldığında CHP %36,7 oy oranıyla 173 milletvekili, AP'si %34,8 oy oranıyla 158 milletvekili, YTP %13,7 oy oranıyla 65 milletvekili, CKMP'si ise %14,0 oy oranıyla 54 milletvekili çıkarmıştır. Cumhuriyet senatosu genel seçim sonuçlarında ise CHP %37,2 oy oranıyla 36 senatör, AP %35,4 oy oranıyla 70 senatör, YTP %13,9 oy oranıyla 28 ve CKMP %3,4 oy oranıyla 16 senatör çıkarmıştır (Ahmad ve Ahmad, 1976: 239). Dolayısıyla seçim sonuçları gösteriyor ki partilerden hiçbiri hükümet kurmada gerekli yeterliliği sağlayamamıştır. Bu nedenle koalisyon hükümetinin kurulması zaruri olmuştur.

Seçim sonuçlarına göre CHP dışındaki partilerin koalisyon kurmaları mümkündür. Çünkü partiler siyasal ve toplumsal zeminde birbirine yakın durmaktadır. Fakat bu dönemde silahlı kuvvetler hala siyasi kararlar üzerinde etkisini sürdürmektedir. Bu yüzden partiler koalisyon konusunda kendi aralarında herhangi bir teşebbüste bulunamamışlardır. Kaldı ki ordu, hükümetin

İnönü başkanlığında kurulmasını ve Cemal Gürsel'in de Cumhurbaşkanı olmasını istemiştir (Fedayi, 2019: 25).

Böylece koalisyon tartışmalarından daha sonuç alınamamışken meclisi meşgul eden diğer bir mesele cumhurbaşkanlık seçimleri olmuştur. Aday olarak daha çok ismi geçen kişiler Cemal Gürsel ve Ali Fuad Başgil'dir. CHP'nin adayı Cemal Gürsel iken diğer üç partideki büyük çoğunluk da Başgil' in adaylığını desteklemiştir. (Toker, 1969: 277). Fakat 1960 darbesini yapan cuntacı MBK, yaptığı tehdit ve baskılarla Başgil'in adaylıktan geri çekilmesini sağlamıştır.

Sonuç olarak ordu, Cemal Gürsel'i Cumhurbaşkanı ve İsmet İnönü'yü Başbakan seçmiştir. Bu durum gerçekte ordunun siyasette ne kadar güçlü ve etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bundan başka 1961 anayasası getirdiği teminat ve haklar konusunda her ne kadar özgürlükleri arttıran bir anayasa olduğu söylene de uygulamada özgürlüğü kullanacak mekanizmalardan yoksun olması bakımından güce göre şekillendiğini söylemek mümkündür (Kaya, 2014: 82).

Hükümeti kurma meselesine gelince de uzun uğraşlar sonucu hükümetin CHP ve AP ortaklığında kurulması kararlaştırılmıştır. Bu ortaklık AP için güzel sonuçlanmıştır. Çünkü bu dönemde AP, önemli bir saygınlık kazanarak kendini kabul ettirmiştir (Çavdar, 1985: 2090).

Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye'de M. Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra uzun süren bir İnönü dönemi yaşanmıştır. Atatürk zamanında çok partili hayata geçmek için birtakım girişimler olmuş olsa da bunlar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak İnönü dönemindeki iktidar politikalarından yaşanan memnuniyetsizlik 1946'da bir muhalefet partinin (DP) doğuşuna zemin hazırlamıştır. Böylelikle 1946 yılı, ilk partilerin kurulması ve ilk serbest seçimlerin yapılması açısından oldukça önemlidir.

14 Mayıs 1950 seçimlerine geldiğimizde Türkiye'de 'beyaz ihtilal' olarak karşılanan bir durum yaşanmıştır. Bu seçimlerde ilk defa bir parti seçimle iktidarı indirmiştir. CHP için 25 yıllık iktidar dönemi bitmiş ve DP için de 10 yıllık bir iktidar dönemi başlamıştır. Sonrasında yaşanan 27 Mayıs 1960 Darbesi, Cumhuriyet tarihinde demokrasiye vurulmuş ilk darbe olmuştur. Darbe sonrası yaşanan önemli bir gelişme ise ilk koalisyon hükümetinin kurulmuş olmasıdır. Bu bakımdan yine Cumhuriyet tarihi açısından bir ilk yaşanmıştır. Koalisyon protokolü CHP ve DP'nin devamı olan AP arasında 16 Kasım 1961'de imzalanmıştır.

4. BİR HUKUKÇU-SOSYOLOG: ALİ FUAD BAŞGİL

4.1. Hayatı

Ali Fuad Başgil, Türkiye'nin yetiştirdiği önemli ilim ve fikir adamlarından biridir. Türkiye'nin büyük siyasi ve toplumsal dönüşümler yaşadığı bir sürecin en büyük gözlemcisi olan Başgil, kişiliği, fikirleri ve mücadelesiyle günümüze ışık tutmaktadır. Bugün hala çok sevilen ve fikirlerine hürmet edilen bir düşündürdür.

Ali Fuad Başgil, 1893 yılında Samsun'un Çarşamba ilçesinde doğdu. Kendisi, Çarşamba ilçesinin, Sarıcalı Mahallesinde Bölükbaşıoğulları'ndan Hafız İbrahim Efendi'nin torunu olup, Mehmet Şükrü Efendi'nin oğludur. Annesi Fatma Hanım'dır. İlköğrenimini Çarşamba'da gördü. İstanbul'da orta tahsiline devam ettiği dönemde Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle eğitimine ara verdi. 4 yıl boyunca yedek subay sıfatıyla Kafkas Cephesi'nde savaştı (Özçelik, 1992: 128,129). Genç bir subay olarak Kafkas cephesinde Rus emperyalizmine karşı vatanını savunmak, Başgil'in fikri yapısının oluşumunda büyük bir etkisi olmuştur (Aşçı, 2000: 7).

Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra İstanbul'a dönen Başgil, tahsiline devam etmek veya ticarete atılmak arasında bir ikilem yaşadığı görülmektedir. Bu konuda kararsızlık yaşamasında görüştüğü kişilerin rolü de büyüktür. Arkadaşlarının Başgil'e tavsiyesi okumaktan yana olmayıp para kazanması yönündedir. Bu görüşmeler ve tavsiyeler elbette gönlü okumaktan yana olan Başgil için yeterli olmamıştı. Nihayet Şevket Efendi adındaki ilim ve kemal sahibi zatın hikmetli sözleri kendisini ilim öğrenme yoluna sevk etmiştir (Başgil, 2018c: 61,62).

Başgil yarıda bıraktığı orta tahsilini tamamlamak üzere Fransa'ya gitmiştir. Paris'te Buffon Lisesi'nde okumuştur. 1921'te 28 yaşında lisenin en yaşlı talebesi olarak mezun olmuştur. Yükseköğrenimine Grenoble Hukuk Fakültesi'nde devam etmiştir. 1925'te bu fakülteyi bitiren Başgil, 1928 yılında Paris Hukuk Fakültesi'nde 'Boğazlar Meselesi, Başlangıcı, Gelişimi, Lozan Konferans'ındaki Çözümü' konulu doktora tezini vermiştir. Tezinde duyduğu rahatsızlıkları dile getiren ve bu konu hakkında ileriye dönük temennilerde bulunan Başgil tezini 'Yeni Türkiye'nin Kurucusu Mustafa Kemal'e armağan etmiştir. Tez konusundan da anlaşılacağı üzere daha önce Kafkas cephesinde vatan topraklarını koruyan Başgil, şimdi de bu mücadelesini ilmiyle, kalemiyle sürdürmektedir (Aşçı, 2000: 8). Bunun dışında Başgil, Paris Siyasi İlimler Okulu ile Edebiyat Fakültesi'nden de diploma almıştır. Daha sonra ise Lahey Devletler hukuku akademisinde kurslarını tamamladıktan sonra 1929 yılında Türkiye'ye dönmüştür (Özçelik, 1992: 129).

Başgil'in eğitimini Fransa'da tamamlaması, onun fikir dünyasının temel yapısını etkilemiştir. Rönesans, reform ve 1789 ihtilalinin yaşanmasıyla birlikte liberalizm, özgürlük, laiklik, demokrasi gibi kavramların öne çıkması, Başgil'in bu kavramlara temasını sağlamıştır. Tüm dünyayı meşgul eden bu kavramlar aynı zamanda Türkiye'nin gündeminde de yer almıştır. Başgil ise Türkiye'yi bu çerçevede inceleyerek yapılması gerekenleri ele almıştır. Bu bakımdan

Başgil'in yazıları bu kavramların anlaşılmasında öncülük etmiştir. Öte taraftan bu kavramlara dair eski Yunan filozoflarının bazı fikirlerini de eleştirmiştir (Çiçek ve Önalp, 2017: 2967).

Başgil'in düşüncelerinin oluşmasında batı kültürünün ve özellikle batılı düşünürlerin etkisi şüphesiz büyüktür. Özellikle Başgil'in talebelik yıllarında Fransa'da bulunması bu etkileneceği kaçınılmaz kılmıştır. Science Social İlmi İctima Mektebi'nde; Paul Des Champs, Paris Siyasi İlimler Mektebi'nde; Andre Sicride, Profesör Cheffers, Ekonomi Profesörü Colson, Hukuk Fakültesi'nde; Gidel, Ekonomi Profesörü Charles Riste, Esasiyeci J. Barthelmy Rauaste, Le Fur Paris Edebiyat Fakültesi'nde; Sosyolog Bougle, Psikolog Profesör De La Croix, Sosyolog Fauconet, Terbiyeci Valen, Ahlakçı Tamim, Ceza Profesörü Cuhe, Maniviyatçı J. Chevalier, Rollan, Pepi, Mercel Porte gibi birçok ilim ve irfan sahibi batılı düşünür Başgil'i etkilemiştir. Bununla birlikte Başgil, L. Duguit'in realist görüşünü, tarihi ve sosyolojik nazariyesini benimsemiştir. Aynı zamanda Başgil, bu düşünürlerin bazılarında bizzat ders almıştır (Gedizli, 2001: 16).

Bunların yanında papaz Mösyö Girard, Aix-Marseille Üniversitesi rektörü terbiye ve ahlakçı Jules Payot, Fransız Marcel Prevost, Albert Cim, Fransız P. Chavigny, Fransız filozof Paul Janet, Jean finot, Orison Swett Marden, Albert Burloud, Friedrich Wilhelm Foerster, Fransız filozofu ve riyaziyecisi Rene Descartes, Fransız filozof ve edibi Jean Jacques Rousseau, Hollandalı filozof Schopenhauer, Alman filozof Kant, İngiliz filozof John Stuart Mill ve Spencer, Fransız filozof Bergson, Fransız fikir adamı Gustav Le Bon (Başgil, 2018b:15, 2018c:7,8,9,35,36,51,) gibi bazı sosyologların fikirleri de kendisine kaynaklık etmiştir

Batılı mütefekkirlerin yanında Türk mütefekkir ve İslam âlimlerinden Manastırlı İsmail Hakkı ile İzmirli İsmail Hakkı, büyük İslam fıkıh âlimi Teftazan'i ve Molla Hüsrev (Gedizli, 2001: 17), İslam âlimi Taşköprüzade Ahmed Efendi (Başgil, 2018b: 15), eski müderrislerden Şevket Efendi Hoca (Başgil, 2018c: 62) gibi ilim ve kemal sahibi kişilerin fikirlerinden feyz almıştır. Devlet adamlarından ise Yıldırım, Cevdet Paşa, Koca Reşit Paşa ve Atatürk'ü sevip takdir etmiştir (Gökalp, 1963: 25,26).

Yurda dönen Başgil'in ilk görevi Maarif Vekâleti Yüksek Tedrisat Umum Müdür Muavinliğidir. 1930 yılında Ankara Hukuk Fakültesi'nde açılan sınavları kazanarak doçentliği almış ve bundan bir yıl sonra aynı fakültede Roma hukuku profesörlüğüne tayin edilmiştir. İstanbul Üniversitesi açılana kadar Hukuk Fakültesi'nde 'Roma Hukuku', Gazi Terbiye Enstitüsü'nde ise 'Medeniyet Tarihi' dersleri vermiştir. 1933 yılının sonlarına kadar burada görev yapan Başgil, İstanbul Üniversitesi'nin kurulmasıyla birlikte Teşkilat-ı Esasiye derslerini okutmak üzere bu üniversiteye geçmiştir. Aynı zamanda ek olarak Mülkiye Mektebi'nde hocalık, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Müdürlüğü görevlerini yapmıştır (Özçelik, 1992: 129).

Başgil, İstanbul Üniversitesi'nde 'Anayasa Hukuku' derslerini verdiği dönemlerde, ilk Türkçe kitabını da yayınlamıştır. 1934 yılında 'Esasiye Hukuku Dersleri' adında yayımlanan kitabının ikinci baskısı 1935 yılında gerçekleşmiştir (Aşçı, 2000: 8).

1937 yılında Hatay Cumhuriyeti'nin anayasasını hazırlayan Başgil, Hatay'ın bağımsızlığı konusunda Cenevre'de toplanan Milletler Cemiyeti Komisyonu'nda Türk heyetinin hukuk müşavirliğini yapmıştır. Bununla birlikte pek çok uluslararası alanda Türk temsilciliği yapmıştır. Beynelmilel Devletler ve İdari İlimler Akademisinin, 1942 Berlin Kongresinde ve Beynelmilel İdari İlimler Enstitüsü 1951 yılı Monako kongresinde Türkiye'yi temsil etmiştir. 1952 yılı mayıs ayında Pakistan'ın Karaşi şehrinde toplanan Müslüman Millet Kongresine katılmış, "İslam Camiaların Birleşmesi" konusunda önemli bir konuşma yapmıştır. Yine 22 Ocak 1959 yılında Miraç Kandilli münasebetiyle Kudüs'te toplanan Umumi İslam Kongresi ve "Wies Baden" de toplanan Hukukçular Kongresi'ne Türk temsilcisi olarak katılmıştır (Başer, 2011: 25).

1938 ile 1942 yılları arasında İstanbul hukuk fakültesi dekanlığı yapan Başgil, bu dönemde yani 1939 yılında ordinaryüs profesör olmuştur. Türkiye'de ilk defa 'İş Hukuku' derslerini ihdas ederek bu dersi okutturmuştur (Özçelik, 1992: 129). Ayrıca 4 yıllık süren dekanlığı döneminde 'Medeni Kanun XV. Yıldönümü' dolayısıyla büyük bir külliyyatın hazırlanması ve yayınlanmasında önemli katkıları olmuştur (Başer, 2011: 25). Daha sonra ise kısa bir süre Ankara'da Hukuk Fakültesi ve Mülkiye Mektebi'nde 'Esas Teşkilat Hukuku' derslerini vermiştir. 1943 yılında tekrardan İstanbul hukuk fakültesi kürsüsüne geri dönmüş ve 1947 yılında 'Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'ni kurmuştur (Özçelik, 1992: 129).

27 Mayıs 1960 Darbesi'nin yapıldığı yıl, Milli Birlik Komitesi tarafından üniversitelerde tasfiye işlemleri gerçekleştirilmiştir. '147'ler Olayı' olarak da bilenen bu tasfiyede içlerinde Başgil hocanın da bulunduğu 147 öğretim üyesi üniversiteden uzaklaştırılmıştır. Daha sonra özel bir kanunla uzaklaştırılan öğretim üyelerinin geri dönmesi sağlanmışsa da Ali Fuad Başgil, bu durumu haysiyet meselesi olarak görmüş ve üniversiteye geri dönmemiştir. 1961 yılında ise emekliye ayrılan Başgil bu tarihten sonra siyasi kariyerinin başlangıcı olacak bir sürece doğru yol almıştır (Özçelik, 1992: 129).

Başgil, emekli olduğu 1961 senesinde Samsun Senatörü seçilmiştir. Ancak kısa bir zaman sonra bu görevinden istifa ederek İsviçre'ye gitmiştir. İsviçre'de olduğu dönemde "27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri" isimli Fransızca yayımlanan ve sonra Türkçeye çevrilen kitabını yazarak Türkiye'nin iç siyasi tarihine ışık tutmuştur. 1965 seçimlerinde İstanbul milletvekili seçilen Başgil, bu görevi vefat edene kadar sürdürmüştür (Dayı, 2007: 10).

Ali Fuad Başgil, 17 Nisan 1967'de eşi Fatma Nüvide Hanım ile beraber oturduğu Kadıköy Feneryolu Eflatun Sokaktaki evinde sabaha karşı geçirdiği bir kalp krizi nedeniyle vefat etmiştir. 74 yaşında vefat eden Başgil'in kabri ise Üsküdar Karacaahmet Mezarlığı Çiçekçi Durağı karşısında bulunmaktadır (Dayı, 2007: 10).

Ali Fuad Başgil'in cenaze merasimi, Türk Yüksek Öğrenim Gençliğinin temsilcisi Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) tarafından yapılmıştır. Tabutu Kadıköy Feneryolu'ndan Osmanağa Camii'ne oradan da Karacaahmet Kabristanı'na kadar tekbirlerle eller üstünde taşınmıştır. Cenazeyi sahiplenene gençlik ve halk "cenaze milletimizindir" demiştir. Başgil'in Cenaze namazını Diyanet İşleri Başkanı Ali Rıza Haksess ve Osmanlı müderrislerinden Beşiktaş Müftüsü Fuad Çamdibi kıldırımıştır (Kahraman, 2013: 59).

Münip Hayri Ürgüplü, yıllar sonra Ali Fuad Başgil'in vefat yıldönümü dolayısıyla toplanılan bir anma programında Başgil'in kendisine bir vasiyette bulunduğunu söylemiştir. Başgil'in Ürgüplü'ye cenazesinin arabaya konulmasını istemediğini söylemiş ve şayet cenazeyi götürecekk kimse bulunmazsa Kadıköy meydanında dört tane adam bulunarak tabutunun Kızıltoprak camisine taşınmasını istemiştir. Ancak Ürgüplü o zaman vasiyet yerine getirilmeyebilir düşüncesiiyle kimseye söylememiştir. Ne var ki vefakâr gençler adeta Başgil'i dediklerini duyarcasına seller gibi akın ederek 'cenaze bizindir' diyerek sahiplenmişlerdir (Kahraman, 2013: 59).

4.2. Siyasi Hayatı ve İlmi Faaliyetleri

Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'in siyasi hayatının başlangıç tarihi 1961 senesidir. Fakat bu tarihe kadar olan ki faaliyetleri, siyasal hayattan ayrı düşünülemez. Başgil'in yaşadığı dönem veya onu saran çevre, zihin değerlerine ve kavramlarına işleyerek yaşamdaki yönünü belirlemiştir. Bu nedenledir ki doğduğu topraklarda ortaya çıkan hareketler, problemler karşısında bütün bilgi birikimiyle ortaya koyduğu eserler ve yazılar son derece önemlidir. Memleketinin selameti için büyük uğraşlar veren Başgil, dönemin devlet ve hükümet adamlarına gerek nasihatler vermiş gerekse de eleştirilerde bulunmuştur.

Başgil, Devleti Aliye'nin yıkılması, Millî Mücadele Dönemi, Atatürk, İsmet İnönü, Adnan Menderes ve 27 Mayıs 1960 Darbesi ve sonrası yıllarında yaşamış bir fikir adamıdır. İlmi kariyerinin en zirvesine ulaştığı tek parti döneminden başlayarak toplumsal ve siyasal konuları ele almış ve dönemin sıkıntlarına fayda sağlayacak yazılar yazmıştır.

Ali Fuad Başgil, tek parti devrinde demokratik hukuk devleti için gerekli fikri zemini oluşturmak için çalışmalar yapmıştır. 1938'de "Klasik Ferdi Hak ve Hürriyetler Nazariyesi ve Muasır Devletçilik Sistemi", 1939'da Fransızca olarak Paris'te yayınlattığı "La Constitution et le Regime Politique" isimli eserleri ve bunun sonuncusu olarak aynı yıl İstanbul'da bastırduğı "Türkiye Esas Teşkilatı ve Siyasi Rejim" ismiyle yayınladığı eseri bu yoldaki ön hazırlıkları mahiyetindedir. Yine 1940'da "Devletin ve Diğer Amme Hükmi şahsiyetlerinin Mesuliyeti", 1941'de "Teşrii Masuniyet Meselesi", 1943'de "Vatandaşların Büyük Millet Meclisi'ne Müracaat Hakları" konularını bir anayasa hukuku profesörü olarak kendi bilgi ve birikimiyle işlemiştir (Aşçı, 2000: IX).

Ali Fuad Başgil, siyasi iktidara karşı ilk tepkisini ise, hükümetin dil politikasına karşı göstermiştir. 1944 senesinde İ n n ’n n dil çalışmalarına daha fazla seyirci kalamayan Başgil, ikisi Cumhuriyet’te, sonuncusu Vatan’da olmak üzere üç yazı yayınlayarak sert bir duruş sergilemiştir (Başgil, 2018b: 151).

1946 yılına bakıldığında, Türkiye açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. İlk partilerin kurulması ve serbest seçimlerin yapılması açısından bu tarih oldukça önemlidir. Siyasal zeminde demokratikleşme adımları atılmış fakat tam olarak istenilen demokrasi havasına geçilememiştir. Özellikle 1946 seçimlerinde yaşanılan usulsüzlükler, milli iradeye gölge düşürmüştür. Başgil’in bu dönem uzandığı meseleler ise bu konularla ilgilidir. Demokratik seçimin şartları ve bu kapsamda değerlendirilen ‘‘Seçim Kanunumuzun Kıymeti ve Eksiklikleri’’ başlıklı yazısı konuya dair önemli bilgiler ortaya koymaktadır. Bu yazısı daha sonra Demokrat Parti tarafından Seçim Kanunun değiştirilmesinde etkili bir rol oynamıştır (Başgil, 2017a: 57-59,69, 2019: 237-272).

Bundan başka Başgil, vatandaşların hak ve özgürlüklerini meşru yollardan savunmalarına yardımcı olmak ve bir anlamda vatandaşlara demokratik terbiye vermek amacıyla iki kez bir sivil yapılanma faaliyetine girmiştir. Bunlardan ilki 1946 yılında kurmayı düşündüğü ‘‘İnsan Haklarını M dafa Cemiyeti’’dir. Ancak bu girişim hayata geçilememiştir (Çufalı, 2012: 5). Diğeri ise ‘‘Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’’dir. 1947’de kurduğu bu cemiyetle Başgil, kısa bir süre de olsa düşüncelerini hayata geçirmeyi ve sesini geniş bir kesime duyurabilmeyi başarmıştır. Başgil cemiyetle aktif olarak çalıştığı yıllarda kaleme aldığı yazılarıyla, Türkiye’nin içinde bulunduğu rejim değişikliği sürecinde siyasal ve toplumsal zeminde kişilere rehberlik etmiştir.

1950-1960 yılları arası devre, Başgil’in çalışmaları açısından yeni bir dönemi ifade etmektedir. 1950 yılında ilk defa bir parti seçimle iktidara gelmiş ve 27 yıllık tek parti rejimi yıkılmıştır. Bu hadise Türkiye’de ‘*beyaz ihtilal*’ olarak karşılanmıştır. Demokrat partinin iktidarı kazanması aynı zamanda tek parti döneminde vicdan hürriyetini sınırlayan katı kanunların yumuşatılması anlamına da gelmektedir. DP’nin bu kapsamdaki çalışmaları, din ve vicdan hürriyeti sahasında büyük ideolojik kavgaları beraberinde getirmiştir. Özellikle 1951 yılı başından sonuna kadar din, laiklik, inkılap, irtica, hürriyet üzerinden yapılan m nakaşalarla geçmiştir. İşte Başgil’in sosyolojik ve felsefi temellerle ele aldığı ‘‘Din ve Laiklik’’ kitabı, din ve hürriyet alanında milletin vicdanına tercüman olmuştur. Ayrıca kitap, laiklik konusundaki bütün yanlış anlamaları ortadan kaldıracak ilmi bir izaha sahiptir (Aşçı, 2000: XIV).

Yine Başgil’in bu konudaki yazıları demokratik hayatın yerleşmesi ve devam etmesi açısından ehemmiyetlidir. ‘‘İlmin Işığında Günün Meseleleri’’ kitabında ‘‘*Demokrasilerde Vatandaş Hak ve Hürriyetlerinin Korunması Meselesi ve Anayasamız*’’, ‘‘*Anayasamızda Yer Alması Gereken Müesseseler*’’ konularını ilminin merceği altına almıştır (Başgil ,1960: 67-117).

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Başgil, belki de hayatının en büyük mücadelesini vermiştir. Çünkü hükümete ve milli iradeye ordu tarafından bir darbe yapılmış ve demokrasi

sekteye uğramıştır. Böyle bir siyasi atmosferde Başgil, demokrasinin yeniden rayına oturtulması için gazetelere çok sayıda yazılar neşretmiştir. Bu bağlamda Başgil, ilk olarak 27 Mayıs hareketinin hukuksal zeminde adını koymak ve bu hareketin demokrasi hukukundaki yeri ve çerçevesini belirtmek ve açıklamak üzere Yeni Sabah gazetesinde “27 Mayıs Hareketi ve Milli Birlik Komitesi” başlığıyla bir yazı paylaşmıştır. Daha sonra aynı gazetede farklı tarihlerde yayınladığı “Yeni Anayasa Yapılırken Din ve Vicdan Hürriyeti”, “Türkiye’de Din ve Vicdan Hürriyeti ve Laiklik Prensibi”, “Laiklik Anayasa’ya Tarif Olarak Girmelidir”, “Referandum Mu, Kurucu Meclis Mi yahut İkisi Birden Mi?”, “Temsili Demokrasinin Mahzurları”, “Din Hürriyeti ve Laiklik Prensibi Yeni Anayasa’da Nasıl İfade Edilmeli?” başlıklı yazılarıyla anayasa meselelerini ele almıştır (Başgil, 1960: 123-192).

Başgil’in 27 Mayıs Darbesi sonrası yazdığı son yazısı ise kendisi için bir tehlike arz etmiştir. 1960 yazında Yeni Sabah’ta ‘Kanunların Anayasaya Aykırılığı’ meselesi hakkında bir yazı yazmıştır. Ancak o dönem kanunların anayasaya aykırı olup olmadığının incelenemeyeceği ve hiçbir mahkemenin bu iddiayı ele alamayacağı görüşü mevcuttu. Bu görüşü paylaşanların başında ise Sıddık Sami Onar gelmekteydi. Konuyla ilgili bir seri yazan Başgil’in bu son yazısı bizzat İsmet İnönü ve rektör Sıddık Sami Onar’ı hedef almıştır (Başgil, 2018b: 12, Aşçı, 2000: XXIII).

Bu yönüyle Ali Fuad Başgil, ilmi ve vicdani kanaatini her koşulda dile getirmekten çekinmeyen ve haksızlıklar karşısında susmayan bir bilim insanıydı. Öyle ki fikir istiklalini muhafaza etmek ve yeri geldiğinde tenkitlerde bulunmak adına politikaya katılma tekliflerini uzun bir zaman kabul etmemiştir (Başgil, 2018b: 153).

Öte taraftan Başgil’in hukuka aykırı olan her işin karşısında olmasının, kendisinin bir hukuk adamı olmasından ileri gelmektedir. Bu anlamda, her düzlemde hukuk dışına çıkmış kişilere hukuku hatırlatmak, fikirlerini korkusuzca dile getirmek kendisine bir vazife telakki etmiştir.

1961’in ocak ayında son yazısının çıkmasında bir iki gün sonra Başgil, Örfi İdare’den çağırılmıştır. Şimdiye kadar Örfi İdare tarafından üçüncü defa çağrılan Başgil, daha öncekilere farklı bir muamele karşılanarak ‘tahrik edici yazılara devam etmesi halinde sonunun iyi olmayacağı’ şeklinde ikaz edilmiştir. O günden sonra tek bir yazı dahi yayınlamayan ve tutuklanmasına sebebiyet verecek herhangi bir suç işlemeyen Başgil, 11 Ocak günü son defa Örfi İdare tarafından çağırılmıştı. Yaklaşık bir buçuk ay önce Yeni Sabah’ta çıkan ve Kurucu Meclis hakkında olan bir yazısı, daha önce hiç bilmediği ‘Türkiye ve Dünya’ adındaki bir mecmuada başyazı olarak yayınlanmıştı (Başgil, 2018b: 12,13,14,17,18). Milli Birlik Komitesi ise bu dönemde Kurucu Meclis hakkında yazı yazmayı yasaklamıştır. Yasak öncesi Başgil’in yayınlanan bu yazısının yeniden yayınlanması, sıkıyönetimce suç sayılmıştı (Aşçı, 2000: 25). Böylelikle 11 Ocak’ta Örfi İdare tarafından dördüncü kez çağrılan Başgil, iki ay on sekiz gün tevkif edilmiş ve 29 Mart günü beraat etmiştir (Başgil, 2018b: 17).

Tutukluğunun yirmi üç gününü Merkez Kumandanlığı'ndaki 'merdiven altı' hücrede, geri kalanını ise Balmumcu Askeri Hapishane' de geçiren Başgil, bu süreci çok zor şartlar altında atlatmıştır. Ayrıca kendisine getirilen görüşme yasağından dolayı ziyaretine gelen kimseyle görüştürülmemiştir. Bu sırada Başgil'in tutukluluğunu haklı göstermek adına gazetelerde gerçekte ilgisi olmayan beyanatlara yer verilmiştir. Aynı şekilde Başgil'e hilafet ve saltanat taraftarlığı yaptığı, yasaklanmış olan Nurculukla bir ilişkisinin bulunduğu, Kurucu Meclis'in seçimini tenkit ettiği şeklinde yalan ve iftiralarla dolu suçlar isnat edilmiş ve her fırsatta kendisine itibar suikastı yapılmıştır. Bunların dışında Başgil'in yeni kurulacak parti faaliyetlerinden uzak tutulması için tutuklanmış olabileceği ihtimali de yüksektir. Çünkü tutuklanmasının ertesi günü yeni parti kurma faaliyetlerine izin verilmiştir (Başgil, 2018b: 37-47,92).

Başgil, gördüğü baskılar, haksız muameleler ve aylar süren işkenceli tutukluluğuna rağmen her daim millete karşı kendisini borçlu ve vazifeli görmüştür. Öyle ki ilmini, fikrini, vicdanını, milletin emrine veren ve hatta bu uğurda tevkif edilmeyi dahi göze alarak hak bildiği yolda yürümeye devam etmesi, elbette milletiyle arasındaki kalbi bağları da kuvvetlendirmişti. Bundandır ki 15 Ekim 1961'de yapılacak seçimlerde Samsunlu hemşerilerin yoğun istekleri üzerine Başgil'in senatörlüğü gündeme gelmiştir (Aşçı, 2000: 26,27).

15 Ekim seçimlerine doğru giderken, Adalet Partisi Samsun teşkilatından olan Ali Fuat Alişan, Başgil hocaya bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretinde hem partisinin hem de Samsun halkının kendisini, milletvekillerinin üstünde görmek istediğini söyleyerek AP'nin Samsun listesinde müstakil aday olmasını talep etmiştir. Başgil ise AP'nin Samsun listesinde müstakil senatör adayı olmayı kabul etmiş ve bu kabul edişi de şöyle ifade etmektedir (Başgil, 2018b: 93,94): *"Mevcutlar arasında benim de en çok beğendiğim ve doğuşunda az çok emeğim bulunan parti de budur. Bu parti ısmarlama kurulan partilerden değildir, millet çoğunluğunun his ve efkârından doğmuştur."*

Ertesi gün haber gazetelere düşmüş ve AP çevresinde büyük bir sevinç yaşanmıştır (Başgil, 2018b: 94). Başgil senatörlük ile ilgili kararını gazetelere verdiği şu yazıyla bildirmiştir (Demokrat Canik,24 Ağustos 1960): *"Memleketimizin bugün içinde bulunduğu iyi niyet havasında vatandaşın kendisine düşen vazifeyi yapmasını ve yeni demokrasi nizamına uyarak hizmette bulunmasını arzu etmekteyim. Bugün memlekete hizmetten kaçmak değil, onun emrine girmenin bir vazife olduğu kanaatindeyim. Bu bakımdan Adalet Partisinden vaki davet hususiyle Samsunlu hemşerilerimin ısrarlı talepleri üzerine Adalet Partisi Samsun listesinde müstakil aday olmayı kabul etmiş bulunuyorum."*

Seçim mücadelesinden seçimlerin yapıldığı güne kadar olan ki dönemde Başgil Cenevre'de bulunmaktadır. Her ne kadar bu dönemde seçim mücadelesine iştirak etmek istese de Balmumcu askeri hapishanesinden çıktıktan sonra da göz hapsinde tutulmuştur. Bu yüzden Başgil, tekrardan kendisini alıkoymalarına fırsat verecek herhangi bir bahaneyi onlara vermek istememiştir. Bu

amaçla mücadeleye fiilen katılmak yerine ‘Seçim Konuşmalarım’ adı altında Son Havadis gazetesine yazılar göndererek bilfiil mücadeleye katılmıştır (Başgil, 2018b: 95).

Zira daha önce Başgil’e 1950 seçimlerinde de hemşerileri tarafından aday olması konusunda teklifler edilmişti. Ancak Başgil, o zaman üniversitedeki vazifesinde kalmayı tercih ettiğinden bu teklifi reddetmişti. Şimdi ise memleketinin içinde bulunduğu koşullar itibarıyla hizmete muhtaç olduğunu düşünerek Adalet Partisi’nin Samsun listesinde bağımsız senatörlüğe aday olmayı kabul etmiştir (Başgil, 2018b: 94).

15 Ekim 1961’de yapılan seçimlerde Başgil, büyük bir oyla Samsun senatörü seçilmiştir. Seçimlerden sonra memlekete dönen Başgil, CHP dışındaki partilerin ısrarıyla bu kez Cumhurbaşkanlığına aday olmuştur. Ali Fuad Başgil’in Cumhurbaşkanlık aday, dönemin en çok konuşulan ismi olmuştur. Başgil, AP, YTP ve CKMP’ndeki 277 milletvekilinin imzasıyla Cumhurbaşkanı aday olarak gösterilmiştir. Yani Başgil, bir adayın cumhurbaşkanı olabilmesi için gereken 225 oydan fazlasını almıştır (Kahraman, 2017: 202). Destek konusunda Ali Fuad Başgil, kendi hatıratında şunları söylemektedir: *“Başta Adalet Partisi olmak üzere, Yeni Türkiye ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partileri Milletvekilleri grup grup ziyaretime geliyorlardı. Gelenlerin hepsi, benim Cumhurreisliği’ne adaylığımı koymamı istiyorlardı... Kendi elimle bir adaylık beyannamesi yazarak imza edip verdim. Bir iki saat sonra, bana gösterdikleri bu beyannameye eklenen kâğıt tabakaları her üç partiden milletvekilleri imzalarıyla dolmuştu.”* (Başgil, 2018b: 96).

Başgil o dönem Adalet Partisi’nin İstanbul bağımsız senatörü olarak meclise girdikten sonra partiler ortak bir bildiriyle cumhurbaşkanlığı aday olarak kendisinde karar kılmışlardır. Bunun üzerine Başgil, MBK tarafından meclis binasına çağırılmıştır. Burada Başgil, MBK üyesi General Sıtkı Ulay ve yanındaki darbeci bir albay tarafından tehdit edilerek cumhurbaşkanlığı adayını geri çekmesi istenmiştir. Şayet cumhurbaşkanı seçilmesi halinde *“Çankaya Köşkü yerine Etlik’e götürüleceğini, 1961 seçimlerinin kabul edilmeyeceğini, sonuçların yanlış olduğunu ve genel seçimin iptal edileceğini”* söylemişlerdir. Bu durumda Başgil’in *“Türkiye’nin sivil hayata geçişini engelleyen adam”* konumuna düşeceğini belirtmişler ve *“hayatınızı da garanti edemeyiz”* diyerek Başgil’i ölümle tehdit etmişlerdir (Kahraman, 2017: 202,203).

Sıtkı Ulay ise hadiseyi şöyle aktarmaktadır: *“... Sayın Başgil’in füzuli masraflara girmemesi için İstanbul Örf İdaresinden bazı arkadaşlara rica ile kendisine bazı özel mektuplar yazılmasını tavsiye etim. Sonradan anlaşıldığına göre bazı kimseler bunun tam tersini yaparak, Sayın Profesöre herkesin hata ordunun kendisini beklediği haberini ulaştırmıştı. Biz Profesör herhalde durumu anlar gelmez derken İstanbul’a çıkageldi. İhtilalden beri yanımda olan emir subayım Binbaşı Sedat Gürkök bazı haberler almış. Başgil, Meclis’te seçildikten sonra toplar atılmayacaktı ve bindirilip Ankara’dan uzaklaştırılacağı cip arabası dahi tespit edilmişti. ...*

Kimseye sormadan ve danışmadan Emir Subayımı göndererek Ankara’ya gelmiş olan Sayın Başgil’in otelden acele davet edilmesini rica etim. Ben de Özdilek Paşanın yanına giderek Başgil’in

geleceğini haber verdim ve beraber kendisi ile konuşmamızı rica etim. Beklemeye başladık. ...Yanında gelenlerden yalnız Bay Tahsin Demiray'a yalnız siz buyurun, dedik. Eski devirlere ait konuşmalar tazeleniyor...

Sayın Özdilek'e konuşmaya girmemiz için işaretlerde bulunuyordum. Yine gecikince dayanamayarak sözü aldım. Profesöre durumu olduğu gibi bütün çıplaklığı ile anlattım. Ben anlattıkça Profesörün kızarmış olan rengi git gide sararmaya başladı. Bu durum karşısında beyhude yere zahmet edip Cumhurbaşkanlığına adaylığını koymamasını ve koydurmamalarını, zaten dizginlerin elimizden çıkmak üzere olduğunu farzımuhal kendileri seçilirse benim de belki dağa çıkmak zorunda kalacağımı sırlayarak konuşmamı bitirdim. Profesör ayrılırken durumu inceleyip bu gece bir karar vereceğini bildirdi. Ekibi ile beraber yola çıktı. Sonradan öğrendim ki o gece söylenenlerin hakikat olup olmadığını incelemiş ve gece yarısı Sayın Osman Bölükbaşı 'yla giderek danışmış ve durumu anlamış. Ben de sabahleyin erkenden gidip Sayın Erkânı Harbiye Reisi Sunay'a durumu anlatım. Sonra Postaneden Sayın Başgil'in Ankara 'dan gönderdiği ayrılış haberi ile istifa telini öğrendik ve mesele kapandı. ' (Ulay, 1968: 230,232). Bu yaşananlardan sonra Başgil doğrudan İstanbul'a sonra da İsviçre'ye gitmiştir.

Şayet Başgil'in cumhurbaşkanlığı gerçekleşseydi, milletin iradesinin tezahür etmesi bakımından demokrasimiz büyük bir aşama kaydetmiş olacaktı. Yani asıl meseleyi oluşturan rejimin meşrulaşması, hukukileşmesinde önemli bir katkı sağlanmış olacaktı. Oysa Türkiye, darbeci cunta tarafından hukuki bilgisi ve ahlaki yapısıyla değerli olan bir kişiliğin siyaset sahnesinde meydana getireceği gelişimden mahrum bırakıldı (Aşçı, 2000: 30).

Başgil, adaylıktan geri çekilmeyi özelinde ve genelinde olmak üzere şu şekilde değerlendirmektedir: cesaret elbette hayatın her safhasında önemli bir meziyettir. Lakin bu meziyetin politikada gösterilmesi daha üst bir durumdur. Bunu elde etmek ise evvela elindekini feda etmekten geçer. Bu ise feragattır. Bu iki meziyete yani cesaret ve feragate sahip olmayanlar politikada olmaları hatalıdır. Şayet zamanında demokrat parti meclis çoğunluğu, bu meziyetlerin gerektirdiği biçimde hareket edebilseydi ne memlekete 27 Mayıs'ı yaşatır ne de bu hatalarının kurbanı olurlardı. Çünkü politikada yapılan hata ve gösterilen gafletin affı olmamakla birlikte intikamı da alınır. Böylece çöken hatalı politikanın altında yalnız hatalı olanlar değil masum olanlar da ezilir (Başgil, 2018b: 117).

Ali Fuad Başgil, cumhurbaşkanlığı adaylığından vazgeçtikten sonra 1962'de İsviçre'ye giderek Cenevre Üniversitesi'nde Türk Tarihi ve Dili Kürsüsü'nde görev yapmıştır. Türkiye'deki gelişmeleri buradan takip etmiştir. Bu sırada Türkiye'nin iç siyasi gelişmelerinden önemli bilgiler verecek '27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri' kitabını da yayınlamıştır. Yayınladığı bu kitabı nedeniyle mahkemeye verilen Başgil, Türk adaletine güvendiğini belirterek ülkeye geri dönmüş ve çıktığı mahkemede beraat etmiştir (Pehlivanoğlu, 2013: 23).

1965 yılında ise Başgil ikinci kez siyasete atılmıştır. Ancak bu dönemde AP Genel Başkanı'nda Ragıp Gümüşpala'nın vefatı nedeniyle Süleyman Demirel bulunmaktaydı. 10 Ekim 1965'te yapılan seçimlerde Başgil AP'den İstanbul milletvekili seçilerek tekrardan meclise girmiştir. Bununla beraber anayasa komisyon başkanlığını da yürütmüştür. Bu görevi vefat ettiği 17 Nisan 1967 yılına kadar devam ettirmiştir (Özçelik, 1992: 129).

4.3. Kişiliği ve Fikri Yapısı

Ali Fuad Başgil, meslek ve meşrebini şöyle açıklamaktadır (Başgil, 1960: 243,244): “*Ben milliyetçi, maneviyatçı, hürriyetçi, terakkici, muhafazakârım. Benim fikirlerim arasında maddeciliğin ve kozmopolitliğin yeri yoktur.*”

Başgil'e göre bu fikirlerden birine sahip olmak aslında bir diğerine sahip olmayı beraberinde getirir. Yani hakiki milliyetçi olan bir kişi ister istemez maneviyatçı olmaktadır. Şayet bu kişi maneviyatı reddederse o zaman kılık değiştirmiş bir menfaatçidir. Menfaat ise maddeci kimselerde bulunur. Bunlarda merhamet, şefkat, vefa, feragat, fedakârlık gibi insani faziletler bulunmamakla birlikte millet, vatan, hürriyet, adalet sever görünmeleri ise yalandır (Başgil, 1960: 244-248).

Başgil, hukukçu-sosyolog bir hoca olması nedeniyle memleketindeki bütün fikir ve kanaatleri bilmeye kendini mecbur bilmiş ve meselelere kimi zaman pedagog çoğu zaman da bir filozof gözüyle ele almıştır. Bunların yanında Başgil'in eğitimci, siyasetçi, teşkilatçı, gazeteci yazar gibi çeşitli kimlik veya mesleki statüleri barındırması onun yalnızca kuru bir hukukçudan ibaret olmadığını gösterir. Ele aldığı toplumsal problemlerin/krizlerin çok yönlü ortaya konulması, tespit edilmesi ve çözümlenmesinde her kesime ışık tutmuştur.

Başgil, hayatı boyunca akademik ve ilmi mecralarda ara vermeksizin çalışıp kendini yetiştirmek için uğraşmıştır. Sahip olduğu ilmi yalnızca kendisi için değil, başkalarının faydasına da sunmuştur. Özellikle nimetleriyle büyüdüğü Türk milletine karşı kendisini borçlu ve vazifeli saymıştır. Milletine hizmeti, hizmetlerin en şerefliisi olarak kabul etmiştir. Bir fikir adamı olarak hiçbir sınıf, zümre, görüş ve kanaat ayrımı yapmaksızın bütün bir millet için düşünmüş, öğrendikleriyle milletin iyiliği, hayrı için söylemiş ve yazmıştır (Başgil, 1960: 243,244, 2018b: 27).

Başgil'in milletiyle iç içe yaşaması, milletiyle devamlı bir diyalog halinde olması ve milletin maddi ve manevi ıstıraplarını kendisine dert etmesi, onun toplumla bütünleştiğinin göstergesidir. Çalışmalarında topluma doğrudan etki edecek bir metot kullanmıştır. Ayrıca kendisini toplumdan ayırtmış aydınları eleştirmiş ve buna karşı çıkmıştır (Şık, 2019: 69).

Ali Fuad Başgil, tahsilini Avrupa'da tamamladığı için zengin bir batı kültürüyle bezenmiştir. İlmi disiplini Avrupa'nın gerçek değerlerini temsil etmektedir. Ancak hiçbir zaman tam anlamıyla bir garpçi olmamıştır. O yalnızca garp medeniyetinin ilim, fikir, sanat, felsefe, ahlak şuuru gibi yüksek seciyelerini kendine mal etmiştir. Ona göre bir müminin, idealist bir muhafazakârın ve bir

milliyetçinin, garp medeniyetinin ilim, sanat, metot, teknik, yüksek ahlak şuuru, karakter terbiyesi, manevi temizlikten ibaret olan esansını sevmemesi ve benimsememesine imkân olmadığı gibi garptaki münkirliği, maddeciliği ve menfaatçiliği sevip benimsemesine de imkân yoktur. Yani bizdeki asıl hata, garbın en kıymetli cevherlerini almak yerine milli bünyemizi değiştirecek maddeci politikalarını almamız ve bunu da zorla memlekete benimsetmeye çalışmamızdır. Bu yüzden garp medeniyetini hiçbir zaman almış olmadık. Anlaşılabacağı üzere Başgil hem garpçı hem de memleketçiydi. Kısacası onun için doğu ve batının sentezidir denilebilir (Başgil, 1960: 200-202).

Bununla beraber Başgil ne Avrupa'yı ne Avrupa'nın sosyal hayatını ne de medeniyetini hiçbir zaman methetmemiştir. Gençlik yılları başta olmak zere yaşadığı Avrupa'dan hiçbir iz taşımayan Başgil, günlük yaşantısında tam bir Anadolu evladıydı (Kesimgil, 2013: 67).

Gerçekte Başgil bir Osmanlı münevveriydi. Çocukluk yıllarında ailesinde ve çevresinde gördüğü değerleri, birinci dünya harbinde savaşarak müdafaa etmek için çalışmıştır. Orta ve yüksek tahsilini batılı ülkelerde tamamlamış ancak hiçbir zaman kendi öz kültürünü ve değerlerini unutmamıştır. Garpta asıl şahsiyetini kaybetmeden, inkâr etmeden ülkesine dönmüştür. Ne var ki ülkesine dönen Başgil, her şeyin değiştiği, eski değerlerin ortadan kaldırılmaya ve onlarla irtibatının kesilmeye çalışıldığı bir ortama düşmüştür. Ancak o hiçbir zaman mesleğinden ve meşrebinden şaşmadan yoluna devam etmiştir (Yalçın, 2013: 42).

Başgil, adaletli, cesaretli, dürüst olmanın en zor olduğu dönemlerde dahi milletin diline, dinine, tarihine zarar veren politikalarla karşı durmuş ve bunlarla mücadele etmiştir. Bu dönemde fikirlerini hür bir şekilde ortaya koymuştur. Yazdıkları ise karanlıkta kalanlara bir ışık, bir yol olmuştur (Yalçın, 2013: 33,34).

Başgil'in önemli bir özelliği ve kabiliyeti de yazılarındaki ifade tarzı ve üslup güzelliğidir. Fikir hazinesinden doğan bu ifade tarzı ve üslup güzelliğini günlük konuşmalarında, verdiği derslerde ve konferanslarda, kitaplarda ve beyanlarında görülür. Özellikle darbe öncesi ve sonrası basına verdiği seri yazılarında bunu görmek mümkündür. Akıcı, etkileyici ve dikkatlice seçtiği güzel cümleleriyle kaliteli üslubunu ortaya koymaktadır (Yalçın, 2013: 43).

Başgil, gençlere hep çok kıymet vermiştir. Bunu bizatihi gençlere yönelik kaleme aldığı 'Gençlerle Baş Başa' isimli eserinden anlayabiliriz. Kitapta önemle üzerinde durduğu irade terbiyesi için gerekli zemin ve koşulu girdiği derslerde her fırsatta aşlamaya çalışmıştır. Öğrencilerini arkadaş gibi kabul eder, onların ve düşüncelerinin önemli olduğu hissettirirdi. Başgil'in ilmi sohbetleri yalnızca derslerle sınırlı değildi. Dersler dışında odasının kapısı her daim gençlere açık ve dahi evinde de ziyaretleri kabul etmiştir. O tüm yaşantısını ilmi faaliyetlerine, öğrencilerine ve fikirlerine adamıştır. Bundan dolayıdır ki öğrencileri Başgil'e derin bir sevgi ve hürmet beslemişlerdir (Cinisi, 2013: 46,47).

4.4. Ali Fuad Başgil'in Başlıca Eserleri

Ali Fuad Başgil 1930'lu yıllardan itibaren çeşitli konularda eserler ortaya koymuştur. Başgil'in kaleme aldığı ve ortaya koyduğu fikirlerine bakıldığında dinine, milletine, vatanına âşık bir insan olduğu görülmektedir. Bu anlamda memleketinin meselelerine hiçbir zaman ilgisiz kalmayan Başgil, ele aldığı pek çok alandaki yazılarıyla geniş kitlelere hitap etmiştir.

- La Question des Droits (1928)
- Esas Teşkilât Hukuku Dersleri (1934)
- Klasik Ferdî Hak ve Hürriyetler Nazariyesi ve Muasır Devletçilik Sistemi (1938)
- La Vie Juridique des Peuples (Türkiye Anayasası ve Siyasî Rejimi, Belçika-1939)
- Esas Teşkilat Hukuku Dersleri (3 cilt, 1940)
- Türkiye İş Hukuku (1940)
- Vatandaşın Büyük Millet Meclisine Müracaat Hakkı (1944)
- Hukukun Ana Meseleleri ve Müesseseleri (1946)
- Türkçe Meselesi (1948)
- Vatandaş Hürriyeti ve Bunun Teminatı (1948)
- Demokrasi ve Hürriyet (1949)
- Gençlerle Başbaşa (1949)
- Din Nedir? Din Hürriyeti ve Lâiklik Ne Demektir? (1954, 1962)
- Türkiye Siyasî Rejimi ve Anayasa Prensipleri (1957)
- Dinde Reformcular (Eşref Edip, N. Topçu, İ. H. Danişmend ve M. R. Ogan'la birlikte, 1959)
- Esas Teşkilât Hukuku (1960)
- İlmin Işığında Günün Meseleleri (1960)
- Vatandaş Hak ve Hürriyetlerinin Korunması ve Anayasamızın Eksiklikleri (2 cilt, 1960)
- Demokrasi Yolunda (1961)
- Gençlerle Başbaşa (1961)
- 27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri (1963)
- Ali Fuad Başgil'in Hatıraları (1989)
- Cihan Sulhu ve İnsan Hakları
- Vatandaş Hakları ve Bunun Teminatı
- Seçim Sistemimizin Kıymeti ve Eksiklikleri

Başgil; demokrasi, insan hakları, laiklik, hürriyet, hukukun üstünlüğü gibi siyasi, sosyal ve hukuki konuları ele alıp analiz ederek gerek nasihat gerek eleştirilerde bulunmuştur. Bu konulardaki kanaatlerini sözlü ve yazılı olarak hayata geçirmiştir. Onun demokrasi, hak ve hürriyetler konusundaki yazıları ülkemizde bu alana ilişkin yanlış anlama ve uygulamaların

giderilmesi ve bunun sonucu olarak da demokrasinin sağlam bir zemine oturması açısından önemlidir. Bununla birlikte daha pek çok sahaya yön verdiği fikirleri geçen zamana karşın, günümüz dünyasında aydınlatıcı etkisini sürdürmektedir.

4.5. Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, 1942 yılının ağustos ayında İstanbul'da, neşriyatı ve umumi konferanslarıyla milletin demokratik terbiye almasına yardım etmek amacıyla kurulan bir müessesedir. Cemiyet, her türlü siyasi tesirlerden uzak bir biçimde kurulmuştur. Cemiyetin başkanlığını Ali Fuad Başgil yürütmüştür (Başgil, 2017a: 67).

Cemiyetin kurucuları arasında akademisyen, hukukçu, gazeteci, profesör kimlikleriyle yer alan çok sayıda fikir adamı bulunmaktadır. Bunlar; cemiyetin önde gelen isimlerinden olan Ali Fuad Başgil ve Ahmet Emin Yalman başta olmak üzere Ahmet Rauf Hotinli, Burhan Apaydın, Mehmet Ali Sebük, Osman Fethi Okyar, Necdet Raif Meta, Tevfik Remzi Kazancıgil, Görey Yavuz, Fahri Fındıkoğlu, Şinasi Hakkı Erel, Selim Ragıp Emeç, Muvaffak Benderli, Nihat Reşat Belger, Süreyya Ağaoğlu, Enver Adakan'dır (Birinci, 2018: 104,105).

Bu cemiyette 'hür fikirler mecmuası' adıyla aylık mecmualar çıkartılmıştır. Yapılan konferanslarda dil, din, laiklik gibi içtimai meseleler ele alınmıştır. Cemiyetin teşekkülü, halk tarafından büyük bir alaka ile karşılanmış ve nihayetinde cemiyet büyüyüp genişlemiştir. Cemiyetin kurulması aynı zamanda 1947-1950 yılları arasında siyasi partiler dışında CHP rejimi karşısında kurulmuş bir sivil tenkit ve muhalefet teşkilatını da oluşturmuştur (Başgil, 2017a: 67).

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nin ana gayeleri şu şekildedir (Birinci, 2018: 103,104):

- *Hürriyet sevgisini ve yüksek hak telakkilerini en geride kalan memleket köşelerine ve halk tabakalarına kadar yaymaya;*
- *Hak ve hürriyet seven vatandaşlar arasında sıkı bir fikir dayanışması ve ülkü birliği yaratmaya;*
- *Memlekette hür fikir ve müesseselerin inkişafına, hür ve serbest düşünme zevk ve istidadının gelişmesine;*
- *İçtimai terbiye ve ahlâk kaidelerini kuvvetlendirmeye ve kıymet ölçülerini yükseltmeye çalışmaktır.*
- *Her türlü totaliter ideolojilerle ve hür fikir ve müesseselere düşmanlık gösteren taassuplarla mücadele etmektir.*

Cemiyet, dünyada meydana gelen özgürlük, demokrasi, insan hakları gibi liberal akımları Türkiye'de hissettirmek, hatırlatmak ve sevdirmek üzere yaptığı çalışmalarla adını duyurmuştur. Özellikle cemiyetin faaliyet gösterdiği çok partili hayata geçiş döneminde, demokratik sistemin Türkiye'deki geçişini daha hızlı ve kolay gerçekleştirecek, sistemin halk tarafından benimsenmesi

ve içselleştirmesine yardımcı olacak gerekli her türlü fikri hazırlığı üstlenmiştir (Çiçek ve Önalp, 2017: 2968).

Bu doğrultuda cemiyet, herhangi bir alanda yaşanabilecek hürriyet ihlalinde, kamuoyunun dikkatini bu alana çekmek için faaliyette bulunmuştur. Bu gayeyle geniş katılımlı kongreler düzenlenerek konular münakaşa edilmiş ve beyannameler yayınlanmıştır. Bu beyannameler genellikle Ali Fuad Başgil tarafından kaleme alınmıştır (Başgil, 1960: 273, Birinci, 2017: 188,189).

Hür Fikirler Mecmuası'nın ilk sayısı 1948 yılının Kasım ayında çıkmıştır. Toplamda 11 sayı yayımlayabilen derginin ilk sayısı 51 daha sonraki sayıları 48 sayfa çıkmıştır (Birinci, 2017: 186). Cemiyetin başkanı ve derginin sahibi olan Ali Fuad Başgil'in Hür Fikirler Mecmuası'ndaki yazıları ise ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, sekizinci ve onuncu sayılarda yer almaktadır. Yazılarında genellikle baskın olarak demokrasi, hürriyet, özgürlük, hükümet ve dil konuları işlenmiştir (Dursun, 2017: 223).

Başgil'in Hür Fikirler Mecmuası'ndaki yazıları şunlardır (Dursun, 2017: 224);

“Başlarken”, Sayı: 1, Kasım 1948, s.3-4.

“Demokrasilerin Tehlikesi ve Çift Meclis Usulü”, Sayı: 2, Aralık 1948, s.75-78.

“Demokrasilerde İkinci Meclis ve Faydaları”, Sayı: 3, Ocak 1949, s.125-130.

“Tek Meclis Usulünün Dayandığı Esaslar”, Sayı: 4, Şubat 1949, s. 165-168.

“Dil Beyannamesi Münasebetiyle”, Sayı: 5, Mart 1949, s.195-199.

“Hükümete Dair”, Sayı: 8, Haziran 1949, s.291-297.

“Demokrasi ve Mekteplerimiz”, Sayı: 10, Ağustos 1949, s.391-400.

Başgil, başkanlığını yaptığı üç yıl zarfında cemiyet, faaliyet ve neşriyat açısından zengin bir dönem yaşamıştır. Bu dönemde ele alınan siyasi hürriyet, sosyal ve iktisadi konularda panel ve konferanslar düzenlenmiş, bildiri ve kitaplar neşredilmiştir. Gerçekleştirilen sayısız toplantı ve panel içinde üç faaliyet daha ön plandadır. Birincisi cemiyetin resmi kuruluşundan sonra gerçekleştirilen ve aynı zamanda cemiyetin ilk konferans olma özelliği taşıyan “Komünizmle Mücadele”dir. İkincisi 15 Ocak 1949 tarihinde gerçekleştirilen ve Cemiyet'in en kapsamlı çalışmalarından birini yürüttüğü “Dil Meselesi”yle ilgilidir. Üçüncüsü ve sonuncusu olan ise, Cemiyet'in sonunu getiren ayrışmalara neden olan “Din ve Laiklik” toplantısıdır (Birinci, 2007: 93).

Ali Fuad Başgil ve Ahmet Emin Yalman liderliğinde kurulan ve yürütülen cemiyet, bir noktada yaşanan anlaşmazlıkla birlikte parçalanmaya başlamıştır. Dört yıl birlikte çalışan ve her konuda mutabık olan Başgil ve Yalman, din konusunda bir fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Buna göre Başgil, memlekette aydın dinciliğin lüzumlu olduğuna inanırken Yalman ise aksine inanmıştır. İki fikir adamı arasındaki bu anlaşmazlık, ayrılığa neden olmadan bir süre devam etmiştir. Ancak daha sonra bu fikir ayrılığı üyeler arasında da belirginleşmiş ve özellikle bir kongrede su yüzüne çıkmıştır. Bu hususta cemiyet merkezinde din mevzusuna ayrılan bir toplantının münakaşalı

geçmesi ve bu toplantının önceden ve kendisine yönelik tertiplendiğine inanan Başgil, bir daha dönmemek üzere cemiyetten ayrılmıştır (Başgil, 1960: 272,273).

Başgil'in ayrılmasından sonra güç kaybeden cemiyet, iki buçuk yıl kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Bu süreçte cemiyet, ilk kuruluşundaki hedeflenen gayelerinden uzaklaşarak kuruluş özelliklerini kaybetmiştir (Çiçek ve Önalp, 2017: 2968).

5. ALİ FUAD BAŞGİL'İN GÖRÜŞLERİ/FİKİRLERİ

5.1. Hükümet Nedir?

Hükümete neden ihtiyaç duyulduğu sorusundan hareketle hükümetin ne olduğunu ortaya koymak, hükümet tabiri üzerine çeşitli tarifleri anlamaya yardımcı olacaktır. Çünkü hükümet kavramının ihtiva ettiği mana, onu doğuran nedenler üzerinden ortaya konulmuştur.

İnsan, yaradılış gereği yemeğe, korunmaya, konfora, varlığını ve soyunu devam ettirmeye ihtiyacı vardır. Bunun için insanda yaşama ve hayatta kalma hırsı vardır. Bu hırdan doğan kin, intikam, kıskançlık, tembellik, riya gibi kusurla da mevcuttur. Bu tür kusurlarla insan, devletin olmadığı bir ortamda hür olmakla birlikte güvenlikleri olmadığı için sürekli diğer bireylerle bir didişme ve savaş halindedir. İnsanların içinde bulundukları bu doğal hal, cemiyet hayatında birlik ve selamete engel olmaktadır. Bu nedenle Başgil'e göre cemiyet hayatında birliğin umumi fayda ve menfaatlerini gözetip koruyacak, onların iş ve ihtiyaçlarını düşünecek, cemiyetteki birliği, düzeni, emniyet ve huzuru temin edecek bir kuvvete ihtiyaç vardır. Diğer bir ifadeyle birlik hayat ve münasebetini kumanda edecek bir sevk ve idare merkezine lüzum vardır (Başgil, 2019: 28,29).

İşte hükümet lügat manasıyla fitne ve fesadı önlemek ve bunun sebep olabileceği anlaşmazlıkları, kavga ve çekişmeleri, adalet ve hakkaniyetle halletmektedir. Bunun yanında hükümet kelimesi ihtiva ettiği mana itibarıyla Türkçemizde bazı kelimeleri içine almaktadır. Bunlar: hâkim, hâkimiyet, mahkeme, muhakeme, mahkûm, hakem, tahkim, muhakkem, muhkem, tahakküm, ihkâm, istihkâm ve müstahkemdir (Başgil, 2019: 15).

Hükümet tabirinin siyasi ilimlerdeki manasına bakıldığında hükümet, bir devlet camiası içinde en üstün karar ve kumanda iktidarını kullanan kimselerden teşekkül eden bir heyet anlamına gelmektedir. Bu heyete 'hükümet heyeti', azalarına 'hükümet adamları' denilmektedir. Bu adamların kullandıkları üstün güç ve yetkiye de 'hâkimiyet' denilir. Hâkimiyet ise adalet ve hakkaniyet prensipleri üzerinden hâkim olup hükmetmektir (Başgil, 2019: 15).

Dikkat edilirse hükümet tabiri, halk tarafından daima iktidar, icra, infaz salahiyetini kullanan bir heyet biçiminde anlaşılmıştır. Bunun nedeni insanların devletin olmadığı dönemlerde kendi mülklerini koruyacak, doğal haklara ve özgürlüklere aykırı davranışları cezalandıracak, eşitliği, adaleti, hürriyeti temin edebilecek, muhtemel her çeşit direnmeyi kırabilecek kendilerinden üstün olan bir güce ihtiyaç duymuş olmalarıdır. Dolayısıyla bu ihtiyaçlardan teşekkül eden bir hükümetin kuvvetli olması lazım ki verdiği hükümler herkesi bağlasın ve dahi herhangi bir kişi, zümre ve sınıf onu tehdit edemesin.

Böylece her devirde ve her cemiyette gerek bireysel gerek toplumsal güvenliği sağlamak amacıyla adına hükümet denilen bir heyet var olagelmıştır. Bununla birlikte tarih sahnesine bakıldığında hükümet dediğimiz heyeti teşkil edenler adamlar ise hükümet koltuğuna iki yoldan biriyle gelmektedir. Başgil, iktidara geliş yolunu ve bunun dayandığı hükümet şeklini şöyle açıklar

(Başgil, 2019: 16,17): “*Bunlar ya halkın sarıh reyi ve rızasıyla yahut da bundan başka bir şekilde, mesela veraset gibi müktesep bir hakka dayanarak yahut hilekârlık, zorbalık, zabıt ve işgal yoluyla hükümet başına geçer. Halkın sarıh reyini ve rızasını almaksızın hodbehot iktidara gelen hükümetlere umumi bir tabir ile “otokrat hükümet” yahut kısaca “otokrasi” yani “mutlakıyet” denir. Halkın sarıh reyine ve rızasına dayanan hükümetlere de “demokrat hükümet” yahut kısaca “demokrasi” yani halk hükümeti adı verilir.*”

Başgil’e göre yeryüzünde var olmuş ve olacak bütün hükümetler ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki muayyen bir sınıf ve zümre gibi azınlığın hükümeti olan oligarşi, diğeri ise ekseriyetle halkın fikir, kanaat ve görüşlerinin icra vasıtası olan demokrasidir. Bu iki şekilden başka hükümet şekilleri mevcut olsa da bunların aslı ve anası oligarşi ve demokrasidir. Yani diğer bütün hükümet rejimleri bu iki ana rejimin ya birer normal ya da dejenere olmuş şeklidir (Başgil, 2019: 30).

Oligarşiler saf şeklini “hükümdarlık” da bulur. Bu rejimde hükümdarların başa gelişi çoğu zaman fütuhât, bazen de zapt ve işgal yoluyla olmaktadır. Veraset ise bunların zaman içindeki devamı olup bir kumandanın kılıç hakkı olarak evlat ve ensaline geçirmesi şeklidir. Yine bu rejimde hükümdar, nazariyatta bütün memleketin hükümdarı olsa da gerçekte muayyen bir sınıfın hükümdarıdır. Bu sınıf zamana ve topluma göre farklılık gösterebilir. Örneğin bu sınıf, garbın eski hükümdarlıklarında kan imtiyazına dayanan bir soylu sınıfı iken bizim eski imparatorluk devrimizde bu sınıf, aylıklı bir memur ve hizmetkâr sınıfı olabilmektedir. Bununla beraber hükümdarlıklar da bir toplumun yapısına ve psikolojisine göre şekil almaktadır. Bunlardan ilki mutlak hükümdarlıklardır. Bu tür hükümetlerde hükümdar, işlerinde ve kararlarında herhangi bir kanun ve kaideye bağlı kalmaksızın keyfî davranmaktadır. İkincisi meşrutî hükümdarlıklardır. Bu çeşit hükümetlerde ise hükümdar, mutlakıyetlerin aksine din ve devletin tek sahibi olmadığı gibi faaliyetlerinde de kanun ve kaidelere bağlıdır (Başgil, 2019: 17-19, 30,31).

Oligarşilerin dejenere olmuş şekli diktatörlüklerdir. Bu rejimde iktidara geliş yolu daha çok toplumsal kargaşaların olduğu dönemlerde bu kargaşayı bastırıcı sıfatıyla ortaya çıkan bir kahramanın, mevcut hükümeti ya kendi kuvvetiyle ya da halk kuvvetiyle devirmesi şeklinde olmaktadır. Diktatörlüğe giden bu iki yoldan ilkinde ‘hükümet darbesi’, ikincisine ‘ihtilal’ denir (Başgil, 2019: 20).

Diktatörler de mutlak hükümdarlar gibi belirli bir azınlığın başıdırlar. Ancak mutlak hükümdarlara dayanak teşkil edecek şey veraset iken diktatörlerde bu destek millet hak ve menfaatlerinde yerini bulur. Dolayısıyla diktatörlükte gelinecek makam bir hak meselesi olmadığından sürekli devredilme veya yer değiştirme durumuna tabidir. Bunun için bu saltanatı devam ettirmek adına diktatörler, bir ülkede yerleşmiş olan nizamı değiştirerek kendi tacını devam ettirmeye hizmet edecek bir yapıyı oluşturmaya çalışırlar (Başgil, 2019: 20).

Başgil'e göre her iki hükümet şekli de yani gerek hükümdarlık gerek diktatörlük olsun bütün oligarşiler daima bir azınlığın hizmetkârlarıdır. Bu rejim ülkeyi yönetme felsefesini, Eflatun'un "Bilgiler Cumhuriyeti" idealinden almaktadır. Buna göre hükümet ve idare, her şeyden önce bilgi, ehliyet ve ihtisas işi olduğundan idareyi ele alacak kimseler, herkesten evvel bu kabiliyete sahip olanların hakkıdır. Halk ise bu kabiliyetlerden mahrum sefil bir kitle olduğu için idare edilmeye muhtaçtır. Böyle bir durumda memleket idaresinde halkın kanaat ve fikirlerini almak bir yana dursun halka düşen iktidar sahibi seçkinlerin arkasından yürümek ve emirlerine boyun eğmektir (Başgil, 2019: 35).

Başgil bu görüşün hem doğru hem de yanlış taraflarının olduğunu söyler. O, hükümet ve idare işinin bir bilgi, ehliyet ve ihtisas işi olduğu kısmını kabul ederken bir memleket idaresinde halkın kanaat ve görüşleri alınmaksızın hükümet ve idare başına geçileceği fikrini reddetmektedir. Çünkü ona göre iktidar sahibi olacak kimselerin ehliyetli olup olmadığının delili ne kendi rivayetleri olabilir ne de yaptıkları işler. Bunun tek delili ve belirleyicisi halkın reyi olmaktadır. Dolayısıyla Başgil, halkın reyini esas almayan oligarşi rejimlerinde, hükümet ve idare işini emanet alacak hakiki seçkinleri görüp tanımanın mümkün olmadığını şu sözlerle ifade etmektedir (Başgil, 2019: 37): *"Her şekliyle oligarşiler buna hem müsait hem de muktedir değildir. Müsait değildir, çünkü hakiki ehliyetliler bu rejimlerin havasını teneffüs edemez. Oligarşilerin yarattığı muhit içinde ehliyetliler yetişip, yaşayamaz... Bu rejimler, ehliyetlileri görüp iş başına getirmeye muktedir de değildir. Çünkü hem kör hem de kıskançtırlar. Bunlar kördür, ehliyetlileri göremezler, çünkü hürriyet düşmanıdırlar. Ehliyetliler ise ancak ve ancak hürriyet ruhunun aydınlığı altında görülüp seçilebilir. Bunlar ehliyetlilerin iş başına gelmelerine tahammül de edemezler. Çünkü memleketin seçkin ehliyetlilerinin iş başına gelmeleri demek, oligarşi sanatının yıkılması demektir."*

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Başgil, oligarşilerin dayandığı mantığı ortaya koymuş ve bu rejimlerde hakiki bilginleri ve seçkin ehliyetlileri seçmenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Başgil oligarşi rejiminin bu konudaki eksikliğine değindikten sonra bu eksikliği giderecek rejimin ne olduğunu da söylemiştir (Başgil, 2019: 37): *"Ehliyetlileri tanımak ve iş başında görmek, memleket idaresinin ehliyetli ve namuslu insanların elinde bulunduğundan emin olarak yaşamak için başka bir felsefe ve mantık, başka bir hayat ve cemiyet görüşü, başka bir hava ve muhit lazımdır. Hükümet ve idarenin, muayyen bir sınıf veya zümre menfaatine ve görüşüne değil de umumun yahut hiç olmazsa, büyük bir ekseriyetin görüşüne, düşüncesine, kanaat ve menfaatlerine uygun işlediğinden emin olmak için, hükümet adamlarının bu ekseriyet tarafından seçilip iş başına getirilmiş olması, yani memlekette demokrasinin hâkim kılınması lazımdır."*

Görülüyor ki, demokratik hükümet veya demokrasi rejimi ile otokratik hükümet veya oligarşi rejimlerini ayıran noktanın iktidara geliş tarzı ve burada hedeflenen gayelerdir. Bu aynı zamanda bir hükümetin demokratik olabilmesinin de şartıdır. Dolayısıyla buradan hareketle

demokratik hükümeti “*halkın rey ve rızasını alarak iktidara gelen hükümet*” şeklinde tanımlayabiliriz (Başgil, 2019: 22).

Başgil, halkın rey ve rızasıyla iktidara gelmenin, demokratik hükümetin ilk basamağı olduğunu söylerken iktidara geldikten sonra tutulan yolun ise demokrat hükümet için ikinci ve son basamak olduğunu söyler. Başgil özellikle ikinci şart olan iktidarı kullanım tarzı üzerinde durmaktadır. Ona göre demokratik bir hükümet, iktidarı, hukuk prensipleri ve insan hakları üzerinden kullanılmalıdır. Bu prensip ve hakların başında ise halkın hürriyet ve müsavat hakları gelmektedir. Bu hakların güvencesi de devletin anayasası olmalıdır. Dolayısıyla bir hükümetin demokratik olduğunun göstergesi ve derecesi vatandaşların sahip olduğu haklara ne kadar riayet ettiği belirlemektedir (Başgil, 2019: 23).

İlave edelim ki Başgil, muhtelif hükümet şekillerinden bahsederken dikkat çektiği husus hükümetin memleket halkının ihtiyacına ne derece cevap verdiği hususudur. Çünkü ona göre hükümetlerin en iyisi, halkın oluşuna ve ihtiyacına en uygun olanıdır. Bu konuda Başgil “*Bir kuvvetin kıymet ve meşruiyeti onu tutan ellerin sayısına değil, insani ve ahlaki değerine tabidir. Bu bakımdan üç beş çeşit hükümet yoktur; yalnız iki çeşit hükümet vardır: iyi hükümet – kötü hükümet.*” sözleri ile hem geçmişten bugüne klasikleşen hükümet tasniflerini reddetmiş hem de muhtelif hükümet şekillerine yeni birini eklemiştir (Başgil, 2019: 288).

Bu tasniften sonra Başgil, iyi ve kötü hükümetin ne olduğunu açıklamıştır (Başgil, 2019: 288): “*Hükümetlerin iyisi, kuvvet ve iktidarın temiz ve namuslu insanların elinde bulunduğu hükümettir. Kötüsü de bu kuvveti egoist, muhteris, menfaat düşkünü, hülasa bulaşık insanların eline geçtiği hükümettir.*” Başgil, yeryüzünde mevcut olacak bütün hükümetlerin hakikat, moral kıymet ve meşruiyet bakımından gerçek tasnifinin bu olduğunu söylemiştir. Diğer bir anlamıyla Başgil, daha önce yapılan hükümet tasniflerinin manevi ve meşru bir kıymet taşımadığını belirtmektedir.

Başgil’e göre hükümetlerin iyisini kötüsünden ayırmak ve bilmek için şaşmaz ölçü şudur (Başgil, 2019: 288): “*İyi bir hükümet, kuvvetini sevk ve idare ettiği insanların haklarına ve insan benliğinin yüksek şerefine saygı ve riayetle alır. Ve bu kuvveti müsaadekârlık ve hoşgörülük terbiyesi dairesinde itidalle kullanır.*” Kötü bir hükümet ise bu sayılanların aksi özelliklerini taşımaktadır. Yine bir hükümetin iyi olduğunun delili (Başgil, 2019: 289) “*hükmettiği insanların çoğu tarafından sevilmesi ve vicdanların rahata, gönüllerin huzura kavuşması*” iken bir hükümetin kötü olduğunun delili ise “*idaresi altındaki insanlarda müphem bir huzursuzluk ve izah edilemeyen bir endişe ve emniyetsizlik hüküm sürmesidir.*”

Sonuç olarak Başgil’in hükümet hakkındaki teşhisine bakıldığında iyi hükümetin demokraside, kötü hükümetin oligarşilerde karşılık bulunduğu görülmektedir. Nitekim demokrasinin dayandığı mantık ile oligarşilerin dayandığı mantık birbirlerinden tamamıyla farklıdır ve bu rejimlerin yarattığı muhit içerisinde çıkacak iktidar adamlarının da gözettiği çıkarlar aynı değildir.

Bu nedenledir ki insanların huzur ve emniyeti için ciddi ve hakiki bir teminat ancak demokrasi rejimiyle mümkün olmaktadır.

5.2. Demokrasi Nedir?

Asırlardan beri insanlık, demokrasi uğruna kan dökmüş ve bu husustaki mücadelesini de eşitlik, adalet, hak ve özgürlük arayışı ile biçimlendirmiştir. Çünkü demokrasi, hak ve hürriyetin kalesi olarak görülmekte, insan emniyet ve huzurunu bu rejime bağlamaktadır. Bu bakımdan demokrasinin hürriyet fikri ve saadet ideali ile yakından ilişkisi bulunmaktadır.

Ali Fuad Başgil, demokrasi kavramına büyük bir önem vermiştir. Başgil, milli egemenliğe dayalı bir yönetim modeli olan demokrasi kavramının anlamını, içeriğini, şartlarını ve şekillerini açıklarken aynı zamanda kavramın dayandığı hak, hürriyet, eşitlik, adalet, maneviyat gibi temellerle ilişkisini de ortaya koymaktadır. Başgil demokrasiye yüklediği anlam bakımından her dönem farklı hususları ön plana çıkarmaktadır. Bu hususları dört farklı dönem üzerinden görmek mümkündür. 1935-1941 yılları arasını kapsayan tek parti döneminde, demokrasiyi otoriter ve toplumcu perspektiften ele almıştır. 1942-1948 yılları arasını kapsayan çok-partili hayata geçiş döneminde, seçmenin oyu ve rızasını demokrasinin temel meşruiyet kaynağı olarak görmüştür. 1949-1960 yılları arasındaki çok partili dönemde, meclisin ve hükümetin denetimini demokrasinin ve bireysel hürriyetlerin teminatı olarak değerlendirmiştir. Son olarak 27 Mayıs askerî darbesi sonrası dönem olarak 1961-1967 yılları arasında demokrasi üzerindeki vesayetle mücadele ettiği yıllar olmuştur (Haklı, 2018: 68).

Türkiye'nin cumhuriyet rejimine geçişinden sonra 1923-1946 yılları arasında kabul edilen 1924 Anayasası ve siyasî hayatı düzenleyen kanunlar, 1946 yılına kadar tek parti idaresinin uygun bir zeminde var olmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Bu süreçte bir takım parti kurma faaliyetlerine girişilmişse de bunlar pek uzun ömürlü olmamıştır. Başarısız olan parti kurma teşebbüsleri, despotizmi andıran bir idarenin varlığı ve son olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan Anglosaksonların galip çıkması üzerine yayılan demokrasi havasının Türkiye'ye kadar uzanmasından sonra siyasî sahada ve gazetelerde demokrasinin ne olduğu ve Türkiye'de bir demokrasinin olup olmadığıyla ilgili tartışmaları beraberinde getirmiştir. Başgil de demokrasi kavramını ilk defa 1930'lu yıllarda ele almış ve demokrasiyi dönemin siyasî havasına ve yapısıyla uyumlu şekilde incelemiştir. Başgil daha 1938 yılında yaptığı ilmi çalışmalarla tek parti döneminde demokratik hukuk devleti için gerekli her türlü fikri hazırlığı yapmıştır. Türkiye'de demokratik tatbikatın başlangıcı olan 1946 yılında ise Vatan gazetesinde "Hürriyet Nedir?", "Demokrasi Nedir?" başlıklarıyla yayınladığı yazıları dönemin kamuoyuna fikri kaynaklık etmiştir (Aşçı, 2000: X, Haklı, 2018: 68,69).

Demokrasi kelimesinin etimolojik kökenine bakıldığında, eski Yunancadaki "demos"(halk) ve "kratos" (kuvvet, hükümet) manasındaki iki kelimenin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Halk hükümeti anlamına gelen demokrasi, siyasal denetimin halka veya halkın seçtiği temsilcilere

dayandığı bir yönetim biçimidir. Burada bireyin dahası ekseriyetle halkın, hak ve hürriyetinin temel alınması esastır.

Başgil'e göre (Başgil, 2019: 38): *“Demokrasi, evvela, muayyen bir hükümet ve idare sistemidir. Saniyen muayyen bir zihniyet, bir terbiye, bir cemiyet görüşü, bir hava ve bir muhittir. Demokrasi, nihayet insan varlığı üzerinde manevi bir değer hükmü ve yüksek bir hayat ve saadet temennisine uzanan bir idealdir.”*

Başgil ilk olarak demokrasinin teknik kısmına değinmektedir. Demokrasi rejiminin, başta bir hükümet ve idare sistemi olduğunu belirtmektedir. Bu bakımdan demokrasi, halkın ekseriyetle, ekseriyetinin de şeflerle temsili esasına dayanmaktadır. Çoğunluk, hükümet ve idare hizmetlerinde yer alacak kişileri seçimle iş başına getirir. Burada asıl olan ekseriyetin görüş ve kanaatlerini rehber edinerek halkın menfaatlerine hizmet etmektir. Demokraside iktidar hizmet sahası olduğundan, hükümet adamları halka hizmet ettikleri süre boyunca iş başında kalabilirler. İktidarda kalabilmenin şartı budur. Bu rejim, halk menfaatlerinin gerçekleştirilmesini hedef aldığından bütün hükümet ve idare hizmetlerinde her türlü ayrıcalık ve inhisar fikrini oluşmasını engeller. Bununla beraber demokraside hükümetler vatandaşların hak ve hürriyetlerini yalnızca onların huzur ve güvenliği için kısımlırlar. Ancak bunu yaparken de yine kamuoyunun gözetimi altındalar. İşte bu denli halk merkezli olan yani halkın fikir ve kanaatlerini temel olan demokrasi, fert ve millet hayatı için kurtarıcı bir rejim olarak kabul edilmiştir (Başgil, 1960: 69-72).

Demokrasi bu üstünlüğünden dolayı her ne kadar aranan ideal bir rejim olmuşsa da Başgil, demokrasinin gerçekte hiç de böyle olmadığını söyler. Demokrasiyi yükselten bu ve benzeri fikirler tamamıyla nazari olup demokrasinin mücerret mantığından çıkmıştır. Dolayısıyla nazariyat ve fiiliyat arasında büyük farklar bulunmaktadır. Demokraside nazariyat ile fiiliyat arasındaki tezatlar şunlardır (Başgil, 1960: 73,78):

- Demokraside hükümet ve idare sistemi tesadüfe değil, reye ve serbest iradeye dayanır. Bununla beraber halkın reylerini tam bir isabet, dirayet ve dürüstlikle kullandıkları varsayıldığından iktidara seçmen vatandaş tarafından seçilmiş olma, hükümet ve idareye ehliyetin karinesi olarak kabul edilir. Ancak bugünün nüfusu eskiye kıyasla milyonları aştığından seçmenler oy verdikleri kimseleri tanımamakta ve çoğu zaman yalnızca adını duydukları kimselere oylarını vermektedirler.
- Yine demokrasi, bazı kimseler (deliler, suçlular, sefihler) hariç herkesin seçmeye ehil olduğunu ve oyunu isabet ve dirayetle kullandıkları farz etmektedir. Hâlbuki sandık başında oy pazarlığına giren seçmenler bulunmaktadır.
- Demokrasi nazariyatında devleti idare için seçilen kimseler, memleketin en seçkinlerdir. Oysa fiiliyatta biliniyor ki seçilen kimseler arasında ehliyetliler olduğu gibi ehliyetsizler de bulunmaktadır. Bunun nedenlerinden birincisi; seçim işlerinde dönen entrika ve ihtiraslarla ehliyet sahibi kimselerin devlet hizmetlerinden uzaklaştırılarak devlet

idaresinin şan, şöret, servet düşkünü kimselere kalmasıdır. İkincisi; devlet kademelerinde yer alacak olanların liyakat sahibi olmamalarıdır.

- Demokrasi öteden beri halkın hâkimiyeti demektir. Yani herhangi bir şahsın veya zümrenin değil. Fakat bugün hâkimiyet, halktan ziyade parti şeflerinin ve politikacı zümresinin elindedir.
- Bundan başka yine demokraside iktidar adamlarını en çok korkutan kuvvet amme efkârıdır. Oysa iktidar adamları amme efkârını da kolayca aldatıp kendilerine boyun eğdirebilmektedirler.
- Halkın hükümeti anlamına gelen demokrasi, bugün çoğunluğun hükümeti şeklinde başkalaşmış ve bu çoğunluğun içinden de belli bir parti grubunun hükümeti olmuştur. Bu anlamda şimdikin fiiliyatındaki demokrasi, eski zadegân hükümetlerinden yalnızca asalet ve zadelik farkı ile ayrılmaktadır.
- Gerçekte bugün, devlet işlerinde söz sahibi olanlar, parti grupları ve özellikle parti başkanlarıdır. Bu nedenle şimdikin demokrasi rejimlerine ‘Partiler hükümeti’ adı verilmektedir. Memleket adına önemli kararlar alan parti grupları, söz konusu kendi menfaatlerine aykırı gördüğü kararlar ve kanunlara da engel olabilmektedirler. Bu yönüyle şimdikin fiiliyatındaki demokrasiler, eski mutlak hükümdarlıklarından yalnızca veraset kanunuyla ayrıldığı görünmektedir.
- Bugünün fiiliyatındaki demokrasilerde karar organı rolü oynayan parti grupları, memleket menfaatleri ile kendi menfaatlerini karıştırmaktadırlar. Dahası kendi menfaatlerini halkın menfaatleri olarak görmektedirler.

Kısacası demokrasi, nazariyatta ideal bir rejim olsa da fiiliyatta her rejimden daha tehlikeli bir hal alabilmektedir. Çünkü başta ‘halk hükümeti’ fikrinden hareket eden ve bu vasıta ile millet menfaatlerini gerçekleştirmeyi hedef alan demokrasi, tatbikatta ‘partiler hükümeti’ biçiminde teşekkül ederek hak ve hürriyetlerin en feci şekilde çiğnendiği bir rejim haline gelmektedir.

İkinci olarak Başgil’in demokrasi tanımına bakıldığında, rejimin bir ruh, bir zihniyet, bir terbiye, bir cemiyet görüşü, bir hava ve bir muhit olduğunu dile getirir. Bu ruh ve zihniyet hürriyet terbiyesinden doğmaktadır. Bu hususta Başgil, demokrasi ile ilgili esas anlatmak istediklerini şu cümlelerle ortaya koymaktadır (Başgil, 2019: 14): “*Demokrasi her şeyden evvel, bir gönül işi ve bir içtimai terbiye meselesidir. Fertçe ve cemiyetçe bu terbiyeyi almamış memleketlerde bu rejimin yerleşip kök tutmasına imkân yoktur. Bu terbiye ise, aile yuvasından ve ilk mektepten başlar, fert ve devlet münasebetlerinde kemalinin bulur.*”

Başgil’e göre hürriyet zevk ve terbiyesi Gustave Le Bon gibi sosyologların zannettiği gibi fitri ve ırki olmayıp tamamıyla kesbi ve içtimai bir durumdur. Bu terbiyenin en feyizli kaynakları da aile, okul, kışla ve kanunlardır. Burada öğrenilen hakkaniyet duygusu ve hürriyet terbiyesi daha sonra şuurlu, ehliyetli ve müsaadekâr bir hükümet ve idare muhiti içinde gelişir (Başgil, 2019: 140).

Demokrasi felsefesinde ideal olan, ferdin tehdit ve tenkil karşısında baş eğmesi değil; aksine irade ve karakter terbiyesiyle bezenerek hayat ve içtimai münasebetler sahnesinde kendi aydın akıl ve izanı ile kendi yolunu bizzat tayin edip bulmasıdır. Bu hususta demokrasinin hükümet ve idaresi, maarifi ve mektebi bu idealden hareket ederek ferdin vicdanında hakkaniyet şuuru ve hürriyet duygusunu rasyonel bir terbiye, bilgi ve kültürle işleyip inkişaf etmesini hedef almalıdır (Başgil, 2019: 104,105).

Başgil'e göre demokrasi rejiminin bir memlekette temel tutup yaşayabilmesinin şartı gerek halkın gerek hükümet adamlarının sağlam bir hürriyet terbiyesi almış olmasına bağlıdır. Nitekim hürriyet terbiyesi gelişmemiş veya eksik olan memleketlerde sosyolojik bir kanundur ki demokrasi önce demagojiye, sonra anarşiye ve son olarak despotizme dönüşür. Girişilen hak ve hürriyet davası da çoğu kez başarısızlıkla sonuçlanır (Başgil, 2019: 138).

Başgil üçüncü ve son olarak demokrasinin insan varlığı üzerindeki manevi değerinden bahsetmektedir. Buna göre demokrasinin dayandığı ahlaki temellerden biri maneviyatçılıktır. Bu rejim manevi değer ve hakikatlere inanır. Bunun en feyizli kaynağı da din terbiyesi ve Allah sevgisidir. Demokrasi bireydeki bu yüksek inançtan gelen manevi değer ve hakikatlere; hizmet ve vazife esasına dayanır. Çünkü maneviyatçı kimselerin nazarında hayatın bir manası ve gayesi vardır. Bu mana ve gaye, hayat ve cemiyet için maddi olanlardan daha kıymetlidir. Dolayısıyla görünmez hakikatlere inanış, insanda iyilik, doğruluk, adalet, vefa, fedakârlık insanseverlik ve sayarlık, başkalarını düşünme ve gerektiğinde onlar için kendini feda etme gibi meziyetler doğurmaktadır. Demokrasi felsefesi de bu yüksek insani duyguları esas alır ve hayat ve cemiyet için teşkilatlandırır (Başgil, 2019: 53, 1960: 265-269).

Böylelikle demokrasinin başka rejimlerden ayrılan değeri yalnızca iktidarı ayrıcalıklı bir sınıftan alıp ekseriyete vererek halk menfaatlerini gerçekleştirmesinde değildir. Aynı zamanda dayandığı manevi ve ahlaki kıymetle de diğer rejimlerden ayrılmaktadır.

Özetle Başgil, demokrasi rejiminin bir idare sistemi olarak teknik boyutunu ortaya koyarken bunun ötesinde rejimin asıl özünü oluşturan, insan varlığına ilişkin manevi bir değer hükmünün bulunduğunu da belirtmektedir. Yani Başgil, demokrasiyi yalnızca siyasal bir rejim olarak görmemektedir. Demokrasi rejimi manevi hakikat ve değerlere inanmaktadır. Bu bakımdan Başgil'in demokrasi tanımı şekil ve esas bakımından bir bütünlük arz etmektedir. Başgil'in bu bütünlük arz eden demokrasisi, kalıp ve öz olarak iki unsurdan oluşmaktadır. Burada rejimin dayandığı ekseriyet prensibi, kalıp ve vasıta görevi görmektedir. Rejimin özünü oluşturan şey ise milli emniyet ve huzuru temin edecek en sağlam temel olan içtimai ahlaktır. Başgil özellikle bu ikinci unsur üzerinde durmaktadır. Çünkü ona göre her ne kadar hak ve hürriyetin kalesi olarak demokrasi görülse de fert ve cemiyet hayatında bu demokrasi terbiyesini almamış ülkelerde demokrasinin işlemesi ve kökleşmesine imkân yoktur.

Başgil'in demokrasi tanımından sonra fert ve cemiyet hayatında bu rejime neden ihtiyaç duyulduğu ve demokrasinin niçin ideal bir devlet rejimi olduğunu şöyle açıklamaktadır (Başgil, 2019: 87): *“Demokrasi insanlığın özlediği ideal bir devlet rejimidir. Çünkü nerede ve ne durumda olursa olsun, her insanın hayat yolunu şeref ve haysiyetinin sahibi olarak yürütmeye ve benliğinin efendisi kalmaya müsavi surette ihtiyacı vardır. Demokrasi, bu insan ihtiyacı ve gönül alışına en iyi cevap veren rejimdir. Bu rejim insanı, her türlü sıfat ve etiketten soyarak, sırf insan olarak alır ve onun en şerefli bir varlık olduğuna, değerler üstü bir değer taşıdığına inanır. Demokraside hükümet ve vatandaş münasebetleri bu inanca dayanır.”*

Demokrasilerin hayat ve cemiyet meselesinden hareket etme noktasını “hak”, “hürriyet”, “eşitlik”, “adalet” ideali teşkil etmektedir. Çünkü toplumsal hayatta gerekli olan nizam ve toplumsal çevrenin var olması ve yürümesi, bu nizam ve muhit içindeki her bireyin müşterek arzu ve dilekle yürümesine bağlıdır. Bu noktada demokrasi, hürriyet ve eşitlik prensibiyle cemiyetin bu yüksek ideale kavuşmasını sağlamaktadır. Ancak bunu yaparken de her iki prensibi temelde adalet prensibine dayandırmaktadır. Yani kısaca; siyasi bakımdan ekseriyetle halkın hükümeti olan demokrasi, insanlık ve toplumsal bakımdan da hürriyet ve eşitlik temelleri üzerinden yükselen bir adalet rejimidir (Başgil, 2019: 55,56).

Demokrasi ahlakında insan kendi başına bizatihi bir gaye değeri taşır. Onun dışındaki her şey gayesine hizmet eden birer vasıtaadır. Bu vasıtanın değeri ise insana hizmet ettiği ölçüde var olabilir. Demokraside kanun ve nizamların çizdiği sınırlar çerçevesinde herkes eşittir. Burada efendi-köle ilişkisi olmayıp herkes şahsının sahibi ve benliğinin efendisidir. Fakat buna nazaran demokrasi dışındaki diğer rejimlerin ahlak hayatında insan ya boyun eğen ya da kendisine boyun eğilen bir varlık olarak anlam taşır. Bu rejimlerde insan bizatihi değer olarak yoktur. Rejimin temsil ettiği efendiler zümresi dışındaki herkes bu zümrenin menfaatleri için çalışır (Başgil, 2019: 88).

Başgil, demokrasi rejiminin neden gerekli olduğunu açıklarken aynı zamanda bu rejimin zorunlu tek seçenek olduğunu da belirtir. 1956 yılında İstanbul Üniversitesi'nin öğrencilerine verdiği bir konferanstaki şu sözleri durumun vahametini ortaya koymaktadır (Aşçı, 2000: XX): *“Ülkemizde çeşitli rejimler yaşadık. Mutlak hükümdarlık devrinden önce otoriter bir anayasa rejimine geçtik. Jön Türk ihtilaliyle bir süre liberal parlamenter rejim yaşadık. Birinci Dünya Harbi'nden sonra otoriter cumhuriyet rejimi denedik, sonra İnönü ile totaliter temayüllü bir cumhuriyet rejimi yaşadık. 1950'den itibaren liberal demokrasi tecrübesi yaşıyoruz. Böylece klasik rejimlerin hemen hepsini yoklamış, denemiş olmaktadır. Bugünkü durum bizim için son bir şanstır. Bu son şansın da çürümemesi için büyük bir itina ve dikkat göstermemiz gerekir. Tarihin akışı tersine çevrilemeyeceğine göre, eğer tedbirli davranmazsak bundan sonra tecrübe etmediğim tek bir rejim bizi beklemektedir. Bizi bekleyen bu son rejimin ismini ben söylemeyeyim siz keşfediniz.”*

Başgil, bu sözleri sarf ederken o dönem Türkiye demokrasisinde kırımların yaşandığını ve yaşanacağını tecrübesi ve derin sosyolojik kültürüyle ortaya koymuştur. Bizim için son bir şans

olarak belirttiği bu rejimde muvaffak olabilmemiz için ortaya koyduğu çözümlerle demokrasiyi tekrar rayına oturtmaya gayret etmiştir.

5.2.1. Demokrasi ve Ekseriyet

Ekseriyet fikri, demokrasinin can damarıdır. Demokrasiyi diğer hükümet sistemlerinden ayıran nokta da budur. Baskı rejimleri imtiyazlı sınıf esasına dayanırken demokrasi aksine meseleye ‘ekseriyet prensibi’ ile cevap vermektedir. Demokrasilerin dayandığı ekseriyet, serbest fikir ve kanaat çarpışmasından özgür bir biçimde teşekkül etmektedir. Buna göre serbest fikir ve kanaat münakaşası sahasında ekseriyet kazanan grup, kendi temsilcileri vasıtasıyla gayelerine ulaşmak adına iktidarı kullanır. Böylece demokrasinin ilk hareket noktası olan “halk için ve halk tarafından hükümet” formülü yerine “halk için, fakat halkın ekseriyetle, ekseriyetin de şeflerle temsili esası üzerinden hükümet” formülü yer alacak ve demokrasi tip değiştirmiş olacaktır. Demokraside bu tip değişikliğinin nedeni şundan kaynaklanmaktadır; demokrasinin ilk hali yani “halk için ve halk tarafından hükümet” formülünün gerçekleşmesi için halkın bizzat doğrudan doğruya hükümet işlerine karar vermesi ve icraata geçmesi lazım gelir. Bunu eski küçük site-devletlerinde uygulamak mümkündür ki yapılmış örnekleri de mevcuttur. Burada devletin sınırları küçük, nüfus az ve yapılan umumi hizmetler gayet basittir. Ancak bugün devlet sınırları genişlemiş, nüfus milyonları aşmış ve yapılacak işler ihtisas ve kabiliyet gerektirmektedir. Dolayısıyla bugün halkın bizzat hükümet işlerine karar vermesi yani ‘doğrudan demokrasi’ gerçekleştirmesi mümkün değildir. Bu nedenle halkı temsil edecek ve bu vasıta ile onun gayelerini gerçekleştirecek temsilcilerin olması bir zorunluluktur. Böylece demokrasinin ilk hareket noktası olan halkın doğrudan hükümeti şeklindeki eski ve iptidai demokrasinin yerine muasır devirde halkın temsil ve vekâlet yoluyla gayelerine hizmet etmeyi hedef alan temsili demokrasi almıştır (Başgil, 2019: 48-52).

Demokraside halkı temsil ve hükümeti teşkil edecek ekseriyet, bir sınıf ekseriyeti değildir. Diğer bir ifadeyle hükümetin bir çiftçi veya işçi sınıfından teşekkül etmesi modern manasıyla demokrasiyi ifade etmez. Bu, ancak sınıf temelli bir hükümet olabilir. Demokrasi mantığı sınıf olgusunu kabul eder ancak sınıf imtiyazını mutlak surette reddeder. Batı demokrasilerinde bakıldığında meslek ifade eden (çiftçi veya işçi partileri) partiler, ekseriyet kazanarak hükümeti ele aldığı gerçeği de mevcuttur. Ancak bu partiler kendi üyeleri dışında partinin ana fikirlerini ve programlarını benimseyen herkese açıktır. Ayrıca bu parti hükümetleri ülkeye yalnızca kendi menfaatleri gözüyle bakmaz. Aynı zamanda ülke menfaatlerini de gözetir fakat bunu örneğin bir işçi partisi gözüyle ele almaktadır (Başgil, 2019: 40).

Demokrasi hiçbir sınıf, zümre veya şahıs hesabına hiçbir tür tekelleşme ve imtiyaz kabul etmediği gibi ekseriyetin de hiçbir şekilde imtiyazlı bir grup ve teşekkül olmaması gerekir. Fiiliyatta demokrasi bir grup ve parti hükümeti olduğu gerçektir. Ancak bu gerçek, hükümeti idare

eden partinin diğer partiler arasında ekseriyet kazanmasından gelmektedir. İktidarı ele alan parti kolektif menfaat üzerine kurulu olmadığı için burada her meslek ve her vaziyetten insanlar yer almaktadır. Bundan dolayıdır ki ekseriyet partisi farklı fikirler ve tenkitlere açık olup bunun üzerinden fikir ve kanaat birliği ile hareket etmektedir. Söz konusu bu fikir ve kanaat birliği ekseriyet partisinin güç merkezini oluşturmaktadır. Bu yönüyle ekseriyet temelli olan demokrasi, sendikalizm gibi mesleki menfaat ekseriyetine dayanan rejimlerden ve hükümet kuvvetiyle desteklenen tek partili rejimlerden ayrılmaktadır (Başgil, 2019: 41).

Bir ülkede yönetim biçiminin demokrasi olduğunun kanıtı, hükümet işlerinde ekseriyetle halkın rey ve görüşlerinin hâkim olmasıdır. Bir ülkede hükümet heyetinin halkın menfaati ve faydasına çalıştığının göstergesi, hükümetçe yapılan işlerin ve alınan tedbirlerin halk tarafından istenmiş ve benimsenmiş olmasıdır. İşte memleket halkının iyi ve hayırlı gördüğü işleri hükümete ve idareye duyurmak için kullanılan vasıta demokrasinin dayandığı ekseriyettir. Bu yüzden demokrasiye fiiliyatta ekseriyetin hükümeti denir. Buradan hareketle kati surette denilebilir ki ekseriyet prensibi, demokrasinin bel kemiğini oluşturmaktadır. Bundan başka rejimin başarılı olması ve beklenen faydanın vermesinin şartı, hiçbir şüpheye mahal vermeyecek bir seçimde açıklıkla ekseriyetin teşekkül etmesidir. Bu şartı yerine getirecek siyasi terbiye ve olgunluktan mahrum olan memleketlerde demokrasi tecrübesine girişmek iki şekilde felaketle sonuçlanır. Birincisi ya oligarşi tekmesi altında inlemek ya da demagoji bataklığına saplanıp kalmak (Başgil, 2019: 44-48).

Demokrasinin saf ve ciddi şekli, siyasi hürriyet ve eşitlik esaslarına göre şekillenen bir ekseriyetin elinde bulunduğu hükümettir. Demokrasinin bozulmuş şekli ise toplumu aldatarak makam hırsına düşmüş kimselerin idaresinde olan hükümettir. Adına demagoji de denilen bu durum, demokrasiler karşısındaki en büyük tehlikedir. Bundan kurtulmanın çaresi de hükümet idaresini hakiki, yalansız, açık ve ciddi bir ekseriyetin eline vermektir. Demokrasideki ekseriyet, bu rejimin muayyen bir hükümet sistemi olarak diğer hükümet sistemlerinden ayıran en esaslı noktadır (Başgil, 2019: 39).

Başgil, demokrasinin dayandığı ekseriyet prensibini, demokratik ruh ve terbiyenin belirme aracı ve demokratik görüşün gerçekleşmesinin şartı olduğunu belirtir. Ekseriyetin fikir ve görüşlerinden çıkan hükümetler dolayısıyla bir gaye değil, hayat ve cemiyet için birer vasıta. Buradaki asıl olan vasıtanın onu kullananların yani ekseriyetin ilmi ve ahlaki değerlerine tabi olmasıdır. Elbette ekseriyet, ekseriyet olması itibarıyla ahlaki ve insani bir kıymet ifade etmediği gibi ona mensup olan insanlar da bir değer almış olmazlar. Çünkü çoğunluk veya azınlık, bizzatıhi ne bir ahlaki kaynak olabilir ne de hak ve hakikatin teminatı. Dolayısıyla ekseriyet, demokrasi için yalnızca bir kalıp, bir vasıta. Esasen demokrasi özünü ve ruhunu, belirli ilklere dayanan belirli bir zihniyet ve terbiyeden alır. Belirli bir hayat ve cemiyet görüşü olan bu zihniyet ve terbiye ise demokrasinin ahlak ve insanlık nazarındaki yüksek değeridir (Başgil, 2019: 53,54).

5.2.2. Demokrasinin Üç Temeli: Hürriyet-Müsavat-Adalet

Başgil, demokrasi rejiminin dayandığı ahlaki temelleri ve bu bakımından insan için ideal bir rejim olduğunu kendi ifadesiyle şöyle açıklar (Başgil, 2019: 88): “*Demokrasi, ideal bir devlet rejimidir, çünkü insan ve tabiat yaradılışına en uygundur. Cemiyet içindeki her insan, inkişaf etmek, benliğinde taşıdığı kuvvet ve kabiliyetleri yolunca geliştirmek, hülasa mesut yaşamak için üç manevi gıdaya muhtaçtır. Bunlar: Hürriyet, müsavat, adalettir.*”

Cemiyet hayatının bir ideali olarak görülen demokrasi, bu yüksek ideale uzanmak üzere dayandığı ahlaki temellerden ilki hürriyettir. Demokrasi mantığında herkes, şahsının efendisi, maddi ve manevi varlığının sahibi olarak hür bir hava, serbest ve müsaadekâr bir cemiyet muhiti içinde fiil ve hareketlerinin mesuliyetini yüklenmek şartıyla yaşar. Vatandaşa ayrılan hususi hayat sahası, siyasi, iktisadi ve içtimai hareket ve faaliyet sahasıdır. Bu sahada hükümet baskısı ve otorite tehdidinden endişe etmeksizin hayatın saadetini aramakta vatandaş serbest bırakılmalıdır. Bu inançtan hareket eden demokraside ferdin hürriyeti, içtimai saadetin temeli olarak kabul edilir. Nihayetinde demokrasinin cemiyet nizamı hürriyetçidir. Buna mukabil her devirde baskı rejimleri, hürriyeti sakınılması gereken bir tehlike olarak görmüş ve şiddetle saldırmıştır (Başgil, 2019: 89).

Demokrasinin cemiyet nizamı hürriyetçi olmakla beraber müsavatçıdır. Demokrasi mantığı, bütün dünya insanların insanlık cevherinde ve insan olmak sıfat ve şerefinde müşterek ve hukuki imkân ve müsaadelerden birbirine müsavi olduğunu kabul eder.

Müsavat davası tarihte hürriyetten çok önce başlamış ve tarihteki demokrasi fikri müsavat uğrundaki mücadelelerden doğmuştur. Bu anlamda demokratik düşüncelerin ilk hareket noktası, müsavat fikrine dayanmaktadır. Ancak eski medeniyetler modern demokrasinin aldığı manadaki müsavat fikrine hiçbir zaman erişememişlerdir. Başgil’e göre demokrasiye temel teşkil eden müsavat “*ne avamdan kimselerin anladığı gibi riyazi ve mutlak ne komünistlerin istediği gibi iktisadi ne de oligarşilerin tatbik ettiği gibi tesviyeci ve uşaklıkta eşitlik manasında bir müsavattır. Demokrasinin müsavattı, medeni ve siyasi haklarda müsaviliktir.*” (Başgil, 2019: 59,60).

Buna göre vatandaşın müsavatının birincisi, devlet hizmet ve memuriyetlerinde herkesin ehliyet ve şahsiyetine göre layık olduğu muameleyi yapmak; mevki ve nimeti vermektir. İkincisi, vatandaşın emniyet ve kanundan adalet beklemeye müsavi surette hakkı vardır. Bu haklarının teminatı olarak da demokraside kanunlar, halkın müşterek aklının ve serbest rey ve rızalarının sonucudur. Nihai olarak tatbik edilecek kanunlar herkes için umumi ve müsavidir (Başgil, 2019: 59-64).

Demokrasinin dayandığı ahlaki temellerden bir diğeri de adalettir. Bu rejimin cemiyet nizamı “*adalet devletin temelidir*” hakikatine dayanmaktadır. Demokrasi felsefesinde hürriyet ve müsavat, adaletin yerine gelmesinin vasıtası ve şartıdır. Demokrasi inancında, hürriyetsiz adalet, salt yalandan ibarettir. Çünkü devlet eliyle adalet, vatandaşın hak ettiği mükâfat veya cezayı layıkıyla vermektir. Bunun için ise başta vatandaşın kendi fiil ve hareketlerinin sahibi ve mesulü olması

gerekir ki bu da devlet muhiti içinde hür olmasına bağlıdır. Yine demokrasi inancında müsavat olmayan yerde adalet yoktur. Çünkü demokrasinin müsavatı hukuki olup kanun önünde eşit olmayı ifade eder. Bu manadaki müsavat ise adaletin kendisidir. Adaletin en büyük tezahürü ise müsavatı maddi ve iktisadi sahaya taşırmamasıdır. Zira insanların haiz oldukları kuvvet, kabiliyet, hizmet ve liyakat bir değildir. Bu hususta bir eşitlik iddiası ise daha büyük bir adaletsizliği teşkil etmektedir (Başgil, 2019: 90,91).

Sonuç olarak Başgil'in düşüncesinde demokrasi rejimi, hürriyet ve müsavat temelleri üzerinde yükselen bir adalet rejimidir. Bu yönüyle rejim her insana eşit imkânlar dâhilinde umduğu saadet idealini yaşama fırsatını mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla demokrasi rejiminin belki de en önemli noktası şudur ki insanlığın hakkı olan emniyetli, huzurlu, şerefli yaşama isteğini hiçbir imtiyaz gözetmeksizin bütün insanlığa sunmasıdır. Başgil'de demokrasi, hak ve özgürlüklerin en adil şekilde kullanıldığı ve güvence altına alındığı bir sistemdir. Onu diğer rejimlerden ayıran esas da bu hakları, hukuki teminat altına almasıdır. Ayrıca rejimin bir zihniyet ve bir terbiye olması bakımından ruhlarda nizam ve disiplini temin ederek herkese içtimai hayatta huzur ve emniyet doğurmaktadır.

5.2.3. Demokrasi ve Sosyal Adalet

Dünyaya gelen her bireyin insanca yaşama hakkı vardır. Bunun için ise birçok şeye muhtaçtır. Muhtaç olduğu şeylerden bir tanesi de maddi varlığını devam ettirmesi bakımından zaruri olan iktisadi faktördür. Fakat toplum içinde yaşayan her bireyin yaşam koşulları birbirinden farklıdır. Bazıları açlık ve sefaletle mücadele etmektedir. İşte bireyin bu iktisadi ve içtimai sahada karşılaştığı güçlüğü üstesinden gelmesine yardımcı olacak olan yol sosyal adalet yoludur. Sosyal adalet toplum içindeki her bireyin geçinir olmasının adıdır.

Başgil'e göre sosyal adalet, *“cemiyyetlerdeki yoksul ve mahrumların kaderi üzerine eğilmek ve yoksul kuvvetleri istismara mâni olmak”* demektir. Bunu gerçekleştirecek yegâne rejim de demokrasidir. Demokrasi bireyin refah içinde yaşama arzusunun hakkaniyet prensibi ile ele almaktadır. Demokrasinin sosyal adaleti, herkesin haline göre refah temin etmektir. Bu da gösteriyor ki demokrasi yalnızca kuru bir siyasi rejimden ibaret değildir. Aynı zamanda iktisadi hayata ve sosyal adalete de el uzatmaktadır. Bunu da en insani yoldan gerçekleştirmektedir (Başgil, 2007: 37,38).

Fakat demokrasi başlarda yalnızca bir siyasi rejim ve hükümet şekli olarak kalarak iktisadi ve içtimai sahaya geçememiştir. Siyasi demokrasinin içtimai demokrasiye geçişi on dokuzuncu asrın ortalarında olmuştur. Bu asırda yaşanan gelişmeler sosyal adalet davası ile birlikte sosyalizm hareketlerini de doğurmuştur. Doğan Fransız ve Alman sosyalizm hareketleri, sosyal adalet fikrini geniş çapta yayılmasına ve umumileşmesine sağlamıştır (Başgil, 2007: 41,42).

Demokrasinin sosyal adalet fikrini ele alması ilk olarak 1871 harbinden sonra Alman Başvekili Bismarck'ın girişimiyle gerçekleşmiştir. Fakat sosyal adalet davasının esas ele alınması birinci dünya harbinden sonra olmuştur. 1940'lı yıllarda ise içtimai sahalarda atılan dev adımlarla batı demokrasilerinde yoksulluk büyük oranda kalkmıştır (Başgil, 2007: 43).

Oysa bizde sosyal adaletin tatbikatı eksik kalmıştır. Bunun sorumlusu olarak da demokrasi rejimi görülmüştür. Özellikle bu dönem Türkiye'yi etkisi altına alan sosyalizm hareketleri, sosyal adalet davasında bir ümit kaynağı olmuştur. Ancak ümidini ihtilalci ve bölüşmeci sosyalizme dayandıranlara Başgil'in eleştirisi sert olmuştur. O bu konuda şunları söylemektedir (Başgil, 2007: 47): *“Bizde bir zamandan beri sosyalizmden bahsetmek moda oldu. Seneler boyunca yığılan idaresizlik, beceriksizlik ve israflar rejime yani demokrasiye yükletilmek isteniyor. Sanki akla sığmaz yolsuzlukların ve devlet idaresindeki suiistimal ve israfların mesulü rejimdir. Fakat rejim nihayet bir makinedir. Onu çeviren ve işleten de insan eli ve iradesidir. Demokrasi bir sosyal adalet rejimi olarak kudretini ispat etmiştir. Amerika'yı bir tarafa bırakalım. Eski dünyanın garp memleketlerine bakalım. Bu memlekette insan eli ve iradesinin demokrasi makinesini nasıl işlettiğini, hürriyet içinde sosyal adaleti nasıl gerçekleştirdiğini görelim. Biz işletemiyorsak kabahat makinede değil bizdedir.”*

Başgil daha sonra rejimin bizde neden kök tutmadığını ise şöyle anlatmaktadır (Başgil, 2007: 48): *“Biz her şeyi şımarık çocuklar gibi, çabuk eskitip yıpratıyoruz. Kullanmayı ve kıymeti bilmiyoruz. Meşrutiyet rejiminin İngiltere'de sekiz yüz senelik bir hayatı var. Biz ise bu rejimi on senede çürütüp paçavraya çevirdik. Cumhuriyetin Amerika'da yüz seksen senelik ömrü var. Demokrasinin garpte iki asırlık tarihi var. Bizde rejimler, sistemler kovalamaca oynuyor. Daldan dala, yuvadan yuvaya konuyor ve görmedik çocuklar gibi her şeye el uzatıyoruz. Her konuştuğumuz yuvayı da çabucak oturulmaz hale koyuyoruz. Elli senede dört rejim denedik ve hepsini vaktinden evvel çürüttük.”*

Sonuç olarak Başgil'e göre muvaffak olamayışımızın nedeni rejimler değil bizim devlet idaremizdir. Bu noktada garp demokrasilerin başarıları bizim için önemli örnekler oluşturmaktadır.

5.3. Hürriyet Nedir?

Hürriyet kavramı, düşünce tarihi boyunca neredeyse bütün düşünürler tarafından ele alınmış, üzerinde konuşulmuş ve tartışılmıştır. Bundandır ki kavramın çeşitli ve farklı anlamlarının bulunması, onun hakkında kesin ve mutlak bir tanımın yapılabilmesini zorlaştırmaktadır. Ancak yine de bugün hürriyet kavramına bakacak olursak en yaygın anlamıyla 'özgür irade' biçiminde anlaşılmaktadır. Oysa kavram bu anlamıyla eksik ve yetersizdir. Çünkü diğer birçok kavram gibi hürriyet de çeşitli problemler taşımaktadır.

Hürriyet kelimesi, zamana ve medeniyetlere göre renk ve mana değiştirmektedir. Bu nedenle muhtelif disiplinlerde, devletlerde, medeniyetlerde ve pratik uygulamalara göre farklı tanımlar

ortaya çıkmaktadır. Eski çağ toplumlarında hürriyet, köle olmayan anlamına gelmektedir. Çünkü bu toplumlarda insanlar hürler ve köleler olarak ikiye ayrılmıştır. Köleler, hiçbir hakkı olmayan, hürlerin mülkiyeti ve tasarrufu altında yaşayan kimselerdir. Dolayısıyla hürriyet burada köleliğin tam zıddı olarak anlam kazanmıştır. Günümüzde ise kölelik tarihe karışmış ve bu bakımdan hürriyet de yeni bir anlam kazanarak hedef değiştirmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki bu değişiklik yalnızca şekil itibariyle olup mahiyet bakımından aynıdır. Buna göre hürriyet eski devirlerde kula kul olmamak ise bugün de istibdat rejimlerinin esiri olmamaktır. Nihayetinde birey için hürriyet, modern köleliğin kalkması, tahakküm ve tasalluta dayanan idarelerin yıkılmasıdır (Başgil, 2019: 66).

Fert ve cemiyet hayatının ana problemlerinden olan hürriyet meselesi, çeşitli ilimlerin de doğrudan veya dolaylı olarak konusu olmuş ve farklı şekillerde tarif edilmiştir. Hukuki manasıyla hürriyet, Fransızların 1791 anayasasında yer aldığı tarifıyla, yapılacak veya yapılmayacak bir fiilde kanunu referans almaktır. Bizim anayasamızda hürriyet, başkasının hakkını ihlal etmeden istediğini yapabilmektir. Hürriyetin sınırını ise kanun belirler. Siyasi ilimlerde hürriyet, vatandaşların hükümet heyetini rey ve rızasıyla seçmesi ve seçilen heyetin de efkârı ammenin istediği biçimde hareket etmesidir. İktisadi ilimlerde hürriyet, hükümetin iktisadi hayat ve teşebbüs sahasındaki gelişmelere herhangi bir şahıs ve zümre hesabına çıkar gözetmeksizin engel olmamasıdır. Ahlaki manada hürriyet, vicdan muhakemesine sahip olmaktır (Başgil, 2019: 67).

Başgil'e göre hürriyet, *“çok kere sanıldığı gibi yalnız muayyen bir siyasi hayat ve cemiyet rejimini ifade etmez; hem de başkalarını düşünme be başkalarına bağlanma terbiyesiyle bezenmiş bir ruh ve bir hayat alıştı ve anlayışı”* ifade eder. Bununla birlikte Başgil'de hürriyet, özellikle her şeyden evvel, ferdin insan oluşunun hakkıdır. Ona göre bu haklar kanuni ve insani olmak üzere iki şekildedir. İlk olarak kanundan doğan haklara baktığımızda bunlar toplumsal ilişkileri düzenlemek amacıyla belirlenmiş haklardır. Birey kanunların verdiği olanaklara göre belli koşullarda haklarını yürütebilmektedir. Hakların verilmesi, alınması, genişletilmesi veya daraltılması zaman, ihtiyaç, icap ve toplumsal münasebetler dâhilinde değişiklik gösterebilmektedir. İkinci olarak insanlık sıfat ve şerefinden doğan haklara baktığımızda bunlar bireyin bir benlik olması itibariyle sahip olduğu ayrıcalıklardır. En başta da hürriyet ve emniyet içinde yaşama, arzuladığı saadeti serbestçe arama hakkıdır. “Ferdî”, “tabîî” ya da “insan hakları” dediğimiz bu haklar, insanlık cevherinden gelmektedir. Kanun koyucular ise bu hakları yalnızca tanzim etmekle görevlidir. Başka hiçbir şekilde bunlara dokunamazlar. Dolayısıyla Başgil'in ifadesiyle *“Modern hürriyet, yalnız vatandaşlar arasındaki münasebetlere değil, aynı zamanda ve bilhassa vatandaşlarla hükümet edenler arasındaki münasebetlere ait bir hakkaniyet ve bir muvazene ifade eden bir fikirdir.”* (Başgil, 2019: 68).

Başgil, insan hakkı olarak hürriyet veya modern hürriyet dediğimiz fikrin oluşması, gerçekleşmesi ve bir siyasi rejim halini almasının, bir buçuk asırlık bir hadise olduğunu

söylemektedir. Ona göre eski medeniyetler böyle bir modern hürriyeti düşünmemiş ve tatmamıştır. Demokrasinin beşiği sayılan eski Atina’da dahi insanlar bugünkü medeni insanlığın anladığı manada hür insan olamamışlardır. Burada köle sahibinin, sahibi de resmi otoritenin baskısı altında yaşamıştır. Yani eski medeniyetler zincirleme bir tahakküm sistemine dayanmışlardır (Başgil, 2019: 69,71).

Tahakküm sistemi eski devirlerden kalma geri ve köhne bir cemiyet sistemi ve hükümet usulüdür. Dolayısıyla vatandaş hürriyeti, devlet karşısında bir kıymeti ifade etmez. Vatandaşa tanınan hak ve hürriyet hükümetin verdiği ve belirlediği kadardır. Çünkü burada halk, devletçe tanınmış resmi din, fikir ve kanaatlere bağlıdır. Ayrıca bu resmi fikir ve kanaatler hakikat kabul edildiğinden bunun dışında herhangi bir kanaatin beslenilmesi bir cinayet teşkil etmektedir. Nitekim eski filozoflardan Sokrat, Eflatun, Aristo gibi isimlerin gerek yaşadıkların devrin tesirinden kurtulamayıp ferdi devlet karşısında koydukları konum itibarıyla gerekse de zaman zaman sitenin resmi din ve felsefesine uymayan bir kanaat taşıması nedeniyle maruz bırakıldıkları hakaret ve zulümler, eski medeniyete dair önemli örnekler teşkil etmektedir. Sonuç olarak koca filozoflar da dâhil eski devir insanları modern hürriyeti sezmemiş ve resmi otoritenin baskısı altında yaşamışlardır (Başgil, 2019: 71,72).

Modern hürriyeti, insanların en tabii bir hakkı olarak dünyaya ilan eden ilk resmî belgeler, 1787 ‘Amerikan İstiklal Beyannamesi’ ile Fransızların 1789 ‘İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi’dir. Buna rağmen günümüzde modern hürriyet, bir kısım hükümetlerde siyasi bir prensip halini alırken bir kısım hükümetlerde ise hala eski devirlerin istibdat rejimleri devam etmektedir (Başgil, 2019: 69).

İşte Başgil tam da bu hususta modern hürriyetin hükümet rejimlerine dayanan ilişkisini açıklamaktadır. Ona göre modern manasıyla hürriyet *“İnsanın sadece kula kulluk etmekten kurtulması değildir, aynı zamanda haksız kuvvetlere boyun eğmekten, resmiyete bürünmüş keyfi otoritelerin baskısından ve taassupların tahakkümünden kurtulması, özetle insanın kendi benliğinde insanlığını yaşamasıdır.”* Başgil’e göre bu manadaki hürriyetin temeli, Descartes’in *“Düşünüyorum o halde varım”* sözü ve bu sözün daha zirvesi olan Kant’ın *“Gayemi benliğimde taşıyan bir varlığım”* fikrine dayanmaktadır (Başgil, 2019: 75).

Başgil, modern hürriyetin bedeni, fikri ve manevi üç şekil aldığını söyler. Bedeni hürriyet, gelme gitme, çalışma, seyahat etme gibi bedeni hareket ve faaliyet serbestliğidir. Fikri hürriyet, serbestçe düşünme ve düşündüğünü sözlü ve yazılı bir biçimde ifade etme hakkıdır. Manevi hürriyet veya vicdan hürriyeti, herkesin dilediği şekilde dini, felsefi, siyasi, iktisadi bir doktrinin akide ve esaslarını serbestçe benimseme hakkıdır. Başgil, bu hürriyetlerden fert için hayat ve medeniyetin şartı olarak en kıymetli olanın fikir ve vicdan hürriyeti veya düşünme ve inanma hakkı olduğunu belirtir. Çünkü hayat ve medeniyetin gelişimi buna bağlıdır (Başgil, 2019: 79).

Başgil'e göre düşünme aklın, inanma da vicdanın en yüksek birer fonksiyonu olduğundan insan, düşünüp inandığı nispette insanlığı kemal bulur. Düşünme ve inanma hakkı yalnız insana özgü bir imtiyazdır. Dolayısıyla fikir ve vicdan hürriyeti, *“Düşünme ve inanma melekelerin taassup ve tahakküm altında kalmayarak engelsizce işlemesi, herkesin serbestçe düşünüp dilediği ve beğendiği bir kanaate sahip olması demektir. Bütün hak ve hürriyetlerin temeli de budur.”* (Başgil, 2019: 79).

Başgil'e göre öteden beri fikir ve vicdan hürriyetinin en büyük düşmanı taassup olmuştur. Taassup bu hürriyetlere baskı ve tahakküm yoluyla saldırmaktadır. Çünkü baskı sistemlerinin en korktuğu şey fikirlerin yayılmasıdır. Bilinmektedir ki birleşen fikir, görüş ve menfaatler büyüdükçe önünde durulmaz bir kütle kuvveti haline gelmektedir. Bu nedenle istibdat rejimleri yaşamak için düşünen akla ve hür vicdana hücum etmektedir. Başgil'e göre ferdin bu haklarına tahakküm ve tecavüz etmek, onu hayvan derekesine düşürmek, ilmin, ahlakın ve medeniyetin kaynağını kurutmaktır (Başgil, 2019: 76-79).

Oysa Başgil'e göre asıl olanın fikir hürriyetinden korkmak değil, fikir hastalığının ilacını aramak gerektiğidir. Bunu nasıl yapılacağını ise şöyle ifade etmektedir (Başgil, 2019: 77): *“İleri ve aydın insanlara yaraşan şey, ne fikirden korkup yorganı başına çekmek, ne de silaha sarılmaktır; fakat fikri tenkit edip onu fikirle alt etmektir. Fikir zehrinin panzehri, tenkittir yani fikrin zararlı ve hakikate uymayan taraflarını ortaya koymaktır. Ancak tenkitledir ki, çürük ve hasta fikirler düşer, dipsizler batar, hakikate ve gerçeğe uygun olanları ise er geç muzaffer olur ve insanlık bu zaferin gölgesinde yaşar.”*

Görülmektedir ki burada Başgil, sağlam fikirlerin daima muzaffer olacağını belirtmektedir. Bu fikirler arasında da hürriyet fikri ise insanlığı arkasında çekip sürükleyecek en büyük kuvvettir. Bugün buna karşı duracak hiçbir beşerî kuvvet de yoktur. Ona göre insanlık umduğu saadet idealini fikir ve vicdan hürriyetinin gölgesinde arayacaktır ve gerek milletler içi gerek milletler arası huzur ve emniyetin temeli ve teminatı da işte budur (Başgil, 2019: 78).

Başgil, kaynağını ferdin sıfat ve şerefinden alan hürriyetin ifade ve ihtiva ettiği manayı açıkladıktan sonra hürriyet hakkındaki yanlış düşüncelere de bir açıklık getirmiştir. Buna göre hürriyet ne değildir? Sorusuna Başgil'in ilk cevabı; hürriyet ne bir sınıf imtiyazı ne de bir lükstür. Baskı rejim sözcülerine göre hürriyet, eski derebeylik döneminde soylu kişilerin ve nihai olarak da günümüzde zenginlere özgü bir lükstür. Bu lüksün yani hürriyetin yerini bugün devlet otoritesine dayanan siyasi ve iktisadi bir disiplin teşkilatı almalıdır. Çünkü bugün vatandaşlar için başta gelen şey hürriyet değil, maişet derdidir. Maişet endişesinde olan insanlar için yalnız hürriyet değil, ilim sanat medeniyet de lüks şeylerdir. Dolayısıyla açlık ve sefalette ahlak dahi kök tutmaz. Bu nedenle şayet bir memlekette hürriyetin bir sınıf imtiyazından çıkarak umumileşmesi için öncelikle herkesi geçindirecek asgari bir refahın olması gerekir. Başgil'e göre bu görüşün temelinde hürriyete kast ve ihanet olsa da kabul edilebilir bir tarafı da mevcuttur. Ancak bir memlekette ilim, sanat ve

medeniyet de dâhil olmak üzere maddi ve iktisadi hayat şartlarının ortak çıkarlar doğrultusunda düzenlenmesi ve refahın umumileşmesi için tutulacak en emin yol, hürriyet yoludur. Çünkü memleketteki ilim, sanat, medeniyet, servet ve refah insan çalışmasına bağlı olduğundan bu insanların hür ve serbest bir anlayışa sahip olması önceliklidir. Disiplin meselesine gelince de Başgil, cemiyet hayatı için bunun gerekli olduğunu söyler. Fakat bu disiplin insanlarda korku yaratacak baskı ve tahakküm kuvveti ile değil, hür insanların rızalarıyla kurulacak bir nizam olmalıdır (Başgil, 2019: 115-118).

İkinci olarak hürriyet ne değildir? Sorusuna Başgil'in verdiği cevap; hürriyet bağımsızlık ve başboşluk değildir. Hürriyet düşmanı rejimlere göre hürriyet, herkesin dilediği gibi hareket etmesi ve istediğini yapmasıdır. Başgil'e göre bu hürriyet değil, kargaşalığa götüren bir şirretlik ve şımarıklıktır. Çünkü insan toplum içinde yaşayan bir varlık olduğundan maddi ve manevi bin bir çeşit bağla ailesine akrabasına devletine ve milletine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu nedenle bu bağlılık bireye istediğini yapma hususunda hem yazılı hem de yazılı olmayan hukuki bir sınırlama getirir. Birey de fiil ve hareketlerini bu kanunlara uydurma mecburiyetindedir. Başgil'e göre kanunlara bağlandığımız ve riayet ettiğimiz ölçüde medeni bir hürriyete kavuşuruz. Aksi durumunda herkesin baş ve efendi kesildiği bir ortamda kimse hür değil, bir diğerinin esiri olur (Başgil, 2019: 118,120).

Üçüncü olarak hürriyet ne değildir? Sorusuna Başgil'in verdiği cevap; hürriyet, körü körüne kanun esaretine düşmek de değildir. Klasikleşen bir ifadeye göre hürriyet, kanunun yap dediğini yapmak, yapma dediğini yapmamaktır. Bu ifade Yunan düşünür Aristo, Fransız düşünür Montesquieu ve bizde de Ziya Gökalp'in kaleminden dökülmüştür. Başgil'e göre bu görüş tamamıyla yanlış olmasa da eksiktir. Bir memleketteki kanunlar halkın müşterek ihtiyaçlarına cevap veriyorsa şüphe yok ki kanuna itaat vatandaş hürriyetinin temelidir. Fakat her devirde ve her memleketteki kanunlar bu şekilde olmamıştır. Nitekim kendi menfaatlerini yürütmek adına kanun deyip vatandaşlardan itaat isteyen sağcı veya solcu totaliter rejimler de olmuştur. Söz konusu bu durumda 'hürriyet, kanuna itaattir' demek, zulme boyun eğmek demektir. Dolayısıyla Başgil'e göre esas hürriyet, totaliter rejimlerin menfaatlerini ihtiva eden bu kanunlara isyan etmektir. Bunu ise şu sözlerle ifade etmektedir: *"Vazifemi yani kanunların bana emrettiğini, asla gözüm kapalı yapmam. Bilakis, gözlerimi dört açarım. Vazife diye sırtıma yükletilen çuvalın içinde ne olup olmadığını aklımın ve görgümün nuru altında iyice yoklar, sonra yaparım. Çünkü dolap beygiri değilim, fakat insanım..."* (Başgil, 2019: 121).

Totaliter devlet ile bunun tam zıddı olan liberal devlet rejimlerinin vatandaş hürriyetine karşı tutumlarına kısaca bakmakta fayda var. Totaliter devlette yegâne güç, hükümet heyetidir. Bu güç karşısında vatandaşın hiçbir kıymeti yoktur. Hak ve hakikat, yalnızca hükümetin görüşündedir. Bunun dışındaki her hak ve hakikate balta vururlar. Bu rejimlerde otorite silahlı bir tehdit ve tenkil kuvvetine dayanır. Vatandaşlar da bu rejimin birer menfaat ve taassup oyuncağı haline gelir. Kanun ve nizamlar indi ve keyfi görüşün sonucudurlar ve hayata dair bütün maddi ve manevi faaliyetler

bu kanunların kapsamına sokulmaya çalışılır. Bu rejimlerde hak ve hürriyet yalnız hükümet başındaki adamların ve onların menfaat düşkünü şakşakçılarıdır. Vatandaşın hak ve hürriyetine gelince bunlar, bu adamların verdiği ve belirlediği nispettedir (Başgil, 2019: 125).

Liberal devlet ise totaliter devletim tamamıyla zıddındır. Bu rejimde vatandaş ve hükümet arasındaki ilişki bir gaye ve vasıta ilişkisidir. Burada gaye vatandaş, vasıta ise hükümdür. Vasıtanın kıymeti ve meşruiyeti ise gayeye hizmet ettiği ölçüdedir. Yani hem cemiyetin müşterek menfaatlerini başarmak hem de vatandaşlar arasında emniyet ve huzuru temin etmektir. Böylece *“liberal rejimlerde hükümetin faaliyet ve salahiyet sahası ile ferdin hayat sahası ideal bir sınırla birbirinden ayrılır. Hükümet huzur ve emniyet müstahsili kalır. Vatandaş ise servet ve refah, terakki, ilim ve medeniyet müstahsili rolü alır.”* Dolayısıyla hürriyet *“hükümet kuvvet ve faaliyetlerinin yanı başında yer alan hususi ve ferdi bir hayat sahasında vatandaşın maddi ve manevi varlığına ve benliğine sahip olması, şahsının efendisi, fikir ve kanaatlerinin maliki kalıp endişesizce hareket etmesi ve rahatça nefes alması hakkıdır.”* Başgil’e göre bir memlekette vatandaş için siyasi ahlakın başı, ferdin bu hakkını totaliter rejimlere çiğnetmemektir (Başgil, 2019: 126-128).

Liberal devlette ve hürriyet rejiminin mantığında vatandaşın hak ve hürriyetinin sınırını, herkes için eşit ve mecburi kaideler halindeki kanunlar tayin ve tespit eder. Bu kanunlar cemiyetin müşterek ihtiyaçlarına cevap vermek üzere umumun rıza ve muvafakatiyle oluşturulduğundan ferdin hürriyetini daraltmaz. Dolayısıyla bu manadaki kanuna itaat etmek J.J.Rousseau’nun ifade ettiği üzere ferde medeni ve insani bir hürriyet kazandırır. Hükümetin görevi de kanunları hakkaniyet ölçüsü uyarınca tatbik ve icra etmektir (Başgil, 2019: 129,130).

5.4. İnsan Hakları

İnsan, varlığının bir parçası olarak doğuştan sahip olduğu bazı haklara sahiptir. Bu haklar, zamana ve mekâna, insanın içinde bulunduğu şart ve sahip olduğu sığa göre asla değışmeyecek, ortadan kalmayacak ve sona ermeyecek haklarıdır. Çünkü insan, yalnızca insan oluşundan dolayı bu haklara sahiptir. Bunun neticesi olarak da eşit, özgür, onurlu, huzur ve emniyet içinde yaşama, bizzat insanlığının bir imtiyazıdır (Başgil, 2019:319).

Başgil, ‘insan hakları’ tabirinin hukuk tarihinde yeni olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte tabirin ifade ve ihtiva ettiği mana ve fikir de yenidir. Bu fikir zamanla ülkelerin ve milletlerin anayasalarına yerleşmiştir. İlk defa 18.yy’ın sonlarına doğru Amerika ve Fransa’da kopan istiklal ve ihtilal hareketlerini programlaştırmak üzere dönemin siyasi belgelerinde yer almıştır. Türkiye’de ise ilk resmi ifadesini 1839 ‘Gülhane Hattı Hümayun’ da bulmuştur. Daha sonra 1856 ‘Islahat Fermanı’ ve kanuni formülü ile de 1876 ‘Kanuni Esası’de ‘Osmanlıların Hukuku Umumiyesi’ başlığıyla 28 maddelik geniş bir yer bulmuştur. Yine 1920’de Cenevre’de kurulan ‘Milletler Cemiyeti’ de bu gelişmenin tezahürüdür (Başgil, 2019: 297,331).

İnsan hakları fikrinin felsefi kaynaklarına baktığımızda, bu fikir ilk felsefi düşüncelerle beraber doğmuştur. İnsanların, insanlık cevherinden doğmak üzere birtakım haklara sahip olduğu düşüncesi, eski filozoflarda, Müslümanlık ve Hristiyanlık gibi büyük dinlerde mevcuttur. Örneğin Yunan filozof Aristo, hakları kanuni ve tabii olarak ikiye ayırmıştır. Kanuni haklar kanundan, tabii haklar insanlık mahiyetinden doğar. İkisi arasındaki fark; kanuni haklar zamana ve topluma göre değişebilirken tabii haklar, zaman ve mekân içinde değişmeyip ezeli ve evrenseldir. Romalı filozof ve hukukçular (Paulus ve Çıçero gibi) da hakları tabii ve beşerî olarak ikiye ayırmıştır. Büyük dinlerde ise bu ayrımın yerini ‘ilahi kanun’ fikri almıştır. Dinler hukuku, beşerî ve ilahi olarak ikiye ayrılmış ve beşerî kanunların meşruluğu, ilahi kanuna uygun olmasına bağlanmıştır (Başgil, 2019: 301,320,321).

İnsan hakları fikri Aristo’dan sonra yeni bir şekilde 17.yy’da İngiliz filozof J. Locke tarafından ortaya atılmıştır. J. Locke 1690 yılında yayınladığı “Medeni Hükümet Üzerine Deneme” adlı eserinde eskilerin “Tabii hukuk” ve “Tabii kanun” fikirlerini ele alarak bu fikirden halk ve hükümet arasındaki ilişkinin temelini teşkil eden modern hürriyeti ve insan haklarını çıkarmıştır. J. Locke’nin fikrinin güzelliği de burada yatmaktadır. Eski düşünürler, beşerî hukukun üstünde tabii bir hukukun var olduğunu yalnızca ferdin fertle olan münasebetlerinde sezmişlerdir. Yani bir ferdin diğer bir fert/fertlere karşı ortaya koyacak hakkı varken ferdin veya toplumun devlete karşı koyacağı bir hakkı yoktur. İşte J. Locke bu noktada devlet karşısında bireye bir hak, mana ve değer vermektedir. Ona göre insan, insan oluşundan doğan hak ve vazifelere bir bireye karşı sahip olduğu gibi devlete karşı da sahiptir. Bu hak ve vazifeler ise hem bireyler arasında hem de birey- devlet arasında karşılıklıdır. Hakların çiğnenmesi durumunda da kim olursa olsun buna karşı ayaklanıp isyan etmek en mukaddes bir nefsi koruma hakkıdır. Başgil’e göre J. Locke’nin bu ihtilalci fikirlerinin kaynağını, İngiltere Kralı Topraksız Jean’ın imzalayıp yayınlamaya mecbur olduğu, modern hürriyetin ilk resmi teminatı olan 1215 tarihli ‘Büyük Ferman’dır (Başgil, 2019: 323-325).

İnsan hakları fikrinin siyasi kaynaklarına bakacak olursak, J. Locke ile doğmuş olan ihtilalci fikirler J.J. Rousseau ile etkisini göstermiştir. J. Locke, insan hakları konusundaki düşüncelerinin yer aldığı eserini Latince kaleme aldığı için fikirleri dünya çapında yayılamamıştır. Onun inkılapçı fikirleri yıllar sonra Fransız filozof J.J. Rousseau tarafından 1767 yılında “İçtimai Mukavele” başlığı altında yeniden ele alınmıştır. Bu fikirlerin yayılmasıyla birlikte 18.yy’ın sonlarına doğru dünyada ihtilal hareketleri başlamıştır (Başgil, 2019: 327).

İlk ihtilal hareketi, Amerika’da İngiliz Krallığına bağlı kolonilerin merkeze karşı isyan etmesiyle oluşmuştur. Bunun sonucu olarak insan haklarının ilk siyasi kaynağını teşkil eden ‘İstiklal Beyannamesi’ yayınlanmıştır. İkinci ihtilal hareketi, Avrupa’da yaşanmıştır. Fransa’da Louis’ler idaresine karşı halkın ayaklanmasıyla 1789 yılında “İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi” yayınlanmıştır. Bu beyannamelerde kısaca; bütün insanların doğuştan birtakım haklara sahip olduğu, bu hakların başında eşit olma, hür olma, emniyet, mülkiyet ve istibdat

boyunduruğuna karşı isyan etme hakkı geldiği ve devletin ise bu hakları korumakla yükümlü olduğu belirtilmektedir. Böylece daha önce felsefi bir fikir olan insan hakları, hukuki bir prensip kıymeti kazanmıştır. Bununla birlikte tarihe baktığımızda özellikle iki dünya savaşı arasında insanların istibdat rejimlerinin boyunduruğu altına girdikleri görülmektedir. Başgil'e göre bunun üç nedeni bulunmaktadır. Birincisi insan hakları fikrinin bizzat kendi bünyesinde taşıdığı zaaf ve noksanlıktır. İkincisi, bu hakların milletlerarası bir güvencesinin olmaması ve üçüncü olarak, milletlerin hâkimiyet ile ilgili yanlış ve dönemin şartlarına uygun olmayan bir anlayışa sahip olmalarıdır (Başgil, 2019: 328-333).

İnsan hakları doktrininde hak (Başgil, 2019: 303): *“insan için var olma ve yaşama imkânı, insan benliğinin bir imtiyazıdır ve münasebetler hayatına karışan ferdin bedeni, fikri ve manevi kuvvet ve kabiliyetlerini kullanıp fiil ve harekette bulunma iktidar ve salahiyeti”* demektir. Şimdi insanın sıfat ve şerefinden doğan bu haklara kısaca bakalım.

İnsanın ilk hakkı, yaşamaya olan hakkıdır. İnsanın doğumuyla başlayıp ölümüyle biten bu hakkı, bireyin en temel hakkıdır. Çünkü bireyin diğer bütün haklarını kullanabilmesinin vazgeçilmez şartı, yaşama hakkıdır. Bireyin varoluşunun ve fiziki devamlılığının emniyet ve huzur içinde sürdürebilmesinin mesuliyeti evvela anne-babanın daha sonra toprakları üzerinde yaşadığı devletin görevidir. Başgil'e göre devletin ilk ve en esaslı vazifesi bireyin tüm hayatı boyunca bu hakkı temin etmesidir (Başgil, 2019: 303).

İnsanın ikinci hakkı, müsavat hakkıdır. Başgil'e göre *“herkesin beğendiği yoldan giderek gönlünün aradığı ışığı bulmaya, aklının erdiği ve gücünün yettiği kadar çalışıp mesut olmaya müsavi surette hakkı vardır. Bu hak herkes için müsavidir, çünkü insanlık sıfat ve cevheri herkeste müsavi ve saadet ummakla herkes müşterektir.”* Sonuç olarak müsavat hakkı da tıpkı yaşama hakkı gibi insanlık mahiyetinin bir gereği ve insani hayatın bir kanunudur (Başgil, 2019: 304).

İnsanın üçüncü bir hakkı, hürriyet hakkıdır. Başgil'e göre bireyin yaşama hakkında, mesuliyetini üstlenmek şartıyla, hür ve serbest bırakmak ve bu suretle emniyet ve müsavat haklarını 'hürriyet hakkı' ile tamamlamak zaruridir. Çünkü Başgil, hürriyetsiz emniyetin hapisane mahkûmlarından bir farkı olmadığını belirtir. Aynı şekilde hürriyet ve emniyetsiz bir müsavat ise hem sefalette eşitlik hem de müsavat hakkını maddi ve fiili müsavatsızlıklara kurban etmek demektir (Başgil, 2019: 305).

İnsanın dördüncü hakkı, mülk hakkıdır. Başgil'e göre insan için hürriyet ve emniyet içinde yaşamak yeterli değildir. Aynı zamanda insanın, maddi ve hukuki imkân ve vasıtalar üzerinde tasarruf yetkilerine de sahip olması gerekir. Başgil, insanın hür ve serbest bir ortamda çalışıp kazanmasını 'ferdi hürriyet mülkiye' olarak tanımlar. Hürriyet ve mülkiyet hakkı, birbirini gerektiren iki haktır. Çünkü emniyet ve hürriyet gibi mülkiyet hakkı da kaynağını insanın moral benliğinde bulur. Bu bakımdan Başgil, *“Ferdin ilk ve en tabii mülkü kendi varlığı, maddi ve manevi*

benliğidir. Eşya ve toprak mülkiyeti, bu benliğin bir zarfı olmaktan ve genişleyip zenginleşmesinden başka bir şey olmadığını” söyler (Başgil, 2019: 306).

Sonuç olarak insanın maddi ve manevi benliğinin bir imtiyazı olan haklar; emniyet, hürriyet, müsavat ve mülkiyet hakkıdır. Bu haklara “İnsan Hakları” veya “Ferdî Haklar” denilmektedir. Başgil, bu hakların hiçbir imtiyaz gözetmeksizin bütün insanlara ait olması itibarıyla bunlara “Amme Hakları” denildiğini de ifade eder. Bu bakımdan bütün diğer haklar, bu ana haklara bağlanır (Başgil, 2019: 306).

5.5. İnsan Hakları ve Hususî Hayat

İnsan hakları doktrinde birey ve hayat, iki sahaya ayrılmaktadır. Biri ferdin insanlığı ve buna bağlanan hayat ve faaliyetleri ile ‘hususî hayat sahası’, diğeri ferdin vatandaşlığı ve buna bağlı olan münasebetleri ile ‘amme hayatı sahası’ dır. Birey, insan olması sıfatıyla bir akla ve iradeye sahiptir. Dolayısıyla hususî hayat sahasındaki bütün hareket ve faaliyetlerinin salahiyeti ve tasarrufu kendisine aittir. Buradaki tek kanun ve otorite aklı, iradesi ve ahlaki vicdanıdır. Birey, vatandaş olmak sıfatıyla ise amme hayatı sahasına girmektedir. Dolayısıyla bireye ait ana hakların bu sahadaki kullanım biçim ve şartlarını devlet tayin eder. Ancak, içtimai disiplin bahanesiyle bu hakları yok edemez ve dahi ferdin hususî hayat sahasına el uzatamaz. Nitekim insan hakları doktrinde devlet, yalnızca millî hayat ve teşkilatın hukukî bir kadrosudur (Başgil, 2019: 308).

5.5.1. İnsan Hakları ve Devlet Organları

Başgil, insan hakları fikrinin fert ve devlet arasındaki münasebeti üzerinde durarak devletin, ferdin hakları karşısında alacağı konumu belirlemiştir. Bu durum ferdin hak ve hürriyetlerinin korunması açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte devletin hak ve hürriyetleri çiğnemesi durumunda ise insan hakları fikrinin inkılapçı özelliğine dikkat çekmiştir. Başgil bu fikrin özelliğini ve hedefini şu sözlerle açıklamaktadır: *“İnsan hakları fikri yenidir ve hukukî tefekkür tarihinde orijinal ve feyizli bir fasıl açan inkılapçı ve rasyonel adaletçi bir fikirdir. Bu fikrin hedefi doğrudan doğruya devlet omnipotansına hücum etmek ve bunu yıkmak; devlet kuvvetini insan ferdinin “hukuk” ile remizlendirilen manevî kıymet ve şerefiyle hudutlamak; insan varlığını hukukî nizamın hem merkezi ve mihveri hem de ideal kaynağı yapmaktır.”* Başka bir ifadeyle *“İnsan hakları fikri, fert ile devlet arasındaki münasebetleri hedef alır ve devlet salahiyetlerinin ferde karşı birer ideal sınırını teşkil eder.”* (Başgil, 2019: 298,310).

Başgil’e göre devlet kuvvetini sınırlamak gerekir. Çünkü nihayetinde devlet, hukukî bir fikir, sosyolojik bir tasavvur ve daha iyisi manevî bir şahıstır. Bu manevî şahsı temsil etmek üzere fizikî şahıslardan oluşan bir heyet bulunmaktadır. Devlet fikri ve kuvveti de bu heyetin veya hükümet adamlarının elindedir. Oysa iktidar ve salahiyet, ehliyetli insanların elinde olacağı gibi ehliyetsiz, ihtiraslı ve menfaat düşkünü kimselerin elinde de olabilmektedir. Bu sebeptendir ki şahısların

kullandıkları iktidar ve gücün, eşkıya kuvveti ve iktidarına benzememesi için bunlara makul bir ölçü vermek gerekir. Zira ölçüsüz ve hudutsuz bir güç, baskı ve tahakküm yoluna sapacağı aşıkârdır. Böyle bir ortamda ise ferdin hak ve hürriyetinden, emniyet ve huzurundan bir teminat kalmaz (Başgil, 2019: 298,299).

İnsan hakları, devlet dediğimiz içtimai organizmanın bütün faaliyet organlarını hudutlar. Bunlar: millet meclisi, hükümet ve idare, mahkemelerdir. Ancak özellikle kanun koyma salahiyetini elinde tutan millet meclisini hudutlar. Nihayetinde devletin bütün organları faaliyetlerini tatbik ederken kanunlardan güç alır (Başgil, 2019: 311).

Başgil, eskiden en tehlikeli organ hükümet olarak görülse de bugün en tehlikeli organ hükümet değil, meclis olduğunu belirtir. Çünkü günümüzde vatandaşın hak ve hürriyetleri üzerinde tasarruf eden tek makam ve organ millet meclisidir. Dolayısıyla sınırlanması gereken makam da budur. Bu makamı yıkmak, durdurmak veya sınırlamak açısından Başgil, modern devrin insan haklarının orijinal ve inkılapçı bir mahiyet aldığını belirtir. Buna ek olarak şunları söylemektedir: *“insan hakları sanılacağı gibi kuru ve öksüz birer inançtan ibaret değildir; bilakis muasır devrin en kuvvetli birer içtimai ve ahlaki emperatifidir.”* (Başgil, 2019: 314).

5.6. Hak ve Hürriyetin Teminatı

Başgil’e göre bir memlekette hak ve hürriyetin ilk kalesi demokrasidir. Demokrasi dışındaki diğer rejimlerde şayet vatandaş için bir hak ve hürriyet varsa bu, hükümet adamlarının ferde ihsanıdır. Yani bu rejimlerde vatandaş hak ve hürriyetin hukuki bir teminatı yoktur. Bu teminatı ancak demokrasi rejiminde bulmak mümkündür. Bu nedenledir ki insanlık daha önceki rejimlerden ders alarak iktidarı millileştirme yoluna gitmiştir (Başgil, 1960: 56).

Demokraside hak ve hürriyet, iki şekilde teminat altına alınır. Bunlar: hukuki ve ahlakidir. Demokrasideki hak ve hürriyetin hukuki teminatına baktığımızda Başgil’e göre bu hukuki tedbiri ve teminatı her şeyden önce anayasada aramak gerekir. Çünkü fiiliyatta bir ülkenin hükümet gidişini ve idare usulünü tayin ve tesis eden temel kanun, anayasadır. Bu kanunlar milletin fikir ve kanaatlerinin ürünü olduğundan kanuna itaat etmek, hürriyettir ve kanun hâkimiyeti hak ve hürriyetin en kuvvetli teminatıdır. Bu hususta alınacak tedbirler şunlardır (Başgil, 1960: 80, 2019: 132):

- a) İlk tedbir, hak ile kanun kavramlarını birbirinden ayırmak ve hakkı kanuna değil, kanunu hakka tabi kılmaktır. Bunun için ise, kanuni hakların üstünde insanlık sıfat ve şerefinden doğma olan birtakım hakların olduğunu kabul edilmeli ve bu haklar halk ve hükümet münasebetlerinin temel prensipleri şeklinde anayasanın başına yazılmalıdır.
- b) İkinci tedbir, kanunlar arasında kesin bir kuvvet ve kıymet kademeleşmesi tesis etmek ve anayasayı kanunların kanunu mevkiine çıkarmak gelir. Başgil’e göre bu tedbir faydalı ve

gerekli olmakla beraber, yapılacak bir hükümet darbesinde hakka riayet etme noktasında yetersiz kalmaktadır.

- c) Üçüncü tedbir, çift meclis usulüdür. Buna göre kanun koyma yetkisi çift meclisli bir parlamentoya verilmelidir. Bunun için ise, azası ehliyet ve ihtisas şartına tabi olmayan tek meclisin yanında, bütün meclisin azası yüksek ehliyet ve vukuf sahiplerinden seçilmiş ikinci bir meclis kurulmalı ve kanunlar, halk meclisinde halk akliseliminin, mütehassıslar meclisinde bilgi ve ehliyetin ışıǵı altında müzakere ve kabul edilmelidir.
- d) Dördüncü tedbir, referandum usulüdür. Bu usulde kanunlar, seçmenlerin reyine sunularak ekseriyetle kabul edilmesidir.

Başgil'e göre demokratik rejimlerde başvuru bu hukuki tedbirler her ne kadar faydalı ve lazım olsa da hak ve hürriyetin korunması hususunda kesin ve yeterli birer teminat değildir. O bu teminatı, hukuki ve siyasi tedbirlerden ziyade, o memleket insanlarının gönlündeki hürriyet sevgisinde ve hakkaniyet duygusunda aramak gerektiğini söylemektedir. Yani burada dikkat çektiği nokta ahlaki teminattır.

Başgil özellikle hak ve hürriyetin ahlaki teminatı üzerinde durur ve bunu her şeyden önce insanların ruhlarında, medeni cesaret ve ahlaki terbiyelerinde aramak gerektiğini belirtir. Başgil'e göre bu cesaret ve terbiyenin esası şudur (Başgil, 1960: 79): *“Vatandaş, evvela kendisi hak şuuruna ve hürriyet sevgisine sahip olacak, hakkı duyacak ve hürriyeti medeni insanlığın yegâne yaşama ve yükselme yolu olarak sevecektir. Sonra da muktedir ise eliyle ve kolu ile değilse diliyle ve kalemiyle, buna da muktedir değilse haksızdan nefret edip yüz çevirmek suretiyle hakkı ve hürriyeti, kime karşı olursa olsun, korkmayarak müdafaa edecektir.”*

Gerçekte demokrasi, bu ahlaki terbiyeyi alan milletlerin hükümet rejimidir. Bu ahlaki terbiyeye sahip olmayan ülkelerde, hakkın ve hürriyetin ahlaki teminatı olmadığından demokrasi rejiminin işlemesine imkân yoktur. Böyle bir demokrasi ise yalnızca şekilden ibaret olduğu için ekseriyetle halkın menfaatlerinden ziyade bir şahsın veya sınıfın menfaatlerine hizmet eder. Söz konusu olan bu rejime ise demokrasi değil, “Mediocratie” (aşağılık rejimi) ve “Demagogie” (şarlatanlık ve sahtekârlık idaresi) denir. Bununla birlikte Başgil, demokrasi terbiyesinin ahlaki şuurunun bizde hala kökleşip umumileşmediğini de belirtir. Dolayısıyla bu sebeptir ki memleketimizde hak ve hürriyetin kalesi olan demokrasi rejiminin temel tutmamasının başlıca sebebi de budur (Başgil, 1960: 80).

Başgil daha sonra hak ve hürriyete tecavüz edilmesi durumu karşısında vatandaşın teminatının ne olduğu üzerinde durmuştur. Buna göre, hakka el uzatan hususi bir şahıs ise, hakkına tecavüz edilen kimse mahkemeye müracaat eder ve devlet kuvvetiyle hakkını geri alır. Hakka el uzatan resmi bir şahıs veya otorite ise, zalimden hâkime, hâkimden hükümete şikâyet edilebilir. Hakka el uzatan bizzat hakkı korumayla mükellef olan hükümet veya millet meclisi ise, bu durumda normal hukuk aciz kalır ve içtimai sulh için gayet tehlikeli olan “ihtilal hukuku” ortaya çıkar. İhtilal

hukuku özünü, “zulme karşı mukavemet ve isyan hakkı” ile “meşru müdafaa hakkı” gibi bireyin, insanlık sıfat ve şerefinden doğan iki ana haktan almaktadır. Bu iki hak, bireyin ‘Emniyet Hakkı’nın devamı ve bir başka şekilde ifade edilmesinden ibarettir. Ayrıca “zulme karşı mukavemet ve isyan hakkı”, İngiliz filozof J. Locke’dan bu yana birçok hukukçu filozof tarafından insan haklarının son, kati ve fiili teminatı olarak kabul edilmiştir (Başgil, 2019: 315,318).

5.7. Din Nedir?

Din olgusu, insanla beraber var olmuş ve tarihin bütün devirlerinde ve toplumlarında varlığını sürdürmüştür. Çünkü din duygusu, insanın doğuştan getirdiği bir duygudur. Bu nedenle her devirde insanlar din ve maneviyat kuvvetine ihtiyaç duymuş ve bunu karşılamak adına kutsallık ve yücelik attettikleri varlıklara bağlanmışlardır.

Başgil’e göre din: “Her şeyden evvel, ruhumuzla sezdiğimiz ve akl-ı selim ile düşünüp, kabul ettiğimiz ilahi bir kanundur. İnsan bu kanunu, yüksek san’at, ahlak ve insanlık duygusu gibi, fakat daha ince ve daha yüce bir duygu olarak sezer; aklı ile muhakeme edip, kabul ve tasdik eder. Din, insan ruhunun bu en temiz mektebi, hayvanlıktan sıyrılıp, yükselen insan zekâsının hiç durmadan aradığı evveli illet’ in (=premiere cause) en tatmin edici izahıdır. “Nereden geliyor, nereye gidiyoruz” sorusunun şaşmaz cevabıdır; yok olmaktan hiçliğin karanlığına gömülüp, gitmekten ürperen insan içinin ışığı; ümit ve imkânların tükenip söndüğü yerden başlayan ümit ve imkân yolu; ilaçların dindiremediği acıların ilacı; harap gönüllerin şenliği; iyilik, adalet, feragat, sadakat, fazilet, samimiyet kaynağı; insan vicdanında yaşayan inanma ihtiyacının en parlak ve berrak neticesidir.” (Başgil, 2017b: 70).

İnsan evvela duyan, sonra düşünen, dileyen ve nihayet inanan bir varlıktır. Bunun içindir ki düşünen insan, kendi varlığı başta olmak üzere evrendeki varlıkları ve hadiseleri ele alır ve var olanların en temel niteliklerini bilmeye çalışır. Bunun dışında duyu ötesinde bir varlığın olup olmadığını da bilme ihtiyacındadır. Din insandaki bu bilme ve inanma ihtiyacına ışık tutmaktadır. Fakat din yalnızca bu demek değildir; bundan daha başka ve daha fazlasını ifade etmektedir. Din köklerini ferden insan oluşundan alan ruhi ve deruni bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç, bir taraftan akıl gücü ile hem eşya hem de ilahi hakikatleri sezen; bir taraftan da bu sezış karşısında kendi acz ve fakrını anlayan insandaki bunalımdan doğmaktadır. Din insanoğlunun bu deruni ve gönül dünyasına hitap etmektedir (Başgil, 2017b: 71,80).

Başgil din ahlakîyatının kuvveti ve içtimai hayat için yeri doldurulamaz bir faydası ve müspet bir rolünün olduğunu belirtmektedir. Din fert için en kuvvetli bir manevi metanet ve iyilik, güzellik, doğruluk, fazilet, feragat, fedakârlık gibi yüksek insanlık seciyelerinin kaynağıdır. Başka bir ifadeyle dinin beşerî manası ve en üstün gayesi ferdi, büyük insanlık idealine yükseltmesidir. Bu gaye aynı zamanda cemiyet için devamlı ve istikrarlı bir sulh ve sükûnu da doğurmaktadır. Çünkü Allah sevgisine dayanan din ahlakîyatı, “insan gönlüne yerleştirdiği yarın ki hayata ait

mükâfat ümidi ve mücazat korkusu ile her çeşit şerrin ve kötülüğün başı olan şehvet ve ihtiras şeytanını zincire vurmuştur.” (Başgil, 2017b: 89). İşte din, türlü kötülüklerin anası, insan ihtiraslarını frenleyen manevi bir kuvvet olması bakımından yalnız fert için değil hem de içtimai hayat için bir ahlak esası teşkil etmektedir.

Buna mukabil inanmayan veya din terbiyesi ve Allah sevgisinden mahrum olan insanlar için, bunlara maddeciler de denilebilir, tek hakikat ve kuvvet maddedir. Bunun dışında bir manevi kuvvet ve hakikat yoktur. Bunlara göre hayatın mana ve gayesi yeme içme, zevk ve sefadan ibarettir. İnsanın bu yüzü ise karanlık ve kötümserdir. Çünkü insanoğlunun arzu ve ihtirasları sınırsızdır. Bu emellere ulaşma çabası, fert ve cemiyet hayatını alt üst edecek hırs, kıskançlık, intikam, zulüm gibi her çeşit kötülük çamuruna saplanmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Kısacası maddecilik zehri, insanda insanlık seciyelerini silmektedir. Bu durum ise cemiyetler için feci bir felaketin başlangıcıdır.

5.8. Din Hürriyeti

Din yalnızca inançsal bir olgu değildir. Din, aynı zamanda emir ve yasaklar ihtiva eden ameli bir hayat yoludur. Bu anlamda din mefhumu, unsur ve esasları itibarıyla evvela iman sonra da sonra da ameldir. İnsan, hakikat kabul ettiği tasavvurun akidelerine inanmakla beraber onu benimser ve ona gönlüyle bağlanır. Bu inanç sayesinde imanlı insan, dinin emrettiği tarz ve şekilde hareket etmeyi vicdani bir yükümlülük olarak görür. Nitekim dini herhangi bir felsefi inançtan ayıran fark da budur. Yani imanın amele dayanmasıdır (Başgil, 2017b: 95,102).

Şu hâlde din hürriyeti evvela iman hürriyetidir. İman hürriyeti “*ferdin resmi veya gayri resmi hiçbir tazyike, tesir, tehdit ve tedhişe uğramaksızın dilediği ve beğendiği bir dinin akidelerine serbestçe inanması ve bunları benimseyerek vicdanına mal edebilmesi*” demektir. Din hürriyeti ise “*ferdin akidelerini benimsediği dinde emredilen vazifeleri, dinin kendi lisaniyla naslar, örf ve içtihatlarla yerleşmiş usul ve adabı dairesinde, resmi veya sivil hiçbir tazyike, tesir, tehdit ve tedhişe uğramaksızın serbestçe ifa edip yerine getirebilmesi yahut iki kelime ile amel hürriyeti*” demektir (Başgil, 2017b: 107,108).

Din hürriyeti prensibinden fert için birtakım haklar doğmaktadır. Bunlar; inanma hakkı, ibadet ve dua hakkı, talim ve tedris, neşir ve telkin hakkı; son olarak dinin emrettiği şekilde hareket etme, ferdi ve içtimai ahlak ile bezenme hakkıdır (Başgil, 2017b: 108).

a) **İnanma Hakkı:** İnanma, ruhi bir melekedir. İnsan yapısından doğan bu hak, manevi varlığın devamı açısından ruhi bir ihtiyacın ifadesidir. Aynı zamanda da vicdanımızın hakkıdır. Bu nedenle bu hakka, “vicdan hürriyeti” de denir. Ancak vicdan hürriyetini, din hürriyeti ile karıştırmamak gerekir. İkisi arasında genel bir husus farkı vardır. Biri ferdin manevi hayatına ait umumi bir serbestliktir. Yani ferdin dilediği ve beğendiği herhangi bir dini, felsefi, siyasi ve iktisadi akide ve kanaat taşıma serbestliğidir. Bu bakımdan daha geniştir. Diğer bu umumiyet içinde

muayyen ve hususi bir serbestlik şeklidir. Örneğin; herhangi bir dine inanıp bağlanmak ve bu inancın gereğini yerine getirmektir. Bu ikisinden ilkinde vicdan hürriyeti, ikincisine din hürriyeti denilmektedir (Başgil, 2007: 109, 2017b: 108).

b) **İbadet ve Dua Hakkı:** Tıpkı inanma hakkı gibi ferdin mensup olduğu dinin, ayin ve ibadetlerini o dince kabul edilmiş usul ve adap üzere serbestçe yapma hakkı da vardır. Dini amellerin başında takdis vazifesi gelmektedir ki bu da mahlûkun halikına karşı olan ibadet, dua ve münacat şeklini alır. İnsan ibadet ve dua ile iman ettiği ve sevdiği halikına yakınlaşır ve bu sayede manevi bir duygu ve kuvvette ulaşır. Fertteki iç disiplin, iç huzur ve sekînet, metanet, kendi nefesine ve başkalarına karşı mesuliyet duygusunun sırrı din ve maneviyattan inkişaf etmektedir (Başgil, 2017b: 110-114).

Başgil, bir memleket için felaketlerin en büyüğü din duygusu ve Allah şuurunu kaybetmek olduğunu söyler. Ona göre “*bu duygu ve şuuru kaybeden bir millet her nevi idealden de mahrum kalır. İdealden mahrum bir millet ise hayat yolunda istikametini kaybeder ve nereye gideceğini bilmeyen bir şaşkına döner.*” Çünkü böylesi cemiyetlerde maneviyat ve mesuliyet duygusu olmadığından ferdi ve içtimai şekliyle bütün ahlak düşmekte ve her çeşit kötü ve iğrenç işlere girişilmektedir (Başgil, 2017b: 115).

c) **Talim ve Tedris, Neşir ve Telkin hakkı:** Bu hakka “dine hizmet” vazifesi de diyebiliriz. İslamiyet’te “neşr-i din” ve “ila-yi kelimetullah” tabiriyle ifade edilmektedir. Bir dindar için mensup olduğu dinin akide ve esaslarını okutup öğretmek ve bunları etrafa yaymak, bu suretle de himaye ve müdafaa etmek, inandığı Allah katında en mukaddes amellerden biridir. Dine hizmet vazifesi fert için ayrıca din hürriyetinden doğan bir haktır. Çünkü insani bir ihtiyaçtır. Zira fert, bildiği hakikatleri öğretme ihtiyacındadır. Bu aynı zamanda dindar bir kimsenin nazarında diğer fertlere karşı insanlık borcunu ifa etmektir (Başgil, 2017b: 118-132).

Başgil, talim ve tedris ve buna ait neşriyatın dini bakımdan dini yaşatmak, ferdi ve içtimai ahlak bakımdan ise faydalı bilgiler sağladığını söylemektedir. Ancak en temelde maneviyat ihtiyacını karşılamaktadır.

d) **Dinin Emirlerini Yerine Getirme Hakkı:** Din hürriyetinden doğan bir diğer hak da dinin emirlerini yerine getirme hakkıdır. Din hayata dair hareket ve faaliyet kuralları ihtiva etmektedir. Dindar bir kimse için bu kurallara itaat etmek, mukaddes bir vazifedir. Dinin emirlerini yerine getirme vazifesinde ferdin serbest bırakılmaya hakkı vardır. Nitekim din ve vicdan hürriyeti anayasa ve insan hakları beyannamesiyle ferde tanınmış bir hak olarak yerini almıştır (Başgil, 2017b: 134).

O halde din, iman başta olmak üzere ibadet, talim ve tedriste, neşir ve telkin, emir ve yasaklar ihtiva eden ve bu suretle ferde muayyen bir hayat yolu gösteren ilahi bir kanundur.

5.9. Din Hürriyeti ve Bundan Doğan Hakların Hudutlanması Meselesi

Cemiyet içinde yaşayan dindar bir kimse için iki türlü vazife ve mecburiyet vardır. Bunlardan biri dinidir ve bundan doğan mecburiyet manevidir. Diğeri de “vatandaş” olmak sıfatıyla medenidir ve bundan doğan mecburiyet ise hukukidir. Daha basit bir ifadeyle dindar fert, dindar olmak sıfatıyla bir dine, vatandaş olmak sıfatıyla da muayyen bir devlete tabiidir. Fert bu iki müessesenin hayat ve cemiyet için koyduğu emir ve yasaklara sahip olduğu sıfatlar itibariyle mesuldür. Ferdin bu mesuliyeti veya vazife ve mecburiyeti bazen teklik bazen de ikilik arz etmektedir. Örneğin; din ve devlet barışık olduğu zaman her iki müessesenin emir ve yasakları da bir olmaktadır. Bu nedenle ferdin ikisinde birine tabi olması, doğal olarak diğeri de tabi olması anlamına gelmektedir. Çünkü vazife ve mecburiyetler birdir. Fakat din ve devlet ayrıldığı zaman her iki müessesenin kendine özgü emir ve yasakları olacaktır. Bundan sebep fert için vazife ve mecburiyetler de bir ikilik arz edecektir. İşte bizim üzerinde duracağımız nokta burasıdır. Bugün din ve devlet birbirinden ayrılmış vaziyettedir. Bununla beraber daima bir mücadele içindelerdir. Dolayısıyla esas mesele şu ki; bu mücadele ve ayrılığı bitirmek ve dahası içtima huzur ve emniyeti sağlamak adına din hürriyeti ve bundan doğan haklar hudutlanabilir mi? (Başgil, 2017b: 95,136).

Başgil’e göre din hürriyetinin hudutlanması lazımdır. Çünkü cemiyet içinde yaşayan insan için hiçbir suretle ölçsüz bir hak ve hudutsuz bir hürriyet düşünülemez. Kaldı ki din, içtimai bir müessesedir. Ve bütün içtimai müesseselerin hayat ve münasebetlerin zaruretlerine uyularak nizamlanması lazımdır. Cemiyet içindeki emniyet ve huzur buna bağlıdır. Bu nedenle devlet kanun yoluyla din hürriyetinden doğan haklardan her birinin hududunu belirtmesi gerekir. Bu hudutluma camianın faydasına olduğu gibi diyanetin de faydasınadır. Çünkü din işleri, şahsi menfaat ve istismar konusu olmaya oldukça müsaittir (Başgil, 2017b: 135,137). Şimdi bu haklardan hangilerinin neye göre ve nasıl hudutlanacağına bakalım.

- İnanma hakkı hudutlanabilir mi? Başgil’e göre “ferdin inanma ve iman etme hakkı kanun ile hudutlanamaz. İman ve akide bir kanun mevzuu olamaz.” Çünkü iman ferdin iç âleminde yaşar. Devletin faaliyet sahası ise dış âlemdir. Yani inancın iç âlemden dış âleme taşıyarak bir usul ve adap şeklini almasıdır ki bu da devletin fiil ve hareket sahasına girmektedir (Başgil, 2017b: 137,138).

- İbadet hakkı hudutlanabilir mi? İbadet din hayatının fiil ve hareket sahasıdır. Dolayısıyla devletin de ilgili sahasıdır. O halde devletin din hürriyetini hudutlaması ibadet sahasıyla başlamaktadır. Fakat bu saha ferdi ve içtimai olarak ikiye ayrılmaktadır. Ferdi sahadaki fiil ve eylemler başkalarını ilgilendirmmez. Bilhassa da ibadet mevzunda devletin salahiyyet yetkisi yoktur. Çünkü ibadet ferdi bir fiil olup fert ve Allah arasındaki bir münasebettir. Burada salahiyyete sahip olan ancak din âlimleri ve müçtehitler olabilir (Başgil, 2017b: 139-141).

Buna mukabil ibadetler ferdi bir fiil olmaktan çıkar ise o vakit de içtimai bir vasıf alır. Çünkü içtimai fiil, başkalarıyla aramızda bir münasebet peyda eder. Bu da devletin kontrol sahasına

girmektedir. Yalnız devlet ibadet fiiline yalnız bir maksatla müdahale edebilir; asayiş ve umumi muaşeret adabına aykırı olduğu zaman. Buna göre “*ibadet ve âyinler, asayiş ihlal etmemek ve umumi muaşeret adabına aykırı olmamak şartıyla serbesttir. İbadet ve âyin hakkının hudutlanması bahsinde konulacak bir kanunun ve hükümetçe alınacak tedbir ve müdahalenin ölçüsü budur. Bunun dışında ibadet ve ayinlere konulacak kanuni veya idari her kısıtlama ve yasak anayasaya aykırı olduğu gibi hukukun yüksek prensiplerine de aykırıdır.*” (Başgil, 2017b: 144).

- Talim ve tedris, neşir ve telkin hakkı hudutlanabilir mi? Bu hak ibadet hakkından farklı olarak ferdi bir fiil değil bilakis geniş ölçüde içtimaidir. Bunun için devletin denetimine girmesi gayet tabiidir. Ancak devletin dini alandaki talim, tedris ve neşriyata yönelik denetimi başka alanlardaki talim, tedris, neşriyata yönelik denetimden ayrı tutulamaz. Devlet nazarında bütün fikirler ve kanaatler bir olmalıdır. Aksi durumda devlet umumun değil belirli bir sınıf veya zümrenin devleti olmaktadır. Bununla birlikte bu hakkı kısmak veya baskı altında tutmak, halk içinde dini cehalet ve delalet kapı aralamaktır. Bunu önlemek ve hem ferdin hem de halkın maneviyat ihtiyacını en iyi şekilde tatmin etmek için din adamları ve âlimleri yetiştirecek dini tahsil ve tedris müesseseleri kurmak lazımdır. Zira tıp, hukuk ve fen adamı da kendi alanlarında tahsil veren müesseselerden çıkmaktadır (Başgil, 2017b: 145-147).

- Dinin emirlerini yerine getirme hakkı hudutlanabilir mi? Dindar olan bir ferdin nazarında dinin emir ve yasaklarını yerine getirmek borçtur. Bu borç ise hem halikına hem nefesine hem de başkalarına karşıdır. Bu bakımdan dinin hareket ve fiil sahası her yeri kapsamaktadır. Fakat devletin uzandığı saha yalnızca içtimai olanlardır. Bununla beraber içtimai fiil ve hareket mefhumu içinde birkaç grup vardır. Biri nezaket ve muaşeret dairesindeki fiil ve hareketler, diğeri ahlaki fiil ve hareketler ve sonuncusu da hukuki fiil ve hareketleridir. Devletin himayesi ve otoritesi altında olan grup hukuki fiil grubudur. Çünkü bunlar memleketçe kabul edilmiş hukuk kaidelerine bağlıdır. Dolayısıyla devlet kanunlarının mevzuu olan içtimai fiil ve hareket sahasında kanuna uymak mecburidir. Bunun dışındaki diğer bütün sahalarda fert, dinin emir ve yasaklarını yerine getirmekte serbesttir (Başgil, 2017b: 148-154).

Sonuç olarak ferdin din hürriyeti, her hak ve hürriyet gibi hudutsuz değildir. Ve bu hürriyet hududunu, ammenin asayiş ve umumun muaşeret kaidelerinde bulmaktadır. Bunun dışında yapılacak herhangi bir kısıtlama anayasaya, hukuk prensiplerine ve insan hakları dünya beyannamesine aykırılıktır. Çünkü bunlar ferdin din ve hürriyet hakkını tanımıştır.

5.9.1. Din Hürriyetinin Düşmanları

Başgil’e göre din hürriyetinin ve dahi umumiyetle vicdan ve tefekkür hürriyetinin tek düşmanı taassuptur. Taassup, lügatte asabiyet sahibi olmak anlamına gelmektedir. Asabiyet ise asabeye yani bir kavim, kabile veya millete mensup olmaktır. Fakat bu kavram zamanla anlam genişlemesi yaşayarak dini, felsefi, siyasi veya iktisadi bir inanca sahip ve bağlı olmak anlamında

kullanılmıştır. Türkçedeki taassup kelimesi de bu anlamda kullanılmaktadır. Buna göre taassup; bir kimsenin hakikat kabul ettiği görüş ve kanaatten başka hiçbir görüş ve kanaati kabul etmemesi ve üstelik bunlara düşmanlık besleyerek susup bastırmaya çalışmasıdır (Başgil, 2017b: 163).

Din ve vicdan hürriyetinin dini ve siyasi taassup olarak iki düşmanı bulunmaktadır. Dini taassup, cahil dindarlar tarafından başka din, mezhep ve kanaatlere karşı besledikleri düşmanlıktır. Oysa hakikatte hiçbir büyük dinde ve özellikle de İslamiyet'te taassubun yeri yoktur. Çünkü taassup yolunu tutmak, kendi hakikatlerinden şüpheye düşmek demektir. Zira hakikatten emin olan, metin ve mütevazıdır (Başgil, 2017b: 164,165).

Siyasi taassup ise bir kimsenin kendi hayat ve cemiyet görüşünün hak, başkalarınınkinin batıl olduğuna inanmasından doğan düşmanlıktır. Başgil'e göre bu taassup dini taassuba göre daha zalim ve yıkıcıdır. Çünkü şahsi fayda his ve hırsa dayanmaktadır. Bu ise materyalistliktir. Materyalizmin en büyük düşmanı da din ve maneviyattır (Başgil, 2017b: 170).

Özetle dini taassup mabedin, siyasi taassup ise politikanın hırçınlığı ve tecavüzüdür. Nitekim her ikisi de kendisinden olmayan fikir, kanaat ve görüşlere karşı bir düşmanlık içindedirler. Bu nedenle din hürriyetini bu iki taassuptan kurtarmak ve korumak gerekir. Bunun yolu ise laik devlet sistemidir.

5.9.2. Din Hürriyeti ve Bundan Doğan Hakların Teminatı ve Korunma Çareleri; Laiklik Prensibi

Laiklik kelimesi bizde Meşrutiyet yıllarında girmiş ve “la dini” olarak tercüme olunmuştur. 1928'den beri de anayasanın hâkim ilkeleri arasına girmiştir. Fakat bu kelime, hiçbir zaman Avrupa'daki şekliyle Türkiye'de anlaşılmamıştır. Bu da laiklik konusunda sorunlara yol açmış ve Türkiye'de kutuplaşmalara sebep olmuştur. Bunun nedeni ise Başgil'e göre Müslümanlıkta Hristiyanlığın aksine rahipler ve ruhaniler diye iki ayrı ve imtiyazlı sınıfın bulunmamasıdır (Başgil, 2017b: 162).

Katolik dünyasında ruhaniler sınıfı Rugulier ve Seculier diye iki zümreye ayrılmaktadır. Birinci zümrede, ömrünü hayattan uzak bir biçimde manastırlarda ibadetle geçiren zahitler bulunmaktadır. İkinci zümrede ise, papaz piskopos gibi dini vazife gören kilise hadimleri ve ayin sahipleri bulunmaktadır. Ruhaniler sınıfının bu iki zümresine dâhil olmayan Hristiyanlara “laik” denilmektedir. İşte laik kelimesinin lügat manası buradan gelmektedir. Buna göre laik; ruhani olmayan kimse, dini olmayan şey, fikir, müessese, prensip, hukuk ve ahlaka denilmektedir. Bu kelimenin hukuka girmesi Fransız Büyük İhtilali ile olmuştur. İhtilalle birlikte Fransa devleti ve hukukun kiliseden ayrılmasıyla yeni oluşan devlet ve hukuka laik devlet veya laik hukuk denilmiştir (Başgil, 2017b: 162).

Garp hukukunda laiklik (Başgil,2017b:172): “*Din ile devletin ayrılması ve devletin din, dinin de devlet işlerine karışmaması; memleketlerde mevcut ve maruf din ve mezheplere karşı devletin*

tarafsız bir vaziyet alması, bunlardan hiçbirini diğeri aleyhine olarak, hususi surette imtiyazlandırmaması; buna mukabil dinin de devlete karşı, nisbi de olsa, bir muhtariyet içinde ahlaki ve manevi hayatın nizamı olarak hüküm sürmesidir.” O halde laik hukuk veya laik devlet, akide ve esaslarını dinden almayan hukuk veya devlet demektir. Laik olmayan devlet ise bunun aksi esaslarına dayanmaktadır.

Bu bakımdan Başgil sanıldığıının aksine laikliğin münkirlik ve din düşmanlığı olmadığını belirtir. Laiklik yalnızca devletin hareket ve faaliyet sahasına ait bir prensiptir. Bu sahada dini kaide ve kanunlar resmiyetten kalkarak devletçe belirlenen kanunlar işlerlik kazanmıştır. Böylece fert iş ve münasebetler hayatında bu kanunlara göre hareket eder. Yani laik olur. Hususi hayatında ise dindar olarak yaşamaya devam eder. Bununla birlikte şu gerçek de bilinmektedir ki din insan için hem ferdi hem de içtimai bir ahlak ve hukuk prensibidir. Nitekim İslam hukuku ve dahi Hristiyanlığın münasebetler hayatına dair Kilise hukuku, dinlerin devlet ve cemiyet nizamına dair kaideleri barındırdığını göstermektedir. Şu hâlde her ne kadar laik devlet anlayışında dini hayat ile iş ve münasebetler hayatı ayrılmış olsa da devlet nizamı içinde yaşayan fert kanunen belirlenen emir ve yasaklar dışında ferdin ve şahsen mensup olduğu dinin ahlak ve hukukunu takip edebilir (Başgil, 2017b: 172-175).

Başgil’e göre laik sistem, din hürriyeti ve bundan doğan hakların güvenilir bir teminatıdır. Bunun dışındaki diğer devlet sistemlerinde yani “dine bağlı devlet” ve “devlete bağlı din” sistemlerinde bu hak ve hürriyetlerin teminatı yoktur ve olamaz. Çünkü ilk olarak dine bağlı devlet sistemini ele alırsak, bu sistemde bütün hayat ve münasebetler dini kaide ve kanunlara tabi olmaktadır. Başka bir ifadeyle devlet bir dine sahip olmakta ve bu suretle ister istemez başka herhangi bir din, fikir ve kanaatlere karşı taassup taşkınlığına saplanmaktadır. Bu ise memlekette devlet dinine mensup olmayan kimseler için din ve vicdan hürriyetini ortadan kaldırmaktadır. Buna mukabil devlete bağlı din sistemine bakacak olursak, bu sistemde din, siyaset ve hükümet adamlarının emrine ve hizmetine girmektedir. Din kutsiyet ve ruhaniyetine kaybetmektedir. Dini müessese ve teşkilat devlet kadrosu içine alınmaktadır. Diyanete ve dini hayata dair kararlar hükümet adamları tarafından verilmekte ve bu kararlar da devlet kuvvetiyle icraya kalkışılmaktadır. Memlekette perde arkasında din aleyhtarlığı yapılmaktadır. Din ve maneviyatla alay etme, ilericilik gibi gösterilmektedir. Din hürriyeti ve buna bağlı haklar hudutlanmakta ve dahi suç teşkil edilmektedir. Özetle dine bağlı devlet sisteminde dini taassup, devlete bağlı din sisteminde siyasi taassup zihniyeti hüküm sürmektedir. Bunun için her iki sistemde de din ve vicdan hürriyetinin teminatını aramak beyhude bir çabadan ibaret olacaktır. Oysa üçüncü bir sistem olarak laiklik bir ‘itidal ve muvazene’ sistemidir. Bu sistemde din ve devlet iki ayrı muhtariyet teşkil etmektedir. Her iki otorite birbirine karışmaz. Yani din siyasete, devlet de dine karışmaz. Bunlardan her biri kendi sahasında; din ruhani, devlet ise cismani sahada hükümran olur. Fakat bu ayrılık ne bir düşmanlık ne bir rekabet vaziyeti alır. Nitekim temelde her iki otoritenin gayesi, ferdin ve cemiyetin emniyet

ve huzurunu sağlamaktır. Bu gayeyi din, ferdin iç âleminde devlet ise dış âlemde tanzim etme hedefindedir. Sonuç olarak diğer iki sisteme bakıldığında laik sistem, zaruri bir ihtiyacın tezahürüdür. Ve ancak bu sistemde din hürriyeti ve bundan doğan haklar teminat altına alınabilir (Başgil, 2017b: 176-188).

5.10. Türkçe Meselesi

Türkiye’de 1930’da başlayan son dil hareketleri, 1940’lı yıllarda hızlı bir şekilde devam ederek ciddi bir hal almıştır. Bu dönemde dil, bir hükümet ve otorite işi haline getirilerek tahrif edilmiştir. Ali Fuad Başgil, dile karşı yapılan müdahaleleri bir ‘*hükümet hatası ve memleketin iç yarası olarak*’ olarak değerlendirmiştir. Bu noktada ise kendini vicdanen ve ahlaken mükellef bir vatandaş olarak gören Başgil, yaptığı en büyük hizmetlerden biri de bu uydurma dil politikasına karşı çıkması ve yazdığı “Türkçe Meselesi” eseriyle büyük yankılar uyandırmasıdır.

Başgil’e göre yaşadığımız topraklar üstünde birkaç dil olmadığı gibi birkaç millet de yoktur. Bu topraklar üstünde yalnızca muhtelif soy unsurlarının tarih sahnesi içinde ruhi ve içtimai faktörler altında yoğrularak Türk ekseriyetinin kanı, inancı ve kültürü ile kaynaşmasından doğan bugünkü Türk milleti ve onun en az bin yıllık tarihinin mana ve hatıralarını saklı tutan, lisan şekline girmiş milli ruhumuz, heyecan ve hararet ocağımız, ana baba dili Türkçemiz vardır (Başgil, 2018a: 13,14). Bu bakımdan Başgil’in şu ifadeleri bir dilin tarihsel tekâmülünü ortaya koymaktadır: “*bir memleketin dili, o memleket tarihinin ve psiko-sosyolojik varlığının mahsulü ve asırlar içinde nesillerin birbirine devredip emanet ettiği bir ocak mirası ve bir ecdat mülküdür. Bunda kimsenin, hükümet adamı sıfat ve otoritesiyle, tasarrufa hakkı yoktur.*” (Başgil, 2018a: 17).

Burada Başgil’in özellikle belirtmek istediği hususlardan birincisi, dil değiştirmenin kolay bir iş olmadığıdır. Çünkü dil bir iki neslin işi ve eseri değil asırların neticesidir. Bir nevi biyolojik varlığa yerleşmiş bir alışkanlıktır. İkincisi, dili değiştirmek; dile kelime sokmak ve dilden kelime çıkarmak ne bir dilcinin ne bir dil akademisinin ne de bir hükümet ve politika işi ve bir kanun mevzusu olabilir. Millet meclisi, halkın fikir ve görüşlerinin temsilciliğini yapabilir fakat halktan aldığı vekâlet böyle bir salahiyeti içermemektedir. Dolayısıyla millet dilini değiştirmeye kimsenin hakkı yoktur (Başgil, 2018a: 19,28,35,36).

İsmet İnönü devrindeki dil davası, siyasi bir taassup yoluna girmiştir. Mektep, kanun, mahkeme ve her çeşit resmi yollarla tutturulamaya çalışılan uydurma dilde tedbirlere ve zorlama vasıtalarına başvurulmuştur. Bu tedbirlerden en önemlisi, eğitimin her kademesine konulan kelime ve tabir yasağı ve zalim bir sansür baskısıdır. Daha önce başka memleketlerden alınan tek kitap usulü de bu sansür işini kolaylaştırmıştır. Memleket dilinin ve onun kelime tabirlerinin ve dahası edası ve üslubunun irsî bir itiyat olduğunu söyleyen Başgil’e göre bu yeni kelime ve tabirler, memleket dilinin kelimelerine mahsus olan fikir ve duygu tedavisinden, iyilik ve güzellik ilham etme hassasından mahrum, vitrin mankenleri gibi, cansız birer kalıptan ibarettir. Başgil bu uydurma

dilin, Nurullah Ataç'ta olduğu gibi deliliğe kadar götüren bir ruh hastalığı ve kuru inatçı bir taassuptan ibaret olduğunu söylemektedir (Başgil, 2018a: 31-34,47).

Türkçenin ne için ihdas edilmek istendiği ise hiçbir zaman izah edilmemiş, sebebi ve manası anlaşılmamıştır. Meselenin bu tarafının karanlık kalması ve taassup halini alması Başgil'e göre dil davasının gerçekte batıl olduğunun bir delilidir. Çünkü gerçekte memleketin ve nesillerin iyiliğine ve faydasına olan işler açıkça konuşulup münakaşa edilir ve polis ve kanun kuvvetine ihtiyaç duyulmaz. Zira halk iyi ve faydalı işleri görür ve kabul eder. Şayet kabul etmiyorsa da o işte fayda ve iyilik beklenmez. Memleketteki hükümetin temeli de bu görüştedir. Yani memleket işlerinde halkın sesini duymak ve bu yönde istikamet almaktır (Başgil, 2018a: 24).

Başgil bu dil hareketinin "Osmanlıca" düşmanlığından kaynaklandığını belirtmektedir. Ona göre tarihte resmîyete uymayan fikir ve kanaatlerin yasaklanması, bastırılması ve ölümle cezalandırılması gibi çeşitli taassuplar olmuştur. Fakat bizdeki fikir, duygu ve kanaatin eti ve kemiği olan kelime ve tabirlere getirilen yasak ve sansür baskısı tarihin hiçbir yerinde rastlanılmamıştır. Nitekim Fransız ihtilalcileri dahi eski rejimden kalan her şeyi çöpe attıkları halde Fransızca diline el uzatmamışlardır. Çünkü o millet dilini, uğruna kan döktükleri millet ve vatan ülküsünün cismi ve canı olarak kabul etmiştir. Dahası Fransızca, İngilizce gibi dünyanın en zengin dilleri de dâhil olmak üzere bütün lisanlar tarihen muhtelif elemanlı mürekkep dillerdir. Fakat baktığımızda bu milletlerden hiç kimse içinde yabancı kelime var diye dilini değiştirmek; dile kelime sokmak ve dilden kelime söküp çıkarmak gibi bir düşünceye girmemişlerdir. Oysa bizdeki durum bunun aksinedir. Başgil bunu şöyle izah etmektedir (Başgil, 2018a: 44,45): "*Bize gelince; senelerden beri, ardı arkası gelmeyen diktoriyal idareler tutturdular; Hayır sen, en az bin senelik bir tarih içinde, aheste beste teşekkül etmiş, her devirde biraz daha teşekkül ederek bugünkü güzelliğini, ahengini ve emsalsiz zevkini bulmuş olan milli dilini bırakacak ve benim beğendiğim dil ile konuşacak ve yazacaksın, dediler. Niçin? Çünkü senin bin senelik dediğin dil, saltanat devrinin dilidir. Tarihe karışan saltanatla beraber dilinin de tarih olması, Arapça, Farsça kelime elemanlarının geldikleri yerlere gitmesi lazımdır...*" Başgil bu mevcut düşüncenin yanlışlığını ise şöyle açıklamaktadır: "*Fakat saltanat sırf siyasi bir kadrodur, dil ise içtimai ve milli bir müessesedir. Saltanat yıkılır, yerine cumhuriyet gelir, bununla milli bünye değişmediği gibi millin dilin de değişmemesi lazım gelmez mi? Birbirinden ayrı olan bu iki şeyi, hangi mantıkla birbirine bağlıyorsunuz?*"

Başgil'e göre tahrip olan dil ile birlikte ilim ve fikir hayatı da yıkılmış oldu. Çünkü ilmin yarısı fikir, yarısı da lisandır. Oysa 1940'lı yılların Türkiye'sindeki şartlar, bizde ilim adamlarının yetişmesini engellemiştir. O dönem şartlarını Başgil şu sözlerle anlatmaktadır (Başgil, 2018a: 42): "*İnsaf ile düşünürsek, biz bu topraklarda emniyet, hürriyet ve adalet nimetlerimizi devamlı bir surette tatmak bahtiyarlığından mahrum yaşadık. Emniyet ve hürriyet güneşi, bu vatana hiç doğmadı değil; fakat doğmasıyla batması bir oldu. Ve hemen ortalığı kara bulutlar бүрүdü.*

Memleket bir korku havası içinde boğuldu. Kanaatleri uğruna adamlar asıldı. Düşüncelerini açıkça söylediklerinden dolayı Ordinaryüs Profesörler, kürsülerinden kovuldu. Kimi selameti sürgünde buldu, kimi senelerce mevkuf yaşadı.’’

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere ilim ve medeniyetin inkişafı için gerekli emniyet ve hürriyet havası bizde eksik kalmıştır. Dahası insanın en tabii hakları otorite ve kanun kısılcına vurulmuştur. Sonuç olarak politika hırsına kurban olan dil davası bizde, hem ilim ve irfan hayatında asırlarca gecikmeyen neden olmuş hem de o günün Türkiye’inde bir zümre dili haline getirilen Türkçeyle birbirini anlamayan ve birbirine düşman kesilen iki zümre peyda olmuştur.

6. SONUÇ

Ali Fuad Başgil, yakın düşünce tarihimizde yetişmiş değerli bir hukukçu, siyaset ve ilim adamıdır. Yaşadığı dönemde kaleme aldığı yazılarla demokrasi ve insan haklarının önemli bir savunucusu olmuştur. Hayatı boyunca da bu anlayışın ülkemizde yerleşmesi ve gelişmesi için çabalamıştır. Ülkemizin en kritik dönemlerinde verdiği çetin mücadelesi, onun topluma mal olmasını sağlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra uzun bir dönem tek parti ile yönetilmiştir. Bu süreçte zarfında bir takım parti kurma girişimleri olsa da bunlar çok uzun ömürlü olamamışlardır. Temelde muhalif olan hiçbir siyasi ve sivil yapıya müsaade etmeyen bu anlayış 1946 yılına kadar devam etmiştir. Ancak ikinci dünya savaşının beraberinde getirdiği farklılıklar dünyadaki var olan yönetim anlayışlarını değiştirmiş ve bu anlayışın ‘halk’ unsuru etrafında şekillenmesini sağlamıştır. Bu aynı zamanda değişen şartlar ile birlikte insan ihtiyaçlarının da çeşitlendiğini göstermektedir. Zira tek partiden umduğunu bulamayanlar halk, var olan sistemin değişmesini sağlamışlardır. Böylelikle ihtiyaçlara cevap verecek yeni partiler kurulmuştur. Bu dönem Türkiye’nin demokrasiye geçmesini ve rejiminin Türkiye’de yerleşmesini ve kökleşmesini sağlamak üzere Ali Fuad Başgil, gerekli her türlü çalışmayı yapmıştır.

Ali Fuad Başgil demokrasi oldukça önem vermektedir. Rejimin Türk milleti için en iyi yönetim şekli olduğunu ifade eder. Bu kapsamdaki fikri çalışmaları iki devreye ayrılmaktadır. Birinci devre, 1933-1944 yılları arasında Türkiye’de demokrasi havasının estiği, tek partili dönemden çok partili döneme geçiş sürecinde bilgi ve tecrübesini konuşturduğu telkin ve bilgilendirme yazılarıdır. İkinci devre ise 1944 ile 1956 yılları arasında kapsayan, telkin ve bilgilendirmeden ziyade tenkit ve mücadele ihtiva eden yazılarıdır. Bu dönem gazetelerde yazdığı yazılar kamuoyunda büyük yankılar uyandırmıştır.

Ona göre demokrasi hem siyasi bakımdan hem de içtimai ahlak bakımından bir halk hükümetidir. Rejim hükümet şekli olarak ekseriyet prensibine, insanlık ve içtimai ahlak bakımından adalet, hürriyet, müsavat, maneviyatçılık prensiplerine dayanmaktadır. Bu yönüyle rejim en ideal bir devlet rejimi olurken aynı zamanda diğer rejimlerden de ayrılmaktadır. Çünkü demokrasi anlayışının temelinde her türlü sıfat ve imtiyazdan uzak bir biçimde, bizatihi değer olarak insan vardır. Bunun dışındaki her şey birer vasıta niteliği taşımaktadır. Ve bu vasıtaların değeri de insana fayda sağladığı ölçüdedir. Oysa demokrasiye nazaran diğer rejimlerde insan varlığına bakış bu şekilde değildir. İnsan itaat eden bir varlık olarak kıymet almaktadır. Dolayısıyla demokrasinin hükümet ve içtimai hayat münasebetlerdeki hareket noktası onun başka rejimlerle farkının yalnız şekil bakımından olmadığını açık ve net olarak göstermektedir.

Bununla birlikte Başgil, demokrasi terbiyesine de büyük önem vermiştir. Ona göre istibdat rejimlerinin önündeki en büyük güç bu demokrasi terbiyesidir. Bunun en feyizli yuvası da aile ve okul ve kışlalardır. Burada nakşedilecek hak ve hakikat şuuru, bireyin en büyük teminatı olacaktır.

Başgil demokrasi ve hürriyet konularında düşüncelerini hayata geçirmek adına 1947 senesinde kurduğu “Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti” bünyesi altında çalışmalarına devam etmiştir. Cemiyete ait olan “Hür Fikirler Mecmuası” dergisinde siyasi, hukuki ve içtimai bilgileriyle işlediği konular, toplumu aydınlatmıştır. Yaklaşık 4 yıl kadar burada faaliyet gösteren Başgil, cemiyetten ayrıldıktan sonra da demokrasi ve hürriyet konusundaki fikri çalışmalarını sürdürmüştür.

Başgil’in özellikle 1950 senesinde din hürriyeti ve laiklik üzerine yazdığı yazılar milli vicdanın tercümanı olmuştur. Bu dönem en çok münakaşa edilen mesele din ve vicdan hürriyeti sahasında cereyan etmiştir. Başgil ise meseleleri ilmi ve ahlaki seviyede ele alıp açıklayarak tek parti dönemindeki antidemokratik uygulamaların karşısında durmuş ve milletin bu konudaki tesellisi olmuştur. Ona göre din hürriyeti, bir kimsenin mensup olduğu dinin amel ve erkanını o dinin emrettiği şekilde yerine getirme serbestliğidir. Vicdan hürriyeti ise ferdin istediği ve beğendiği herhangi bir kanaati taşıma serbestliğidir. Bu iki hürriyet insan hakları dünya beyannamesinde dokunulmaz haklar olarak yerini almıştır. Her hak gibi bu haklarda hududunu, camianın emniyet ve asayişinde ve iyi muaşeret kaidelerinde bulmaktadır. Bunun dışında herhangi bir gerekçeyle bu haklar sınırlandırılmazlar.

Laikliğe gelince Başgil, bunun ne münkirlik ne de din düşmanlığı olduğunu belirtir. Laikliği bu şekilde anlamak, onu yanlış anlamak olur. Laiklik yalnızca devlet hayatına ait bir hareket ve faaliyet prensibidir. Laik sistemde din ve devlet işleri birbirinden ayrılmaktadır. Bu sayede her biri diğerine karşı özerk bir vaziyet alır. Başgil’e göre dinin devlete ve devletin dine tabii olduğu iki zıt sistem arasında bir itidal ve muvazene sistemi olarak üçüncü bir sistem olan laik sistem, din hürriyeti ve bundan doğan hakların teminatıdır. Laik olmayan bir devlette bunun teminatı yoktur. Çünkü dine bağlı devlet sisteminde devletin bir dini olmakta ve inanmayan kimseler de bu dine tabii tutulmaktadır. Bu da inanmayan kimselerin din ve vicdan hürriyetini teminatsız bırakmaktadır. Aynı şekilde devlete bağlı din sisteminde ise din kutsiyetini ve ruhaniyetini kaybederek politikanın emrine ve hizmetine girmektedir. Bu durum da dindar kimselerin din ve vicdan hürriyetini teminatsız bırakmaktadır.

Ali Fuad Başgil’in en büyük hizmetlerinden biri de uydurma dil politikasına karşı sergilediği dik duruşudur. Tek parti rejimi politikasına karşı ilk serbest tenkidini bu konuda yapmıştır. Başgil’e göre bu dil davasının gerçek manasının hiçbir zaman anlaşılmamış ve daima üstü kapalı kalmıştır. Başgil, ilk olarak gazetelerde makale olarak yayınladığı ve daha sonra Türkçe Meselesi isimli eseriyle neşrettiği yazılarıyla uydurma dil davasının milletin manevi bünyesinde açtığı yaralara değinmiştir. Memleketçi bir münevver olarak bu konuda kendini vicdani olarak sorumlu tutmuş ve bu konudaki feryadını dile getirmiştir. Yazıları memleket efkarında büyük alaka ve ilgi görmüştür.

1960 yılına doğru giderken Başgil'in fikirleri politika sahasında yol gösterici olmuştur. Dönemin devlet ve hükümet adamlarına nasihatlerde bulunmuştur. Özellikle ihtilalin gerçekleşmemesi için büyük bir gayret sarf etmiştir. 27 Mayıs 1960 İhtilali ve Sebepleri isimli kitabında yaptığı gözlem, tespit ve analizler Türkiye'nin yakın tarih iç siyaseti üzerine önemli bilgiler vermektedir. Dönemin toplumsal ve siyasal meseleleri ele alan Başgil, her zeminde doğruları savunmaktan vazgeçmemiş ve bu uğurda hapse girmeyi dahi göze almıştır. Böylece 1960'lı yıllar Başgil'in hayatının en mühim bölümünü teşkil etmektedir. Çünkü bu dönemde Başgil darbe ve anayasa meseleleri üzerinde hukuki tahlillerde bulunmuş ve bunu da hürriyetlerin kısıtlandığı bir ortamda büyük bir cesaret göstererek yapmıştır. Onun o dönem şartlarındaki istikrarlı ve kararlı tutumu ve sekteye uğrayan demokrasiyi tekrar rayına oturtma gayesi, ömrünü milletine ve vatanına adanmış bir fikir adamının örnek hayatını gözler önüne sermektedir.

Başgil bu süre zarfında önemli bedeller de ödemiştir. Fikirlerinden dolayı tevkif edilmiş, uzun bir süre göz hapsinden tutulmuş ve 147'ler içinde yer alarak üniversitedeki görevinden uzaklaştırılmıştır. Daha sonra 147'lerin görevlerine dönmesine izin verilmiştir. Fakat Başgil bunu haysiyet meselesi olarak gördüğünden dönmeyip kısa bir süre sonra emekliliğini isteyerek ayrılmıştır.

15 Ekim 1961 tarihinde hemşerilerinin ısrarı üzerine girdiği seçimlerde büyük bir oyla Samsun'dan bağımsız senatör seçilmiştir. Arkasından yoğun talep üzerine cumhurbaşkanlığına adaylığını koymuş fakat askeri cunta tarafından yapılan baskılar sonucunda hem cumhurbaşkanlığı adaylığından hem de senatörlükten istifa etmiştir. Başgil bu kararıyla vatanı için büyük bir fedakârlık yapmış ve yapılacak ihtilali önlemiştir. Kendi nefsinin değil vatanının selametini düşünmüştü. Öte taraftan Başgil'in adaylığının engellenmesi, millet iradesine vurulmuş ikinci bir darbeydi. Şayet Başgil'in cumhurbaşkanlığı gerçekleşmiş olsaydı, Türkiye'nin demokrasi tarihinde önemli gelişmeler yaşanacaktı.

Sonuç olarak Başgil'in düşünceleri, bu doğrultuda sergilediği tavrı ve ortaya koyduğu eserleriyle adından yıllardır söz ettirmektedir. Onun yaşadığı dönemde ele aldığı sorunlar ve bu kapsamda ileri sürdüğü çözüm öneriler bugün yaşadığımız birçok meseleye ışık tutmaktadır. Aynı zamanda din, laiklik, demokrasi, bireysel hak ve hürriyetler, anayasa meseleleri gibi birçok konudaki çalışmaları, bu alanlardaki araştırmalara katkı oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

- Ahmad, F. ve Ahmad, B.T. (1976). *Türkiye’de çok partili politikanın açıklamalı kronolojisi 1945-1971*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ahmad, F. (2015). *Demokrasi sürecinde Türkiye (1945-1980)*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Akandere, O. (1998). *Milli şef dönemi: çok partili hayata geçişte rol oynayan iç ve dış tesirler*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Asker, A. (2013). *Askeri Darbeye Doğru*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Aşçı A. (2000). *Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil bibliyografyası*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Aydemir, Ş. S. (2011). *İkinci adam (1938-1950)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (1988). *İkinci adam (1950-1964)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Atayakul, F.A. (2007). Türkiye’de demokrat parti döneminde genel seçimler (1950-1954-1957). *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*.
- Başer, B. (2011). Ali Fuad Başgil’de demokrasi ve laiklik. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*.
- Başgil, A.F. (2019). *Demokrasi yolunda*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Başgil, A.F. (2018a). *Türkçe meselesi*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Başgil, A.F. (2018b). *Hatıralar*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Başgil, A.F. (2018c). *Gençlerle baş başa*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Başgil, A.F. (2017a). *27 Mayıs ihtilali ve sebepleri*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Başgil, A.F. (2017b). *Din ve laiklik*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Başgil, A.F. (2007). *Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil’den mektuplar*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Başgil, A.F. (1960). *İlmin ışığında günün meseleleri*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Başaran, M. (2003). *Köy enstitüleri*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Birinci, M.K. (2018). *Hür fikirleri yayma cemiyeti*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Birinci, M.K. (2017). Terakkici muhafazakâr bir mütefekkirin sivil toplum tecrübesi: Hür fikirleri yayma cemiyeti. *4 Aylık Yerel Süreli Düşünce Dergisi*, Yıl:14, Sayı:52, 177-199.
- Birinci, M.K. (2007). Erken dönem Türk demokrasisinde (1946-1950) liberal arayışlar hür fikirleri yayma cemiyeti. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Master Tezi*Bilgiç, S. (1998). *Hatıralar*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Börklüoğlu, L. (2017). 27 Mayıs askeri darbesi sonrasında ordu içinde iktidar mücadelesi: milli birlik komitesi ve silahlı kuvvetler birliği. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Osmaniye Korkut Ata University İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Journal of Economics and Administrative Sciences Cilt:1, Sayı:2, Aralık 2017,13-28*.
- Cinisi, R. (2013). Gerçek bir Osmanlı münevveri; Ali Fuad Başgil. Ali Fuad Başgil. Prof. Dr. C. Yılmaz (Ed.), *Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil içinde (45-54. ss.)*. Samsun: Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları.

- Çavuşoğlu, H. (2018). 27 Mayıs 1960 darbesinin nedenleri ve sonuçları üzerine bir tartışma. Dr. H. Acar (Ed.), *Türk siyasal hayatı Osmanlı modernleşmesinden günümüze içinde* (333-365. ss.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çavdar, T. (2013). *Türkiye'nin demokrasi tarihi, Cilt 2 – 1950'den günümüze*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çavdar, T. (1985). Adalet partisi. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi içinde* (Cilt 8, ss. 2091-2093). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çufalı, M. (2012). *Türk parlamento tarihi VIII. dönem (1946-1950)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Çufalı, M. (2005). Cumhuriyet döneminde çok partili hayata geçişte rol oynayan dinamikler. *Liberal Düşünce Dergisi*, 10 (38), 55-67.
- Çiçek, A.C. ve Önalp G. (2017). Çok partili siyasal hayatın ilk yıllarında liberal bir çıkış: Hür fikirler dergisi ve Ali Fuad Başgil. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt/Vol: 6. Sayı/Issue:5,2017, 2963-2979.
- Dayı, İ. (2007). Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil. M. Özdemir, N. Güner (der.), *Başgil'den mektuplar içinde* (9,10. ss.). İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Demirtaş, S. (2000). Kuruluş aşamasında Adalet Partisi'nin fikri yapısı (1961-1964). *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi.
- Dursun, D. (2017). Ali Fuad Başgil'in hür fikirler mecmuası. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl:14, Sayı:52, 221-233.
- Emiroğlu, A. (2011). 27 Mayıs 1960 ihtilali ve Demokrat Parti'nin tasfiyesi. *Selçuk Üniversitesi Kadınhı Faik İlçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırma Dergisi*, 13-27.
- Erdoğan T. (2017). Demokrasi sürecinde Türkiye: 27 Mayıs'tan 12 Mart'a. *Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi (KOUSBAD)* 6, Güz 2017,91-115.
- Erdem, B., Duman S. ve Pehlivan P. (2014). 27 Mayıs 1960 darbesi raporu.
- Eroğul, C. (1990). *Demokrat parti (tarihi ve ideolojisi)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Esen, S. (2010). 18 Nisan 1960 tarihli tahkikat komisyonu. *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXXIV, Sayı: 267, 167-192.
- Esenkaya, A. (1995). İnönü dönemi laiklik politikası (1938-1950). *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi.
- Fedayi, C. (2019). Adalet Partisi'nin birinci dönemi (1961-1971). *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl:16 – Sayı:57, Temmuz-Aralık 2019, 123-150.
- Gedizli, A. (2001). Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'in fikri yapısı. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi.
- Gökalp, M. (1963). *Haksızlıklar karşısında susmayan alim: Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil*. İstanbul: Santral Yayınevi.
- Göney, S. (2011). Üniversite tarihinde elliler yıllar ve 17 Mayıs ihtilalinin etkileri. *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 23. Sayı, 2011, 259-324.

- Haklı, S.Z. (2018). Ali Fuad Başgil; Bir düşünürün fikri haritası. Ankara: Liberte Yayınları.
- Jaeschke, G. (1990). *Türkiye kronolojisi (1938–1945)*. (Çev. G. Koçak). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kara, M.A. (2004). *Koalisyonlar (Türk siyasal yaşamında 1961 sonrası bir olgu)*. İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Karpat, K.H. (2010). *Türk demokrasi tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya, K. (t.y.). 27 Mayıs 1960 darbesi. Erişim adresi https://www.academia.edu/30949521/27_MAYIS_1960_DARBES%C4%B0_docx
- Kahraman, İ. (2017). Ali Fuad Başgil üzerine. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, yıl:14- sayı:52, Eylül-Aralık 2017, 201-206.
- Kaya, H. (2014). Adalet Partisi ve Ragıp Gümüşpala. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü*, Doktora Tezi.
- Kara-İncioğlu, N. (2016). Türkiye’de çok partili rejime geçiş ve demokrasi sorunları. E. Kalaycıoğlu ve A.Ş. Sarıbay (Ed.), *Türk Siyasal Hayatı* içinde (253-266. ss.). İstanbul: Sentez Yayınları.
- Kahraman, İ. (2013). Namuslu ve dürüst bir Türk aydını; Ali Fuad Başgil. Prof. Dr. C. Yılmaz (Ed.), *Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil* içinde (55-60. ss.). Samsun: Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kesimgil, A.İ. (2013). Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil ve çocuklar. Prof. Dr. C. Yılmaz (Ed.), *Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil* içinde (65-70. ss.). Samsun: Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları.
- Koç, R. (2010). *İdam sehпасındaki dışışleri bakanı: Fatin Rüştü Zorlu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kuru, H. (1996). Türk siyasal yaşamında adalet partisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, Doktora Tezi.
- Ölçer, C. (1973). *50 yılın Türk kâğıt paraları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özçelik, A.S. (1992). Başgil, Ali Fuad (1893-1967), hukukçu, fikir ve siyaset adamı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 5, 129). İstanbul.
- Önal, T. (2015). Askeri vesayet sisteminin ilk halkası: 27 Mayıs süreci ve sonrası. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/1 Winter 2015, p. 511-534 DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7683> ISSN: 1308-2140, Ankara-Turkey.
- Özdemir, H. (1989). Siyasal tarih (1960-1980). S. Akşin (Ed.), *Türkiye tarihi 4: Çağdaş Türkiye (1908-1980) içinde* (227-296. ss.). Ankara: Cem Yayınevi.
- Pehlivanoğlu, Ş. (2013). Büyük alim ve devlet adamı; Ali Fuad Başgil. Prof. Dr. C. Yılmaz (Ed.), *Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil* içinde (17-24. ss.). Samsun: Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları.
- Saka, A. (2015). 14 Mayıs 1950 seçimleri ekseninde muhalefet ve iktidarın sesi olan zafer ve ulus gazeteleri üzerine bir inceleme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi.

- Şahin, E. ve Tunç B. (2015). Demokrat Parti'nin kuruluş süreci ve DP-CHP siyasi mücadelesi (1945-1947). *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C:1, S:2, 31-69.
- Şık, A. (2019). Bir Türk münevveri ve mütefekkeri Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'e bakış. *JEBPIR*, 5(1), 2019, 63-78.
- Şimşek, D. (2015). Türk siyasal yaşamında ilk koalisyon hükümeti: CHP-AP koalisyonu (1961-1962).
- Tonguç, İ.H. (1947). *Canlandırılacak köy*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Toker, M. (1969). *İsmet paşayla 10 yıl (1961-1964)*. İstanbul: Burçak Yayınları.
- Tökin, F.H. (1965). *Türk tarihinde siyasi partiler ve siyasi düşüncenin gelişmesi*. İstanbul: Elif Yayınları.
- Turan, Ş. (1999). *Türk devrim tarihi IV-1: Çağdaşlık yolunda yeni Türkiye (10 Kasım 1938 – 14 Mayıs 1950)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turan, Ş. (1999). *Türk devrim tarihi IV-2: Çağdaşlık yolunda yeni Türkiye (14 Mayıs 1950 – 27 Mayıs 1960)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tunçay, M. (1989). Siyasal tarih (1950-1960). S. Akşin (Ed.), *Türkiye tarihi: Çağdaş Türkiye (1908-1980) içinde (175-187. ss.)*. Ankara: Cem Yayınevi.
- Türkeş, A. (1995). *Bilinmeyen yönleriyle 27 Mayıs ve gerçekleri*. İstanbul: Kamer yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin vazife ve salâhiyetleri hakkında kanun 1241. (1960). *T.C. Resmî Gazete* (10491, 28 Nisan 1960).
- Ulay, S. (1968). *Harbiye silah başına*. İstanbul: Kitapçılık Tic. Ltd. Şti Yayınları.
- Uyar, H. (1998). Türkiye'de tek parti döneminde iktidar ve muhalefet (1923-1950). *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi*.
- Waiker, W.F. (1967). *1960 Türk İhtilali*. (Çev. M. Ergin). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Yalçıntaş, N. (2013). Hukuk, adalet, cesaret, ilim ve iman adamı; Ali Fuad Başgil. Prof. Dr. C. Yılmaz (Ed.), *Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil içinde (31-36. ss.)*. Samsun: Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yalçın, S. (2013). Mütefekker ve kâmil insan; Ali Fuad Başgil. Ali Fuad Başgil. Prof. Dr. C. Yılmaz (Ed.), *Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil içinde (37-44. ss.)*. Samsun: Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yıldız, N. (1996). Demokrat parti iktidarı (1950-1960) ve basın. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1 s. 481-501.
- Yücel, M. S. (2001). *Demokrat parti*. İstanbul: Ülke Kitapları.
- Zürcher, E.J. (2003). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Gazeteler

- Cumhuriyet, 16 Eylül 1961.
- Cumhuriyet, 4 Şubat, 1961.
- Cumhuriyet, 2 Haziran 1954.
- Cumhuriyet, 17 Temmuz 1960.

Demokrat Canik, 24 Ağustos 1960.

Hürriyet, 14 Şubat 1961

Hürriyet, 27 Mayıs 1960.

Zafer, 23 Mayıs 1950.

